

SVENSKT
GUDS
TJÄNST
LIV

Årsbok för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik

ÅRGÅNG

47/48 • 1972/73

SVENSKT
GUDSTJÄNST-
LIV

41 - 50

1966 - 75

PD
S506

LUND

SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV

Arsbok för liturgi, kyrkokonst, kyrkomusik och homiletik
utgiven av Riksförbundet Svensk Kyrkomusik genom dess
liturgiska och musikvetenskapliga sektion.

Laurentius Petri Sällskapets årsbok.

Utgiven med understöd av Humanistiska forskningsrådet.

Redaktör: Docent Folke Bohlin, Lund

I redaktionen: Docent Lars Eckerdal, Lund

Professor Ragnar Holte, Uppsala

Kantor Elisabet Wentz-Janacek, Lund

Red.-adr.: Kvarnkroken 4, 222 47 Lund. Tel. 046-13 30 70.

Exp.-adr.: LiberLäromedel (CWK Gleerup Bokförlag), 221 05 Lund. Tel. 046-11 75 00.
Postgiro 3 08 43-7

Pris i bokhandeln eller direkt från förlaget kr. 12:— (exkl. moms.)

Artiklarna i denna volym behandlar både nutid och historia inom årsbokens ämnesråjäng.

Om ett försök att i praktisk handling ge begreppet "andliga sänger" ett vidgat innehåll berättar kyrkoadjunkten Sören Bolander, Växjö.
Interiörer från arbetet med det nya psalmbokstillägget ger kontraktsprosten *Inge Löfström*, Eslöv.

Problemet med den nuvarande psalmbokens ibland starkt föråldrade språkbruk tas upp av *Inger Haskå*, docent i nordiska språk vid Lunds universitet. En viss språklig konstruktion, som hon tidigare undersökt i sin doktorsavhandling, ger henne möjlighet att statistiskt belägga psalmspråkets avstånd från annan poesi, ett fenomen som givetvis kan värderas på olika sätt.

Birgitta-jubileet 1973 har gett tonsättaren och musikvetenskapsdocenten *Ingmar Milveden*, Uppsala, anledning att redogöra för det birgittinska sångidealet, ett ämne av hög aktualitet för dem som i dag strävar efter en god gregoriansk uppförandepraxis.

Milveden presenterar också en solid lösning på den omstridda dateringsfrågan beträffande musikhandskriften i Högs kyrka, ett av de viktigaste musikdokumenten från vår reformationstid.

Recensionsavdelningen speglar centrala nyheter inom liturgik, hymnologi, och kyrkomusik. Slutligen redogörs för verksamheten inom Laurentius Petri Sällskapet 1972—73.

Svenskt Gudstjänstliv

Årgång 47/48

1972-73

Artiklar:

<i>Sören Bolander</i> , Andliga sånger i radio — reaktioner på en utmaning	3
<i>Inge Löfström</i> , Psalmskommitté i arbete	8
<i>Inger Haskå</i> , Ålderdomligt psalmspråk	13
<i>Ingmar Milveden</i> , Per omnia humilis. Reflexioner kring en birgittinsk sångspegel	35
<i>Ingmar Milveden</i> , Om Höghandskriftens tidsättning	49

Recensioner:

Det danske Antifonale — och det svenska (Ragnar Holte)	52
Kyrktagning (Lars Aldén)	56
Nytt på den liturgiska fronten (Lars Eckerdal)	58
Nytt på den hymnologiska fronten (Allan Arvastson)	61
Ett axplock ur den nyaste kyrkomusikutgivningen (Sören Bolander)	64

Laurentius Petri Sällskapet:

Koralveckan 1972 (Stina Källqvist)	69
Koralveckan 1973 (Sören Bolander)	73
Årsberättelse 1972	75
Årsberättelse 1973	76

Andliga sånger i radio – reaktioner på en utmaning

Guds Frid!

Som avgjord kristen, vill jag först framföra min syn på ert program. Eftersom min arbetstid börjar kl 1/2 10 har jag tillfälle att lyssna till den andliga sångkvarten varje morgon. Vad jag tycker är värdefullast att lyssna till är friska väckelsesånger samt gamla fina läsar-sånger. Det är vackert men framför allt uppbyggande att lyssna till. Man kan riktigt uppleva någon strof, som en solstråle i det inre, som man värms av hela dagen... Man känner behov av detta varje dag, får man det inte, utan det blir ett sådant program som det ni just vill ha våra synpunkter på, då måste jag ärligt tala om att jag känner mig lite besviken. Tack för ordet.

Det här brevet skrevs närmast som en reaktion på ett mycket blandat program med andliga sånger av L. Å. Lundberg, Homilius, Hovland och Bach. Det sammanbindande temat var "Tacksamhet". Brevet är typiskt som ett uttryck för en vanlig reaktion från en stor del av lyssnarskaran av andliga sånger i Sveriges Radio (SR). Under förutsättning att de sånger som sänds är av det gamla välkända slaget blir programmet till stor uppbyggelse och i motsatt fall infinner sig en känsla av besvikelse: "Jag har satt på radion för att höra andliga sånger men så får man höra musik som man inte begriper sig på."

Dessvärre har jag gjort många besvikna på samma sätt under den tid jag fungerat som en slags disk-jockey för onsdagssändningarna av andliga sånger i SR. Men eftersom jag också fått ett inte obetydligt

positivt gensvar för den mera seriösa linje jag hållit har jag frimodigt fortsatt att hävda den.

SR har tagit fasta på populariteten av det lättare slaget av andliga sånger och utbudet av program med den typen av sånger har ökat med åren. För några år sedan sändes andliga sånger 10 min. före morgonandakten varje vardag förutom en del populära veckoserier, t.ex. Per Lindfors önskeprogram under sextioalet. De senaste åren har sändningstiden utökats till 15 min. varje vardag på särskild tid, vanligen 8.45 till 9. I år, 1974, kan statistiska kontoret på SR meddela att P1 varje vecka sänder sammanlagt 110 min. under rubriken andlig sång. (Onsdagsprogrammet "Det finns en väg" ligger under en annan rubrik numera.) Dessutom planeras ett P3-program med andliga sånger, "Aktuell kristen musik". TV sänder då och då mycket uppskattade program med samma typ av musik.

Lyssnarunderlaget är stort. Ett stickprov i första veckan i december 1973 visar att mellan 225 000 och 300 000 personer lyssnar till morgonsändningarna av andliga sånger varje dag.

Eftersom SR har prioriterat den "lätta" religiösa musikstilen i dessa program under rubriken andliga sånger har begreppet andlig sång med tiden blivit synonymt med just den stilen. Folke Bohlin har varit inne på den tanken i artikeln "Andliga sånger" i den nya upplagan av Sohlmans musik-

lexikon. Han skriver: "Den betydelse man i vår tid inlägger i begreppet a. s. har sannolikt i hög grad bestämts av innehållet i den stora mängd radioprogram med rubriken a. s. Till de oftast hörda sångarna i detta sammanhang hör Einar Ekberg, Arthur Eriksson, Göran Stenlund och Jan Sparring." Radions distribution av denna musik har givetvis som bakgrund den oerhörda och ofta kommersiellt styrda produktionen av andliga sånger på grammofonskivor. Produktionen har i största utsträckning skett på initiativ av de frikyrkliga samfundet där f.ö. begreppet "andliga sånger" har gammal hävd sedan väckelsestiderna under 1800-talet.

Av de sånger som sänds under rubriken "andliga sånger" är de flesta också av det slag som i grammofonarkivet på SR katalogiseras under "lätta exekutörer". Med termen "lätt" avses lätt underhållningsmusik bl.a. av den typ som förekommer i P3. (Man kan tycka att det är paradoxalt att något som är så seriöst som kristen tro — också när den besjungs — i detta sammanhang katalogiseras tillsammans med hela schlagerindustrins dubiösa produktion.) Mot de lätta exekutörerna står i grammofonarkivet de "seriösa" — fast gränserna ibland av naturliga skäl är flytande. Naturligtvis förekommer andliga sånger också under seriösa exekutörer men då är det fråga om musik av de etablerade tonsättarna i musikhistorien. Bachs "Geistliche Lieder" hör självklart hit för att ta ett klart exempel. Någon klar definition av vad som rimligen kan avses med en andlig sång finns inte på grammofonarkivet, av naturliga skäl.

Att begreppet andlig sång i många människors medvetande har blivit synonymt

med de "lätta" andliga sångerna har jag själv erfarit genom de lyssnarreaktioner jag erhållit.

År 1970 började Växjö alternativt med Jönköping att sända ett program med andliga sånger under rubriken "Det finns en väg". Programmets namn syftar inte på den fina Nielsensången till Grundtvigs text "Det finns en väg, som världen icke känner. / En livets väg blott känd av Jesu vänner." Programtiteln har i stället en allmänt from innebörd och enligt dess uppfinnare skall man supplera "Det finns en väg till tro, förtröstan" e.dyl. I varje fall blev programmet i början icke till arten skilt från de övriga andliga sångprogrammen, som sändes. Den lätta stilen med stark slagsida åt frikyrklig sång dominerade helt.

När jag sommaren 1972 övertog programserien beslöt jag mig för att vidga begreppet andliga sånger till att omfatta all sång oavsett stil bara den uppfyllde kravet "andlig". Att begreppet andlig i det här sammanhanget har en mycket specifik betydelse är uppenbart. Det måste nämligen ges sin innebörd utifrån Ef. 5: 18—19: Drick er inte druckna av vin, det leder till utsvävningar. Nej, låt Anden uppfylla er. Tala till varandra med psalmer, lovsånger och andliga visor, sjung och spela i edra hjärtan inför Herren! Att ordet "andliga" kan underförstås också till "psalmer" och "lovsånger" även om det sakligt endast hör till "visor" synes mig tydligt av sammanhanget. Mot detta att låta fylla sig med vin står ju att fylla sig med helig Ande. Heinrich Schlier utlägger efesierstället på följande sätt: "Dieser Heilige Geist kommt den Menschen zu im Gottesdienst der Kirche . . . 'indem ihr

zueinander redet mit Psalmen und Hymnen und Liedern des Geistes' (V. 19a). Diese verschiedenartigen Bezeichnungen für die vom Heiligen Geist gewirkten und den Heiligen Geist wirkenden Gesänge sind noch kaum differenziert. Ihre unwillkürliche Häufung lässt nur die Fülle der Lieder im Gottesdienst erkennen." Om man vill kan man se uttrycket andliga sånger som en sammanfattande benämning på alla de slag av sånger som förekommer och förekommit i den kristna församlingen och speciellt i gudstjänsten där Anden verkar — därav just uttrycket 'andliga' sånger: psaltarsånger, kristna hymner i psalmernas form, sånger i friare stil.

Rent sakligt fanns det alltså ett gott försvaret för vad jag företog mig sommaren 1972 och i fortsättningen i SR, f.ö. med den religiösa avdelningens goda minne. (Det är under den och inte under musikradion som sändningarna sorterar.)

De c:a 300 000 lyssnarna till "Det finns en väg" fick andliga sånger av många sorter: andliga folkvisor och koralvarianter, musik från andra kyrkor och länder, koraler, psalmer, gudstjänstmusik (olika tonsättningar av ordinarier), musik av de stora kompositörerna o.s.v. Anden har sannernigen verkat frikostigt bland oss!

Reaktionerna lät inte vänta på sig. Högen av klagobrev växte. Vad man reagerade mot var stilen på sångerna. Det var inte "andliga" sånger!

En ung fru från Gislaved skrev:

"Är det möjligt att få höra *andliga sånger* på onsdagarna? Jag tror att programmet heter *andliga sånger* och jag är så trött på alla tråkiga koraler ni spelar. Tacka vet jag NN som hade programmet

före Er. Han hade verkligen förstått sin uppgift rätt."

"Vi (i Örebro) som tycker om att höra glada sånger" skrev en novemberdag:

"Vore tacksamma om vi nästa onsdag kunde få litet andliga sånger, vi är ej glada i psalmer och mässor, det är så uråldrigt och tråkigt man måste se framåt och njuta av livet det är så kort. Det finns en väldigt vacker sång som heter 'nära dig', 'Änglaskaran där' . . ."

Ett annat brev ger tydligt uttryck för vad man vill höra också på onsdagar:

"Varje morgon sitter vi en del medelålders fruar för att vid kaffet samtidigt lyssna på de andliga sångerna och jämför samtidigt hurusom en del alltid, oftast i allafall har härliga, förstående sånger. Vi var alla ense om att era program var rakt ingenting med . . ." Vad ville man höra då? "Låt oss få lite bättre även från Växjö och med herr röster och ej "pipiga" damröster så ofta. En fyllig enkel mansröst är härlig att höra. De mest uppskattade är väl tror vi Arthur Eriksson, Jan Sparring, Göran Stenlund, Rolf Björling . . ."

Intressant och talande är att dessa seriösare sånger ö. h. icke uppfattades som andliga. Själv kom jag att uppfattas som — med frikyrklig terminologi — en "ofrälst" människa. Ett typiskt utslag för detta är följande brev:

"Lyssnade till programmet som S. B. presenterade den 6-2-73" (och som innehöll musik av Wennerberg, Dandrieu förutom sv. ps. 32 spelad av klockspel och sjungen av Växjö Motettkör samt ett gregorianskt Nunc Dimittis på svensko). "Har Ni ingenting annat att bjuda på? Sådant där torrt är ingen intresserad av. Slog över på 3:an där Bibbi och Pekka hade sitt

program. Där spelade Frälsningsarmén 'Jag styr mot Kaanans kust' . . ." Undertecknat: "En som vill ha något till själen. Tror Ni på Gud förresten?"

En alldeles liknande reaktion fick jag i september 1972 efter ett Alice Babs-program med Mozart. Bara några minuter efter det att programmet avannonserats ringde telefonen. Sällan har jag mött en mer oresonlig vrede. Telefonluren föreföll med ens glödande. "Detta är inte andliga sånger . . . Det är konsert . . . Vi vill höra psalmer! (Och i förbifarten:) Och neger-skrammel förekommer också i de här programmen. Kyrkoadjunkten borde läsa Bibeln . . ."

Min brist på evangelisatoriskt nit påtalas av en lyssnare i Tärnsjö:

"Brukar nästan varje dag lyssna på andliga sånger och har förut tyckt att de varit bra program. Men nu några *onsdagar* har de varit hemska med dessa skriande och hojtande kvinnor med folkvisor, och mäsor och moll, vill man höra sånt kan man lyssna på program 1 kl. 9. Varför inte ta just denna kvart och passa på och föra ut evangelium i ord och ton så folk hör och begriper ord och innehåll. Jag har flera gånger skrivit och önskat höra Jubelkvartetten sjunga 'Jag är ej ensam' men den tycks inte duga att spela i radio? Kanske orden hörs!"

Det får snart räcka med brevcitaten nu — anklagelsepunkterna är sig tämligen lika. De gäller, förutom högdragenhet (spelar för många *utländska* sånger) och spridande av katolikpropaganda ("det räcker med den lutherska villfarelsen"), just *sångernas brist på andlighet*. "Vi vill protestera emot dina radioprogram, så kallade *andeliga sånger* . . ." Det är med

andra ord den allmänna inställningen att programmet är felrubricerat. Ska rubriken hålla vad den lovar så måste jag uppfylla vissa bestämda villkor: "Låt oss få höra regela sånger och av verkliga sångare och ej bara det slag som ni sänder, döträki-ga . . . Bättra er! Bli lika de andra [sc. presentatörerna] som alla är klanderfria tack vare deras val av sånger och sångare."

Reaktionerna speglar riktigheten av vår tes: andliga sånger betyder i många människors medvetande sånger i lätt stil företrädesvis sjungna av soloröst och (helst) av en "fyllig mansröst". Radion och gram-mofonindustrin har verksamt bidragit till just den innebörden i begreppet.

För växjöredaktionens del kom detta att betyda att vi efter ett års sändningar av "Det finns en väg" med tyngdpunkten lagd på den seriösa andliga sången fann oss föranledda att ändra rubriceringen till "andlig musik". Ändringen skedde hösten 1973 och protesterna har alldeles avgjort minskat efter ändringen även om de inte helt har upphört.

Avslutningsvis noterar jag i tacksamhet två ting.

Det första gäller att så många positiva reaktioner på programmets utformning nått oss på olika sätt. SR tar ju verkligen hänsyn till lyssnarreaktioner. Radions programpolitik är att betjäna avnämarna med vad de vill ha mer än att fostra folket i en viss riktning. Det är åtminstone en princip som med större eller mindre framgång eftersträvas. Under sådana premisser måste man naturligtvis godta att radion sänder mer lätta andliga sånger än seriösa — folk i allmänhet vill ha det så. Att ändra på SR:s premisser torde vara svårt hur gärna man än vill det. Lyssnarnas möjlighet är

— och det är en möjlighet som inte får underskattas — att ställa krav på radions programutformning. Om kraven kommer från tillräckligt många har de god chans att beaktas. Att skriva och ringa till SR är kanske en mindre hopplös uppgift än många tror.

För det andra ser det ut som om SR i fortsättningen tänker göra allvar av att det verkligen finns ett lyssnarunderlag för seriös andlig sång. I skrivande stund finns det gott hopp om att den seriösa linje som inslagits i och med "Det finns en väg" på något sätt ska få en fortsättning. För

många blir detta en källa till mycket stor glädje. Ingrid i Ö-vik är en av många:

"TACK för stilen på sångerna i 'Det finns en väg'. — Det är inte ofta man får höra kristen sång av den s. k. tyngre, som många tycker svårare stilen. Det gick lätt under studietiden i Stockholm, med alla kyrkor och deras musikliv, men inte nu här i Norrland, där dessutom de flesta helger och kvällar är bokade för arbete, när dessutom skivspelare inte är en ekonomisk möjlighet än på länge . . ."

Sören Bolander

Psalmkommitté i arbete

”... att de frågor som bränner vår tids människor beaktas i våra psalmer samt att dessa erhåller en språkdräkt med vilken vår tid känner sig förtrogen”.

Så stod det i en kyrkomötesmotion som ledde fram till beslutet om ”1969 års psalmkommitté”. Och därmed formulerades också ett program för kommitténs arbete.

Vår hittills gällande psalmbok är inte särskilt gammal. Den bär årtalet 1937. Men mycket som finns inom dess pärmar är ålderstiget och oanvänt. Och många ämnen saknas som borde finnas med. Tiden är inte inne att åstadkomma en ny psalmbok. Men uppdraget gäller nu närmast att sammanställa ett ”tillägg”, som ska användas tillsammans med den nuvarande psalmboken, med vår tids psalmer.

När kommittén började sin verksamhet, var mycket förarbete redan gjort. Hymnologiska institutet fungerade under 1960-talet som en inofficiell psalmkommitté och utgav 1965 det uppmärksammade häftet ”17 psalmer”. Ännu större spridning och användning fick samlingen ”Kyrkvisor”, ursprungligen sammanställd för söndags-skolans behov. Dessutom är att nämna de många vishäften som utkommit under de senare årens lopp.

Bland författarna intog Anders Frostenson främsta rummet, redan på grund av sin produktivitet. Britt G. Hallqvist, Olov Hartman, Eva Norberg-Hagberg är några av författarnamnen. Bland kompositörer kan nämnas Lars Edlund, Per-Erik

Styf, Torsten Sörenson. Det förelåg ett stort material när ”1969 års psalmkommitté” startade.

Kommitténs ledamöter har varit: kyrkoherde Ulf Björkman, Oskarshamn, ordf., litteraturocenen Esbjörn Belfrage, Lund, författaren Anders Frostenson, musikdirektören Harald Göransson och pastor P. O. Nisser, Stockholm. Adjungerade litterära experter har varit förf. Olov Hartman och prosten Inge Löfström, den senare ordf. i textgruppen. I musiksektionen har ytterligare medverkat musikdirektörerna Bertil Hallin, Henrik Jansson, Torsten Sörenson och Torgny Erséus.

200 godkända texter

Proceduren i arbetet har varit följande: textgruppen skaffar in textmaterial från författarna, bedömer det och sänder det som blir tillstyrkt till musikgruppen, som ombesörjer tonsättningar genom kontakt med kompositörer. Sist går de tonsatta texterna till kommittén för slutgiltigt fastställande. Och så småningom skall det alltså bli ett förslag att överlämnas till kungliga utbildningsdepartementet f.v.b. till 1975 års kyrkomöte.

I textgruppen har vi nu arbetat under fyra års tid med en mängd sammanträden, då vi behandlat massor av texter. Resultatet har blivit cirka 200 godkända texter, men antalet kan reduceras, bl.a. beroende

på möjligheterna att få bra melodier. Texterna har först diarieförts av vår huvudsekreterare och därefter sänts ut till ledamöterna i textgruppen, varvid författarnamnet inte har satts ut. Ledamöterna har sedan sänt in skriftliga förbedömningar, som legat till grund för diskussionerna i gruppen.

1971 publicerade psalmkommittén ett försökshäfte "71 psalmer och visor". Avsikten med häftet var att ge en föreställning om materialet och några exempel på nya texter och melodier. De nya psalmerna och visorna har sjungits ute i församlingarna och även systematiskt testats i försöksförsamlingar och speciella textgrupper. Man kan studera dem också med hjälp av två LP-skivor, utgivna på "Kyrkoton".

Speciellt intressant är den noggranna undersökning som Religionssociologiska Institutet har genomfört på psalmkommitténs uppdrag. Genom denna har man fått en uppfattning om hur texterna uppfattas, vilka ord och uttryck som betraktats som svåra, olämpliga etc. Men har också fått klart för sig vilka melodier som man lättast accepterat. Icke oväntat är det enkla vismelodier och väckelsesånger, medan däremot tonsättningar av våra moderna svenska tonsättare mött mer tveksamhet.

Inom både textgruppen och musikgruppen är man emellertid medveten om att det material som omedelbart blir uppskattat kanske inte håller i längden och att det tar tid innan man vänjer sig vid mera ovanliga texter och melodier. Svårigheten är att väga kvalitetskravet mot önskan om lättillgänglighet.

Det finns i varje fall exempel på att en "svår" melodi kan vinna terräng förvånansvärt snabbt. Så har det t.ex. gått med

Sven-Erik Bäckes melodi till "Du som gick före oss". Under alla förhållanden kan man förutsäga, att melodierna blir avgörande för de nya psalmernas mottagande och accepterande.

Svårigheten att bedöma

Psalmkommittén har ansett det självklart att inga texter och melodier som är efterklang av den gamla psalmboken skall tas med. Det är fråga om *nya* psalmer. Men hur mycket nymodigheter ska man släppa in? Sådana ord som aptit, djungel, raketer, stress, TV och varuhus...? Och när det gäller innehållet: vad ska man anse om dikter av Harry Martinson och Pär Lagerkvist, dikter som bäres av en viss religiositet men som egentligen inte är "kristna"?

Vi har t.ex. diskuterat en känd dikt av Hjalmar Gullberg:

För vilsna fötter sjunger gräset:
jag är din matta var du går —
räds ej att natten förestår!
För vilsna fötter sjunger gräset:
mot hemmet styr jag dina spår.

För vilsna fötter sjunger gräset:
under mitt täcke sänks din bår —
räds ej att natten förestår!
För vilsna fötter sjunger gräset:
du går mot hemmet var du går.

Orden i dikten har för många människor fungerat som tröst när man mist någon närstående. Texten har en självklar lyrisk kvalitet. Men motsvarar den anspråk på en *psalm* i en psalmbok?

I fråga om en helt annan kategori har tveksamheten också varit stor inom kom-

mittén. Det gäller de nutida visorna, som ofta bäres av sina bestickande melodier men vars texter stundom är rätt fattiga. Man måste naturligtvis visa en viss generositet mot hela denna genre. Men hur mycket har dagslände-karaktär? Vad ska man ta med i ett psalmböck? Så mycket är säkert att vissa kvalitetskrav är oeftergivliga.

Den nutida ekumeniska öppenheten har också vidgat ramarna för urvalet. Psalmer har översatts och lånats från andra länders kyrkor. Man har tagit med svenska frikyrkoklassiker som "Löftena kunna ej svika" och "O hur saligt att få vandra". Också den romersk-katolska kyrkan har fått lämna bidrag, t.ex. Maria-hymner.

En nyhet i arbete på den nya psalmsamlingen är att texter och melodier anskaffas parallellt. Tidigare psalmkommittéer har endast arbetat med texterna. Dessa har lämnats in, godkänts och stadfäst. Först därefter har musikerna tagit vid. Här sker från början den litterära och den musikaliska produktionen under ständig växelverkan. Får en text inte bra melodi, måste den falla. Motsatsen har också inträffat: att en bra melodi har försetts med text.

Aktuella motiv

Det finns många av kommitténs texter som är påfallande aktuella i sitt ämnesval. Jämfört med den gamla psalmboken avtecknar sig en del motiv och tankegångar som ganska annorlunda, ibland rätt radikala i sina nytolkningar. Här nedan några exempel.

Miljöförstörelsen återkommer i flera

texter. Det talas om hotet från "atom-molnets svarta snö". Och människans ansvar för skapelsen betonas:

Sol och jord och luft och hav
gett oss allt vi är och har,
skydd och skördar, dryck och mat,
sång och drömmar de oss gav.
Skada inte jorden eller havet eller träden.

Trots de hotfulla tendenserna i tiden präglas många av de nya psalmerna av en optimistisk grundton. Man sjunger om livsglädjen som "kastats som fåglar mot himlen" och som inhamras nästan som en propaganda-slogan:

Till glädje har Gud skapat världen,
Till glädje har vi blivit till,
Till glädje finns himlen och sången
och kunskap och tankar och kärlek . . .

Den moderna staden, som ofta framställts som ett mänsklighetens misstag, rättfärdigas i teologen Harvey Cox's anda och betraktas som ett uttryck för Guds skaparvilja:

Än hör vi skaparordet
ur gatans brus och dån.
Den kraft som reste staden
har kommit därifrån.

Därifrån = från skaparordet.

Sekulariseringsteologin gör sig märkbar genom att Guds rike förlägges till vardagens värld. "Guds rike ska vi söka där människorna är". Gud möter oss inte i de metafysiska rymderna — "Gud går här på jorden, han går på gator och torg . . ."

Så har också Jesusbilden förändrats i åtskilliga av de nya psalmerna. I stället för den upphöjde och överjordiske Kristus möter man Jesus såsom de utslagnas bro-

der. Hans mänskliga natur, armodet och svagheten, betonas starkt. Det gudomliga hos Jesus anges vara just armodet, detta att han avstod från den yttre makten och härligheten:

För att du inte
tog det gudomliga
dig till en krona,
för att du valde
smälek och fattigdom
vet vi vem Gud är.

Detta tema — att Jesus identifierar sig med de nedersta i människornas värld — möter ständigt i modern kristendomstolkning, liksom också i modern litteratur alltifrån Graham Greene till Birgitta Trotzig. Man märker släktskapen i följande rader:

Kristus, du är annorlunda.
Från all glans du vänder dig
till det fula och förvridna
som i skuggan gömmer sig.
Emot den som tycks oss vidrig
ler du varmt. Du sträcker fram
handen mot en oberörbar
och tar på dig skuld och skam.

Omtanke om tvivlaren

När det gäller människan står omtanken om tvivlaren och sökaren högt upp på listan över angelägna ämnen. ”En trasig tro för Gud är mer än alla Vintergator”. Temat återkommer gång på gång:

När vi söker efter tro,
tro vi redan har.
I vår fråga mer den bor
än i våra svar.

Ur en gnista elden föds,
höjd står upp ur djup,
och vår tro kan vara störst
när den minst ser ut.

Det finns t.o.m. en psalm som tycks vara skriven för tveksamma kyrkbesökare som inte vågar sig fram i församlingens centrum:

Kan inte ta till mej de troendes ord,
jag har ingen täckning för dem.
Ge plats åt mej nederst nånstans vid ditt bord,
ställ dörren till salen på glänt.

Den gamla själavårdserfarenheten att t.o.m. syndafallet kan leda till omvändelse och att man är Jesus närmast i misslyckandets stund genljuder i orden: ”Kan jag ej komma till dig med min seger, så kan jag komma med mitt nederlag”.

Men å andra sidan betonas ofta människans aktivitet i Guds tjänst. Gud kan inte verka annat än genom människorna. ”Du har inga händer utom våra . . .” Appellerna från Uppsala 1968 om den kristnes sociala ansvar återklingar i många av de nya texterna. Människans uppgift är att tjäna sin nästa, och när hon gör det så tjänar hon Jesus (enligt Matt. 25):

Ni vet var jag finns, ni ska söka mig där,
hos den som är frusen och sjuk.
Bland de hemlösa, hungriga, fångna jag är,
ni kan se och tjäna mig där.

Någon slutssummering av omdömena beträffande de nya psalmerna skall inte göras här. Av flera skäl. Dels är materialet inte slutgallrat, och det är alltså t.v. osäkert vilka texter som kommer med och vilka som faller bort. Dels är det ytterst svårt att fälla omdömen om ett material som man själv direkt handskas med i urvalsproceduren. Man vill bara uttrycka en förhoppning att den nya samlingen av psalmer och visor ska kunna förena den bibliska grundvisionens tyngd och kraft

med vår tids språkdräkt och uttrycksmöjligheter. Så som det sker i somliga texter:

Bär mig nära begynnelsens tid
och tystnadens gräns.
Ge mig åter till gryningens vind,
det oskrivna bladet.

I mitt hjärta ditt konungsnamn skriv,
och rista en bild
av det Lamm som försonat vår synd,
din ödmjukhets tecken.

Inge Löfström

Ålderdomligt psalmspråk

I

”Visst är det underbart med psalmer på märgfull gammalsvenska! Men den svenska psalmboken är nu inte och kan aldrig få vara en läsebok i svensk poesihistoria. Den skall ge fromhetslivet av idag och nutidens gudstjänstförsamling uttryck för evangelium på ett språk som genast är begripligt.” (s 64). Orden är Rune Pär Olofssons i debattskriften *Ny psalmbok* (Sthlm 1958), där åtskilliga föråldrade drag, språkliga och innehållsliga, i 1937 års psalmbok dras fram för att kraftigt fördömas.

Det finns säkerligen ännu fler språkdrag i 1937 års psalmbok än dem Rune Pär Olofsson nämner som skulle kunna bli föremål för kritisk granskning. Denna artikel som behandlar endast en speciell konstruktion kan måhända förefalla alltför detaljinriktad, men häremot kan invändas att den undersökta detaljen ganska bra fungerar som ett slags mätare av var 1937 års psalmer skall placeras in på en skala där anslutning till äldre stilideal är den ena polen och anpassning till modernt språk den andra. Det gäller den speciella artikelkonstruktion som möter tex i den kända Wallin-psalmen:¹

Den blida vår är inne,
och nytt blir jordens hopp.

(Ps 471: 1)²

¹ Alla kursiveringar av (bestämd artikel +) attribut + substantiv i citaten är artikelförfattarens.

I modernt språk, åtminstone om det gällde skriven prosa eller talat språk, hade man antingen satt ut den bestämda slutartikeln, så att *den blida vår* i stället hade fått formen *den blida våren* eller hade man använt formen *blida våren*, där den framförställda artikeln saknas.

Hur skall man se på en sådan konstruktion i psalmboken som inte har något stöd i nutida språk? Bidrar den till att göra psalmen svårförståelig? Är den endast en gammal sliten schablon eller har den ett stilistiskt värde? Markerar den en skiljelinje mellan profan och andlig dikt? Bör den rensas ut ur vår psalmbok? Har den någon plats i den psalm och andliga visa som tillkommit efter 1937? Detta är några av de frågor man kan ställa, och denna artikel skall försöka att ge ett svar åtminstone på en del av dem. I de fall då inget svar kan ges, kan resonemanget förhoppningsvis ge impulser till vidare diskussion.

Stommen i denna undersökning utgörs av en redogörelse för hur konstruktionen utan slutartikel används i psalmboken 1937. Denna redogörelse kan knappast presenteras utan en inledande kortfattad historisk översikt över förekomsten av konstruktionen, som i det följande kallas typen *det vida hav*. Det har ovan antytts att denna uttryckstyp saknas i vår tids prosa. Också i nyare poesi är den praktiskt taget för-

² Hänvisningar till psalmnummer avser 1937 års psalmbok, såvida inget annat anges.

svunnen. I äldre tid har dock förhållandet varit ett annat. Medeltidslagarna och prosaskrifter från så pass sen tid som 1600- och 1700-talet erbjuder en del exempel på typen *det vida hav*. Dessa belägg kan dock lämnas utan beaktande i det följande. Sin ojämförligt mest blomstrande tillvaro för nämligen konstruktionen i poesin, vilket säkerligen till stor del beror på rimmets och meterns krav, och det är också som poesikonstruktion den här skall behandlas. Vanligast är den i medeltidsballaden och i vår äldsta psalmdiktning, men den förekommer dessutom rikligt i de flesta poetiska arbeten fram till ca 1850. Mycket frekvent är den i Tegnér's och Geijers dikter. Av andra senare skalder som använt konstruktionen i tämligen hög grad kan nämnas Rydberg, Karlfeldt, Ekelund, Dan Andersson och Birger Sjöberg.³ Av det sagda framgår åtminstone indirekt att typen *det vida hav* får vidkännas en kraftig minskning i poesin från 1500-talet och fram till våra dagar. Detta är kombinerat med en motsvarande ökning i användningen av den typ där både framförställd och efterställd artikel är utsatt (i det följande kallad typen *det höga trädet*). Den tredje aktuella konstruktionstypen, *gamle mannen*, visar mindre fluktuationer från tid till annan än de två andra typerna.

För att få ett mått på hur pass vanlig typen *det vida hav* är, jämför jag antalet belägg på denna typ med antalet belägg på konstruktionerna *det höga trädet* och

³ En utförlig undersökning av förekomsten av typen *det vida hav* presenteras i min doktorsavhandling "Studier över bestämdhet i attributförsedda nominalfraser. Uttryckstyperna "det vida hav", "vida havet" osv" i svensk poesi 1500—1940". Lund 1972 (citeras Haskå 1972).

gamle mannen.⁴ Genom att ange andelarna för resp typer i procent får man jämförbara resultat även vid olikstora material.

Den ovan nämnda minskningen i användning av typen *det vida hav* i svensk poesi kan belysas med några på detta sätt uträknade siffror. I 1500- och 1600-talens visböcker samt i den tidiga 1500-talspsalmen upptar konstruktionen ca 80 %. Hos diktare från 1600-talet växlar procenttalen från ca 75 till 40.⁵ Flertalet undersökta diktare från 1700-talets andra hälft ligger omkring 40 %.⁶ En grupp 1800-talsdiktare (Franzén, Geijer, Tegnér, Atterbom, Topelius, Rydberg) visar procenttal mellan 30 och 40, medan en annan grupp (Wallin, Böttiger, Malmström, Sturzen-Becker, Snoilsky) ligger något därunder och en tredje grupp (Stagnelius, Runeberg) ligger mellan 0 och 5 %. Av 13 undersökta 1900-talspoeter befinner sig fyra över 30 %, två omkring 15 % och resten under 10 %.⁷

Hurudant är då förhållandet i 1937 års psalmbok? Om man betraktar boken som

⁴ Två större grupper av uttryck ingår inte i undersökningen: A. Uttryck som bestäms av en följande relativsats. (Exempel: "den goda säd, som är ditt helga ord", "denna är *den stora dagen*, som oss Kristus haver gjort".) B. Uttryck innehållande en superlativ som bestämning. (Exempel: *den djupsta själanöd, högsta nöden*.) — Utförligare redogörelse för excerperingsprinciperna finns i Haskå 1972 s 18 ff.

⁵ Undersökta är Wivallius, Stiernhielm, Skogekär Bergbo, Lucidor, Columbus, Dahlstierna.

⁶ Undersökta är Creutz, Gyllenberg, Bellman, Kellgren, Leopold, Lidner, Thorild, Franzén.

⁷ Undersökta är Ekelund, Bo Bergman, Löwenhjem, Dan Andersson, Lagerkvist, Birger Sjöberg, Gullberg, Harry Martinson, Ekelöf. Se närmare Haskå 1972, särskilt s 41, 43.

helhet finner man följande proportioner mellan typerna *det vida hav* (= A), *det höga trädet* (= B) och *gamle mannen* (= C):

A		B		C	
antal belägg	%	antal belägg	%	antal belägg	%
108	32	140	42	85	26

Det kan nämnas att typen *det vida hav* i psalmboken 1695 har en andel på 69 %.⁸ I jämförelse därmed är det alltså ett avsevärt moderniserat artikelbruk man möter 1937. Å andra sidan finner man vid jämförelse med de siffror som presenterats ovan att psalmboken knappast följer 1900-talets profana poesi utan att den närmast ansluter till den artikeltradition som de mest arkaiserande 1800-talsdiktarna representerar.

Det faktum att en stor mängd psalmer i psalmboken 1937 övertagits från äldre psalmböcker bör vara av intresse i sammanhanget. Genom att låta psalmboken 1937 bli som Rune Pär Olofsson säger "en läsebok i svensk poesihistoria" kan man få åtminstone en del av förklaringen till att artikelkonstruktionen *det vida hav* har den utbredning den har. En kronologisk skiktning är därvid nödvändig liksom en indelning av psalmerna efter författare. Om psalmerna återfinns i originalversion i 1937 års psalmbok eller om de bearbetats är vidare en relevant fråga.⁹

⁸ Undersökta är nr 1—150, 201—300.

⁹ I Hymnologiske meddelelser nr 6 (1972) presenterar G. Gellerstam projektet Motiv och struktur i 1937 års psalmbok i en uppsats med titeln Psalm och språklig databehandling. Där framhålls att författarangivelserna i psalmboken inte är tillförlitliga. Jag har dock för detta ar-

Den första stora grupp av belägg jag urskiljer omfattar alla dem som övertagits från 1819 års psalmbok. De tre jämförda konstruktionerna fördelar sig där på följande sätt:

I. Belägg som övertagits från 1819 års psalmbok

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
69	31	96	44	55	25

Denna huvudgrupp kan i sin tur indelas i undergrupper: A. belägg som återfinns redan i 1695 års psalmbok, B. belägg som tillkommit vid bearbetning av psalmer skrivna före 1700, C. belägg som återfinns i bearbetningar av 1700- och 1800-talspsalmer och D. belägg som står i originalpsalmer 1819.

De olika artikelkonstruktionerna har följande proportioner i den första av dessa undergrupper:

I A. Belägg som ingår redan 1695¹⁰

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
22	51	10	23	11	26

Typen *det vida hav* utgör här en väsentlig del av samtliga undersökta substantivuttryck, dock inte alls så väsentlig som i psalmboken 1695, där den som tidigare

betes vidkommande inte ansett det nödvändigt att försöka komplettera eller korrigera psalmbokens uppgifter på denna punkt utom i något enstaka fall (se vidare i det följande).

¹⁰ Smärre ändringar i ordval har i detta sammanhang negligerats.

nämnts utgör 69 %. Anledningen till denna skillnad kan antingen ligga i att fler uttryck av typen *det vida hav* än av de två andra typerna rensats ut ur 1600-talspsalmerna 1819 eller i att psalmer innehållande typen *det vida hav* av en slump i större utsträckning fått utgå än psalmer innehållande typerna *det höga trädet* och *gamle mannen*. Detta sistnämnda antagande förefaller mig troligast, eftersom ingen antydning till motvilja mot konstruktionen utan slutartikel för övrigt kan skönjas (se vidare i det följande).¹¹

Några belägg ur denna grupp:

*Det gamla år framgånget är,
nytt kommer nu i stället här.*

(Ps 465: 1; Svedberg)

*De fagra blomsterängar
och åkerns ädla säd,
de rika örtesängar
och lundens gröna träd,*

(Ps 474: 2)

12 av de 22 beläggen av typ *det vida hav* står i psalmer som anges vara reviderade, i de flesta fallen av Wallin. Han (och i viss mån också andra bearbetare) har alltså inte funnit anledning att ersätta konstruktionen utan slutartikel med någon annan. Som exempel kan anföras Wallins utformning av en strof i Spegels psalm "Lofwat ware Herren":

*Dig som väldig skickar
från din konungsstol
längre dina blickar
än den klara sol,*

(Ps 10:4)

¹¹ Jfr också Haskå 1972 s 76 där vissa olikheter inom 1695 års psalmbok påpekas.

Jfr Spegel:

*Tu som mächtig råder
På tin Konungs stool;
Och fast längre skådar
Än then klara Sool:*

(1695 ps 303: 3)¹²

Det kan i detta sammanhang vara värt att något dröja vid hur Wallin i andra fall behandlar uttryck av typen *det vida hav* vid omarbetning av äldre psalmer.¹³ I psalmboken 1937 ingår ca 85 1500- och 1600-talspsalmer som uppges vara bearbetade av Wallin. En jämförelse mellan 1695 års version och Wallins utformning i 70 av dessa psalmer visar att Wallin i många fall gjort ändringar så att kon-

struktionen *det vida hav* tagits bort. Av 19 sådana uttryck i de äldre psalmerna har han bibehållit 8.¹⁴ I 11 fall har han således förändrat texten.¹⁵ I ett par av

¹² Psalmerna ur 1695 års psalmbok citeras ur en utgåva tryckt i Stockholm 1701.

¹³ Vid institutionen för nordiska språk i Lund har en (opublicerad) undersökning med titeln "J. O. Wallins omarbetningar av äldre psalmer i 1695 års psalmbok" gjorts av fil mag Lars-Johan Ekerot. Främst behandlas där den metrisk revisionen och vissa strukturella förändringar betraktade ur stilistisk synvinkel.

¹⁴ Dessa 8 belägg ingår i gruppen I A ovan.

¹⁵ Här avses endast förändringar som med stor säkerhet kan tillskrivas Wallin. Ingrepp av andra bearbetare beaktas inte. Bestämningen av vem som skall anses vara författare till de enskilda beläggen har gjorts med hjälp av J. W. Beckmans arbete *Försök till Svensk Psalmhistoria* (Sthlm 1845—72). — De 11 fallen inkluderar inte uttryck av typen *det vida hav* som står i strofer som Wallin uteslutit. Inte heller ingår uttrycket *den hel(i)ge Ande(e)*, som Wallin tämligen konsekvent ersätter med andra formuleringar.

dessa fall verkar det som om ändringen är riktad mot just uttryckstypen *det vida hav*. Raden

Then swaga troo nåhr ock godt sluth.
(1695 ps 247: 6)

ändrar Wallin till

Den svaga tron når ock gott slut.
(Ps 361: 6)

Från metrisk synpunkt är det här likgiltigt om slutartikeln sätts ut eller inte. I det andra exemplet har ett tämligen betydelselöst adverb bytts mot bestämd slutartikel hos substantivet:

Thet förra åhr nu slutit är/
(1695 ps 137: 1)

lyder efter Wallins bearbetning

The förra åhr nu slutit är/
(Ps 466: 1)

Ett tredje exempel skall anföras, där ändringen dock inte fullt lika klart syftar endast till utmönstring av konstruktionen *det vida hav*:

Ty hans lekamen wäsentlig/
så ock hans blodh ju wisserlig/
Vndfå wij widh *thet helgha bord*/
som han haar låfwat i sin' ord.
(1695 ps 16: 4)

Efter Wallins ändring:

Ty hans lekamen, helig, sann,
så ock hans blod, som för oss rann,
vi undfå vid hans helga bord,
som han har lovat i sitt ord.
(Ps 190: 4)

Här har Wallin kanske velat undvika formuleringen *det helga bord* på grund av att den medför risk för att man felaktigt tolkar satsen *som han har lovat i sitt ord* som en relativsats. I detta fall har också typen *det vida hav* kunnat tas bort med ett mycket enkelt grepp: den framförställda artikeln har bytts ut mot ett possessivt pronomen (jfr i det följande om andra Wallin-ändringar och om Lina Sandells psalmer).

När Wallin i de övriga fallen tar bort uttryck av typen *det vida hav* har det troligen funnits andra motiv för revision av den äldre texten. Det kan exempelvis vara önskan att förändra innehållet som spelat in. Förmodligen gäller det följande strof, som i 1695 års psalmbok lyder:

Nu är kommen vår Påska-frögd/
Wij lofwom Christ i himmels högd;
Af reno hierta siungom frij/
Gångne *thet röda haaf* förbij.
(1695 ps 162: 1)

Hos Wallin har strofen följande utseende:

Nu kommen är vår påskafröjd:
Pris, Jesu, dig i himmelshöjd!
Ur gravens djup befrias vi,
när själv därur du framgår fri.
(Ps 104: 1)

Metrisk hänsyn har säkert varit avgörande för ändringen av följande strof:

Bewara nu Herre hwar och en
Som wil titt ord förfächta;
Förswara oss at wij eij lide meen
Bland *thet wanartiga slächte*:
(1695 ps 32: 6)

Hos Wallin:

Oss lysa skall hans nådes sken,
när vi hans ord förfäkte,
hans lära bibehålle ren
bland ett fördärvat släkte.

(Ps 176: 6)

Det förhållandet att man i flertalet fall kan förklara Wallins utmönstring av uttryckstypen *det vida hav* som innehållsligt eller metriskt betingad tyder på att man inte skall räkna med någon speciell motvilja mot konstruktionen som sådan. Detta stöds också av att ett antal uttryck av typen *det vida hav* satts in av Wallin själv vid omarbetning av äldre psalmer, vilket framgår av diskussionen kring den följande beläggsgruppen.

I B. Belägg som tillkommit vid bearbetning av psalmer skrivna före 1700

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
14	33	13	30	16	37

Det är Wallin som svarar för de flesta av de bearbetningar av äldre psalmer som görs för 1819 års psalmbok, och man kan anta att det också är Wallin som satt in flertalet av beläggen i denna grupp. Att i detalj klarlägga exakt vilka uttryck som härrör direkt från Wallin och vilka han endast övertagit från någon tidigare bearbetning skulle knappast löna den stora mödan.¹⁶ De belägg som i det följande

¹⁶ Författaruppgifterna i 1937 års psalmbok är i detta sammanhang värdelösa. Därför skulle Beckmans Försök . . . behöva anlitas (som också skett i fråga om enstaka belägg). Att följa a 11 a

exemplifierar grupp I B tycks dock enligt uppgifter i Beckman a a kunna tillskrivas Wallin.

I flera fall står de nyinsatta uttrycken av typ *det vida hav* i strofer som bearbetats så kraftigt att de saknar större likhet med 1695 års version. Dessa fall lämnas här åsido. Däremot skall några ställen anföras där man direkt kan se vad i den äldre texten som ändrats. De rader som 1695 lyder

Thet ewiga lius går nu här in/
Och gifwer werlden ett nytt skeen:
Thet lyser oss i thenna mörka natt;
(1695 ps 125: 4)

har efter Wallins bearbetning följande utformning:

En gudomsstråle mild och ren,
han världen giver ett nytt sken
och lyser i den mörka natt
(Ps 62: 4)

I detta fall har ändringen lett till att den sist citerade raden fått ungefär den form den enligt Beckman hade i Then Svenska Psalmeboken 1567 ("Thet lyser j then mörka natt").¹⁷ Det är svårt att avgöra om Wallin gjort förändringen med eller utan kännedom om psalmens tidigaste lydelse. Att det är anpassning till

belägg genom de olika bearbetningar som där nämns (oftast utan angivande av textens lydelse) vore oerhört tidsödande. Därtill kommer problemen med de psalmer för vilka inte ens Beckman lyckats lösa författarfrågan.

¹⁷ Beckman a a s 199. Raden så också i Then Svenska Psalmeboken 1562 (s LVII recto; i "Fyra svenska reformationsskrifter tryckta i Stockholm år 1562" faksimil Malmö 1965). Flera psalmböcker från 1600-talet har enligt Beckman "Thet lyser för oss i thenna . . .".

melodin som ligger bakom stavelsereduktionen är dock klart.

Också ett par ändringar som inte kan vara föranledda av meterns krav förekommer. I det första exemplet är det en föråldrad böjningsform som fått utgå till förmån för den framförställda artikeln:

Tag an thet dyra blodh/ [- -]
Som rijkt betala kan min tijotusend pund;
(1695 ps 256: 6)

Jfr Wallins utformning (som möter redan i psalmförslagen 1814 och 1816):¹⁸

Tag an det dyra blod [- -]
som rikt betala kan *de tiotusen pund*.
(Ps 285: 3)

Orsaken till ändringen i det andra exemplet finner jag däremot höljd i dunkel:

At jagh doch eij bortwiker
Jfrå tin rätta stijg;
(1695 ps 355: 3)

Jfr lydelsen efter Wallins ändring (dena formulering också i psalmförslaget 1816):

I D. Belägg i originalpsalmer²⁰ i 1819 års psalmbok

	A		B		C	
	antal	%	antal	%	antal	%
Wallin	24	26	54	57	16	17
Övr författare	9	27	15	45	9	27
Totalt	33	26	69	54	25	20

¹⁸ Förslag till förbättrade Kyrko-sånger (Sthlm 1814) och Förslag till Svensk Psalmbok (Sthlm 1816).

¹⁹ Det kan här som ett kuriosum nämnas att det av Wallin insatta *den rätta stig* förekommer också i ps 138: 1 (av okänd författare). Belägget i den sistnämnda psalmen återfinns också i 1695

Giv att jag ej bortwiker
ifrån *den rätta stig*,
att aldrig jag dig sviker,
du som ej sviker mig.

(Ps 425: 2)

Den ansats till upprepning som formerna *din, dig* och *du* i tre på varandra följande rader skulle innebära kan knappast anföras som troligt skäl för ett byte av *din* mot *den*.¹⁹

De belägg på attributförsedda substantiv som tillkommit vid bearbetning av 1700- och 1800-talspsalmer är få:

I C. Belägg som tillkommit vid bearbetning av 1700- och 1800-talspsalmer

A	B	C
antal	antal	antal
0	4	3

Eftersom typen *det vida hav* här saknas lämnas gruppen utan vidare kommentar.

I den sista gruppen av belägg övertagna från 1819 års psalmbok är alla de tre jämförda konstruktionerna väl företrädde:

års psalmbok. Det torde dock inte vara fråga om ett fast uttryck. Någon tendens till stereotypi i uttrycken av typ *det vida hav* märks för övrigt inte heller i Wallins originalpsalmer.

²⁰ Härmed avses endast belägg i psalmer som inte ingår 1695.

Andelen belägg av typen *det vida hav* är som synes ungefär densamma i Wallins och i de andra författarnas originalpsalmer (dit även översättningar räknats). Wallins användning av den artikellösa

konstruktionen i psalmerna kan i detta sammanhang lämpligen jämföras med motsvarande användning i hans profana diktning, som kan indelas i två grupper efter kronologin:²¹

	A		B		C	
	antal belägg	%	antal belägg	%	antal belägg	%
1. Dikter 1794—1809	22	15	101	67	27	18
2. Dikter 1810—1839	34	33	42	41	26	25

I de senare dikterna har typen *det vida hav* alltså en betydligt högre andel än i de tidigare dikterna. Detta skall förmodligen ses mot bakgrund av att Tegnér's och Geijers bruk av konstruktionen når sitt maximum mellan 1810 och 1825. Wallins psalmer, som till större delen tillkommit efter 1810, överensstämmer således i fråga om andelen belägg av typen *det vida hav* ganska väl med hans egna profana dikter från samma tid.²²

De exempel på konstruktionen *det vida hav* ur 1819 års originalpsalmer som inte härstammar från Wallin är fördelade på flera olika författare. De flesta beläggen (4 st) hos en enskild diktare möter man hos Franzén, vilket inte är förvånande med hänsyn till att ganska många psalmer är av hans hand. De fyra beläggen motsvarar 33 % av samtliga undersökta uttryck hos Franzén.²³ Exempel:

Ej förmå de svaga vänner
vaka blott en stund med dig,
(Ps 85: 3)

²¹ Varannan dikt undersökt (se Haskå 1972 s 297).

²² Typen *det vida hav* upptar 27 % om man gör beräkningarna på alla originalpsalmerna i 1819 års psalmbok.

Min vilotimma ljuder
en gång den sista gång
(Ps 452: 1)

I Geijers få psalmer i 1937 års psalmbok återfinns tre belägg på typen *det vida hav*. Vidare är Ödmann och Hedborn representerade med ett belägg vardera.

Den andra huvudgrupp av belägg på de olika artikelkonstruktionerna som jag urskiljer är den som påträffats i psalmer som finns 1937 men som saknas 1819.²⁴ De tre artikelkonstruktionerna fördelar sig däri på följande sätt:

II. Belägg som inte ingår i 1819 års psalmbok

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
39	35	44	39	30	27

Det bör observeras att typen *det vida hav* här inte upptar lägre andel än i den

²³ Materialet utgörs dock av sammanlagt endast 13 belägg.

²⁴ Av beläggen i denna grupp har ganska många övertagits oförändrade från det tilläggs-häfte som 1921 vidfogades 1819 års psalmbok:

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
21	36	18	31	20	34

grupp av belägg som övertagits från 1819 års psalmbok.

Denna andra huvudgrupp kan liksom den första indelas i undergrupper: A. belägg i originalpsalmer²⁵ tillkomna före 1900, B. belägg i originalpsalmer²⁵ tillkomna efter

1900, C. belägg i bearbetade psalmer (bearbetaren/bearbetarna namngiven/namn-givna) och D. belägg i bearbetade psalmer (bearbetaren/bearbetarna inte namngiven/namn-givna).

II A. Belägg i originalpsalmer tillkomna före 1900

	A		B		C	
	antal	%	antal	%	antal	%
I ps diktade före 1800	2		0		0	
I ps diktade 1800—1900	9	43	4	19	8	38
Totalt	11	48	4	17	8	35

Det är värt att notera att uttrycken av typ *det vida hav* upptar större del i denna grupp än i I D ovan. Om den profana poesins mönster hade följts också av psalmdiktarna borde snarare någon minskning förmärkts i grupp II A, eftersom beläggen i flertalet fall står i psalmer som tillkommit efter 1819.

Två av de 11 beläggen ovan står i C. D. af Wirséns bekanta sommarpsalm:

En vänlig grönskas rika dräkt
 har smyckat dal och ängar.
 Nu smeker vindens ljumma fläkt
de fagra örtesängar,
 [- -]
 Sin lycka och sin sommarro
de yra fåglar prisa:
 (Ps 476: 1, 2)

Det första exemplet kan jämföras med uttrycket *de rika örtesängar* i ”Den blomstertid . . .”.

Några ord skall ägnas Runeberg som psalmdiktare, varvid också hans bidrag

till psalmboken i Finland beaktas. I hans psalmer i 1937 års psalmbok finns ett exempel på typen *det vida hav*:

där trogna själar blomma
 som liljor i hans vård!
 Man ser *de skära kalkar*
 för Gud där öppna stå,
 (Ps 210: 1)

Runeberg bryter i sin profana diktning radikalt med den äldre traditionsmässiga användningen av typen *det vida hav*. Han är jämte Stagnelius den förste av de större 1800-talsskalderna som nästan genomgående undviker konstruktionen utan slutartikel. Däremot tycks han mena att den utan hinder kan användas i psalmerna. I hans förslag till svensk psalmbok i Finland 1857 återfinns 6 uttryck av typ *det vida hav*, vilket utgör 33 % av samtliga belägg på de tre jämförda konstruktionerna.²⁶

Artikelbruket hos ytterligare en av 1800-talets psalmdiktare skall beröras, nämligen hos Lina Sandell-Berg. I psalmen ”Jag är en gäst och främling” skriver hon:

²⁵ Som originalpsalmer betraktas de psalmer för vilka endast ett svenskt författarnamn anges i psalmboken 1937.

²⁶ Materialet utgörs av sammanlagt 18 belägg.

Hur jordens blommor dofta
av friskhet och behag,
och hur dess fåglar sjunga
den sköna sommardag,

(Ps 579: 3)

De relativt få psalmerna av Lina Sandell i psalmboken 1937 kan inte ge någon klar bild av hur hon använder typen *det vida hav* i sin diktning. I kompletterande syfte har jag därför gått igenom vissa delar av hennes Samlade sånger I—III (Sthlm 1882—92).²⁷ Det visar sig att konstruktionerna *det vida hav*, *det höga trädet* och *gamle mannen* upptar 36 resp 41 och 23 % i de undersökta sångerna. Typen *det vida hav* har alltså en för tiden stor andel (se de jämförande siffror som presenterats tidigare i denna artikel).

Man kan ställa frågan om typen *det vida hav* generellt har en betydande plats i den äldre andliga sång som existerat vid sidan av kyrkopsalmen. Eftersom Lina Sandell uppges vara herrnhutiskt influerad,²⁸ har jag undersökt artikelbruket i ett antal sådana sånger som kan tänkas ha varit mönsterbildande för henne. Herrnhutarernas sångbok *Samling af äldre och nyare andeliga sånger och werser* (Sthlm 1806) har blivit genomgången²⁹ och likaså 1700-talssångböckerna *Sions sånger* (första samlingen Sthlm 1743, andra samlingen Sthlm 1745)³⁰ och *Sions nya sånger* (Khvn

²⁷ Var tredje dikt i del I och III har undersökts.

²⁸ Se t ex Lövgren "Lina Sandell. Hennes liv och sångdiktning" (Hfors 1965) s 14, 30, 72.

²⁹ Varannan av de 894 sångerna har undersökts. De sånger som ev övertagits från Sions sånger och Sions nya sånger har inte uteslutits. De torde inte kunna spela någon roll i den stora mängden sånger.

³⁰ Varannan av de 220 sångerna har undersökts.

1778)³¹. Dessutom har de fyra första häftena av *Andeliga sånger samlade och utgifne af Oscar Ahnfelt* (1—3 Upsala 1850—53, 4 Sthlm 1855) undersökts.³²

De två äldsta av dessa arbeten skiljer sig inte mycket åt vad förekomsten av typen *det vida hav* beträffar. Den upptar i Sions sånger 25 % och i Sions nya sånger 28 %. Den senare samlingen består av två delar, av vilka den ena (och större) uppges vara diktad av A. C. Rutström och den andra av diverse författare.³³ I de sånger som skall ha Rutström till upphovsman upptar typen *det vida hav* endast 24 %. Dessa procentsiffror kan jämföras dels med de 69 % som konstruktionen upptar i den samtidigt gällande kyrkopsalmboken och dels med de tal man finner gälla för några 1700-talsdiktares profana produktion: Creutz 37 %, Gyllenborg 33 %, Bellman 28 %, Kellgren 32 %, Leopold 31 %. Om typen *det vida hav* således inte är särskilt vanlig i de undersökta sångböckerna så är typen

³¹ Varannan av de 157 sångerna har undersökts. — Denna sångsamling såväl som Sions sånger utkom i ständigt nya upplagor under hela 1800-talet och in på 1900-talet och kom därmed att bli samtida i praktiskt bruk med både 1695 och 1819 års psalmböcker.

³² I det fjärde häftet har Lina Sandell enligt Lövgren: *Våra psalm- och sångdiktare 2* (Sthlm 1937) s 380 bidragit med en översättning. Hennes egentliga medverkan i Ahnfelts sånger börjar dock först med det femte häftet.

³³ Om författarna till Sions nya sånger se också Oscar Lövgren: *Psalm- och sånglexikon* (Sthlm 1964). Uppgiften i detta arbete att en indelning i Rutströms sånger och i andra författares sånger skett först i tredje upplagan tycks vara inkorrekt. I första upplagan tillskrivs nämligen Rutström 110 sånger, medan de återstående 47 uppges vara Någre utvalda Sånger af flere författade.

gamle mannen desto mer frekvent. Den utgör nämligen 56 % av de jämförda artikelkonstruktionerna i Sions sånger och 47 % i Sions nya sånger. Häri avviker den andliga sången markant från kyrkopsalmen (jfr psalmboken 1695 där typen *gamle mannen* utgör 16 %, Wallins originalpsalmer där den utgör 17 % och psalmboken 1937 där den utgör 26 %). Några exempel på denna konstruktion:

Wår egen rättfärdighet ligger här neder,
At *sargade Lammet* behåller sin heder.

(Sions sånger 2 nr 39: 5)

Lif i *döda benen* värke.
Torra grenen näring sänd.
Blås up trones lilla gnista.
Styrk nu *späda plantans* lif.

(Sions sånger 2 nr 73: 2)

Ty *helga orden* måste sannas,
Den själ som syndar säkert dör.

(Sions nya sånger nr 7: 5)

Mitt hemwist är hos Gud och *milde frälsaren*,
Helt wiss jag derpå är, ej fela mine tankar,
At jag och har et hem i *höga himmelen*.

(Sions nya sånger nr 43: 3)

Kanske skall man se den rikliga användningen av typen *gamle mannen* som ett utslag av en strävan att ge sångerna en innerlig, förtrolig och kanske i viss mån talspråksanknuten ton.³⁴

³⁴ Det ter sig ogörligt att ge en objektiv karakteristik av det stilvärde man skall tillmäta såväl denna konstruktion som typen *det vida hav*. Försök till viss karakterisering kan dock göras. I en viktig grupp av uttryck av typ *gamle mannen* kan konstruktionen anses vara stilistiskt helt neutral, nämligen i sådana som *första (förra, sista) gången, vänstra sidan* och *svenska folket*. I andra fall används konstruktionen i egen-

Vad som ovan sagts om Sions sånger och Sions nya sånger gäller i stor utsträckning också Samling af äldre och nyare andeliga sånger och werser. Dock upptar typen *det vida hav* här endast 16 %, medan typen *gamle mannen* upptar 53 %.

Med hänsyn till förekomsten av typen *det vida hav* i Sions sånger, Sions nya sånger och Samling af . . . kan det knappast göras troligt att dessa sångböcker inspirerat Lina Sandell till hennes ymniga bruk av konstruktionen utan slutartikel. Förutom de procentuella skillnader som ovan påvisats kan man anföra andra olikheter. Medan man tex i de äldre sångböckerna kan läsa tiotals psalmer utan att möta ett enda belägg av typen *det vida hav* (speciellt gäller detta Samling af . . .), behöver man oftast inte studera många av Lina Sandells sånger förrän något exempel påträffas. Detta kan beläggas siffermässigt genom att man anger hur många uttryck av typen *det vida hav* som genomsnittligt förekommer på 1000 ord av texten.³⁵ I Sions nya sånger återfinns 0,8 belägg per 1000 ord, medan antalet i Lina Sandells Samlade sånger I är mer än dubbelt så högt (1,7).³⁶ (I psalmboken 1695 är mot-

namnsliknande förbindelser som *lilla gossen*, eller i uttryck som betecknar klädesplagg, kroppsdelar o d. Man skulle i dessa senare fall kunna räkna med en förtrolighetsskapande effekt. (Jfr Haskå 1972 kap IV, särskilt s 209 ff samt inledningen s 24 f.)

³⁵ Om tillvägagångssättet vid ordräkning se Haskå 1972 s 53 noten. I samma arbete presenteras också en översikt över antalet belägg av typen *det vida hav* per 1000 ord i svensk poesi från 1500 till ca 1940 (diagram 4 s 51).

³⁶ Den procentuella andelen för typen *det vida hav* är ganska lik i båda arbetena: 28 % i Sions nya sånger och 32 i Samlade sånger I,

svarande siffra 1,5 och i Wallins psalmer³⁷ 0,9.)

Vidare menar jag att en stilistisk skillnad föreligger. Även relativt få exempel kan måhända ge en föreställning om denna olikhet:

At han, som mångt sår
af syndare får,
Är then, som med tröst
Förbinder och helar
The sårada bröst;

(Sions sånger 2 nr 63: 4)

Then röda swett och dyra blod
För synden af tig strömde.

(Sions sånger 2 nr 83: 7)

Dem, som här wåld månd' lida,
Du skaffar dom och rätt:
Wål dem som dig förbida!
Det är *det rätta sätt.*

(Sions nya sånger nr 119: 7)

Min själ *den samma förmån* gif!
Låt mina kärleks-tårar tala
Om din gemenskap, o mitt lif!

(Samling af . . . nr 130: 3)

Du knöt, o Gud, *det första band,*
Du ståndet stiftat har,
Och sammanwigt med egen hand
Det första gifta par.

(Samling af . . . nr 728)

Månne ungdom och vår icke passa för Gud,
[- -]
Månne hellre *de tunga, de klagande ljud*
I den kalla, den vissnande höst?

(LS Saml sånger I s 25)

³⁷ Härmed avses samtliga Wallins originalpsalmer i 1819 års psalmbok, alltså inte endast de som ingår även 1937,

Visa väg, visa väg
I den spårlösa sand,
[- -]

Säg det åter midt i bruset af *de vilda vågors*
svall,

Att densamme, som du varit, du för evigt
blifva skall!

(LS Saml sånger I s 84)

Genom brusande våg,
I den stjernlösa natt,
Visa väg [- -]

(LS Saml sånger III s 128 f)

Uttrycken av typen *det vida hav* i Lina Sandells sånger har i stor utsträckning en mycket mera "romantisk"³⁸ karaktär än uttrycken i de äldre sångerna.³⁹ (I detta avseende kan Wallin-psalm och äldre kyrkopsalm jämföras med den äldre andliga sången.) Det är därför inte helt obefogat att räkna med en påverkan från profan romantisk och efterromantisk diktning på Lina Sandells artikelbruk. Detta antagande kan möjligen indirekt styrkas med vissa uppgifter i hennes anteckningar från ungdomstiden (i handskrift i Lunds universitetsbibliotek). Där uppehåller hon sig visserligen i första hand vid olika religiösa uppbyggelseskrifter, men hon säger sig också ha läst Geijers Minnen, Stagnelius Martyrerna, vilken hon mycket tjusats

³⁸ Någon strikt definition av detta begrepp kan svårigen presteras. (Jfr not 34.) Främst har uttryck som förknippas med litterärt sett romantisk diktning som *det vida (blåa, djupa) hav, den strömmande älven, den mörka natt, den blida vår* förts hit. Somliga sådana uttryck närmar sig måhända ibland för våra öron det kvasipoesiska. Romantisk används dock inte här i någon nedsättande betydelse.

³⁹ Stilskillnader kan givetvis konstateras också på en stor mängd andra och mera avgörande punkter.

av, och Biografiskt lexikon, där hon speciellt fängslats av Lidners biografi. Jag finner det med stöd härav rimligt att anta att hon också kände till annan svensk profan romantisk diktning, som t ex Geijers och Tegnérs. (Att hon var bekant med Wallins diktning, åtminstone hans psalmdiktning, är ju självklart. Fadern var trots sina sympatier för herrnhutarna präst i svenska kyrkan.) Vidare kan hon ha funnit en förebild för bruket av typen *det vida hav* i folkvisan. Oscar Lövgren framhåller i sin bok om Lina Sandell att hon tyckte om enkla folkvisemelodier. Om hon kände till melodierna bör hon väl också ha varit bekant med texten. Direkt påverkan av en folkvisetext uppger sig dock Lövgren bara ha funnit i ett fall (s 54 a a).

Särarten i Lina Sandells användning av typen *det vida hav* belyses också av en jämförelse med artikelbruket i Ahnfeldts sånger (häfte 1—4). Konstruktionen med utelämnad slutartikel har där inte någon speciellt betydande plats (den utgör 20 % av beläggen på de tre jämförda konstruktionerna). Någon romantisk karaktär hos uttrycken kan man knappast förmärka.

Av de Lina Sandell-psalmer som tagits in i psalmboken 1937 uppges tre vara bearbetade av icke namngiven person.⁴⁰ En är den bekanta "Blott en dag...", vars slutrader i psalmboken lyder:

Hjälp mig, Herre, att vad helst mig händer,
taga av din trogna fadershand
blott en dag, ett ögonblick i sänder,
tills jag nått *det goda land*.

(Ps 355: 3)

⁴⁰ Dessa bearbetningar ingår i den grupp II D som presenteras längre fram i artikeln. Av dispositionsskäl kommenteras de bearbetade Sandell-psalmerna redan här.

I Korsblomman 1866 (tr 1865), där originalpsalmen publicerats, har raderna följande utformning:

Eh vad mig under året händer,
Lär mig att taga af Din hand
En dag, ett ögonblick i sänder,
Tills snart jag nått ditt goda land [⁴¹]

(s 192)

Här har alltså ett belägg av typen *det vida hav* tillkommit genom att någon bearbetare bytt ett possessivt pronomen mot bestämd artikel (jfr ovan om Wallins ändringar). Det kan som ett kuriosum nämnas att jag träffat på uttrycket *det goda land* i en sång som ingår i Lina Sandells Samlade sånger.⁴²

Och en gång vid Jordans rand,
Ja, ock på den andra strand,
När du nått *det goda land*,
Sjung, sjung hans pris!

(III s 295)

Fenomenet att nya uttryck av typen *det vida hav* läggs till av Sandell-psalmernas bearbetare möter också i en annan psalm:

Var själv deras starkhet, med kraft dem bekläd
och lär dem att manligen strida,
att utså i hoppet *den himmelska säd* [⁴³]

(Ps 246: 4)

Vid första publiceringen (i Missions-Tidning 1870 nr 1) lyder den sist citerade raden:

⁴¹ I Samlade sånger I (1882) lyder raden "Tills jag nått ditt goda land" (s 133).

⁴² Samma uttryck finns också i Wallins psalm "Vaka, själ och bed" (ps 345) i raderna "Se *det goda land*" och "Sök *det goda land*" (vers 9).

⁴³ Denna utformning har psalmen redan då den ingår bland 1921 års tilläggspsalmer.

Att utså i hoppet din himmelska säd, [44]

Man kan ställa frågan om dessa ändringar som gjort bearbetningarna mera "sandellska" än originalen skett i medveten kunskap om ett vanligt uttryckssätt i Lina Sandells sånger eller om de avspeglar bearbetarens eget stilideal. Det sistnämnda antagandet förefaller onekligen rimligast.⁴⁵

De belägg som står i originalpsalmer diktade efter 1900 fördelar sig på följande sätt: (spalten t.h. II B. etc.)

	A		B		C	
	antal	%	antal	%	antal	%
Original (utom översättningar)	3		3		1	
Översättningar	5		1		1	
Totalt	8	(57) ⁴⁸	4	(29)	2	(14)

Av exemplen med utelämnad slutartikel återfinns ett i Eklunds kända psalm "Fädernas kyrka":

Allt fick sin vigning i kyrkans famn:
 Brudgummens löfte till bruden,
 hemmet, de nyföddas kristna namn,
 kämparnas färd till *den sista hamn*,
 (Ps 169: 2)

Som framgår av uppställningen ovan är exempel av typen *det vida hav* vanligare i Eklunds översättningar än i hans andra psalmer. Man kan då våga gissningen att

⁴⁴ I Samlade sånger II (1885) har raden samma lydelse (s 135).

⁴⁵ I J. A. Eklunds psalmförslag 1934 ingår den senast citerade Sandell-psalmen (= 246 i 1937 års psalmbok). Den har samma utformning 1934 som 1937. Psalmerna "Blott en dag..." saknas i Eklunds psalmförslag.

II B. Belägg i originalpsalmer⁴⁶ tillkomna 1900—

A		B		C	
antal	%	antal	%	antal	%
14	38	15	41	8	22

Som synes når typen *det vida hav* här ett för tiden mycket högt värde.

Några enskilda författares artikelbruk skall närmare studeras. Den kvantitativt mest betydande 1900-talspsalmdiktaren är J. A. Eklund. Han är ensam författare till 22 psalmer,⁴⁷ och han har dessutom bearbetat ett antal psalmer. I originalpsalmerna har de tre jämförda konstruktionerna följande proportioner:

de tyska originalens artikelkonstruktion i något fall influerat Eklund att utesluta substantivartikeln. För att i någon mån få en uppfattning om hypotesens giltighet har jag försökt finna ursprungstexten till några av de psalmer Eklund översatt. Två belägg av typen *det vida hav* står i psalmer med originaltext av Paul Gerhardt. Det ena lyder hos Eklund:

Vem skickar vår och skördetid?
 Vem håller i sin hand
den ädla, dyra, gyllne frid
 för hem och fosterland?
 (Ps 523: 4)

⁴⁶ Jfr not 25.

⁴⁷ Häri inräknas också översättningar.

⁴⁸ Parentes har satts kring procenttal uträknade på färre än 20 belägg totalt.

Motsvarande strof hos Gerhardt:

Wer gibt uns Leben und Geblüt?
wer hält mit seiner Hand
Den güldnen, edlen, werthen Fried
in unserm Vaterland?
(Geistliche Lieder (Stuttgart 1843)
s 142)

Den tyska konstruktionen ger i detta fall förklaringen till Eklunds val av artikel-löst substantiv.

Det andra belägget däremot får betraktas som en genuin Eklund-konstruktion:

Om sig bekymmer hopa,
han ger *de rätta råd*.
Han lär mig A b b a ropa
i barnskapets nåd.
(Ps 323: 4)

Jfr Gerhardt:

Gibt Segen und Gedeihen
dem, was er in mir schafft,
hilft mir das Abba schreien
aus aller meiner Kraft.
(Geistliche Lieder s 110)

Också i en översättning av en psalm av E. M. Arndt har Eklund använt typen *det vida hav* utan att det finns någon motsvarighet i det tyska originalet:

du sanna sol på himlens fäste,
bland ljus *det enda klara ljus*,
du sanning utan svek och sken,
Guds Ord, Guds avbild skär och ren!
(Ps 378: 3)

Jfr Arndt:

Du aller Sonnen hellste Sonne,
Du aller Lichter reinstes Licht,
Du aller Scheine schönster Schein,
Du Wort des Vaters klar und rein.
(Gedichte III (Leipzig) s 52)

Det faktum att Eklund funnit typen *det vida hav* lämplig i sin diktning är knappast förvånande mot bakgrund av uppgifter om hans intresse för medeltid och stormaktstid.⁴⁹ Han anges också vara influerad av samtida diktare,⁵⁰ och idé-mässig påverkan från Geijer har påvisats i Hammars avhandling "Personlighet och samfund. J. A. Eklund och hans tillflöden" (Sthlm 1971).

En annan psalmdiktare som i fråga om användning av typen *det vida hav* följer den äldre traditionen är Samuel Gabrielson. I två av hans tre bidrag till psalmboken 1937 finner man exempel på konstruktionen utan slutartikel:

O Gud, för *de trogna martyrer*
dig lovar din heliga kyrka.
(Ps 150: 1)

I nya tidens morgonväkt
din kyrka för *den unga släkt*
din nåd förkunna skall.
(Ps 177: 1)

I en bok med titeln "Svenska psalmbokens förnyelse. Några rättframma tankar och oförgrifliga bidrag framställda till övervägande vid allmänna prästmötet i Västerås 1937" (Sthlm 1937) kritiserar Gabrielsson skarpt 1937 års psalmbok. Han presenterar också ett psalmförslag, som huvudsakligen omfattar hans egna psalmer (alla utom en tillkomna 1929—37). Också i dessa psalmer, som inte inkluderar de tre som tagits in i 1937 års psalmbok, kan man finna belägg på typen *det vida hav*. Jag

⁴⁹ Arvastson: Den svenska psalmen (Sthlm 1963) s 191.

⁵⁰ Arvastson: a a s 190. — Jfr Karlfeldt med stor andel belägg av typen *det vida hav*.

har noterat 7 stycken och därtill ett som har övertagits vid omarbetning av en Eklund-psalm. Det kan inom parentes nämnas att konstruktionen utan slutartikel finns i Gabrielssons psalmförslag också i psalmer av Nils Bolander (1 belägg), Elis Erlandsson (1), N. S. Rönnegård (2) och August Berglund (1).

I psalmen "En dalande dag, en flyktig stund" som översatts från norskan av O. R. Hallberg och C. O. Mannström, återfinns två belägg av typen *det vida hav*. Det ena

jag skådar mitt hemlands stränder
och griper med utsäglich fröjd
de genomborrade händer.

(Ps 575: 6)

är kalkerat på J. Johnsons original:

saa kysser jeg med usigelig fryd
de naglemerkede hænder.

(Den hellige ild (Kristiania 1917)
s 239)

Det andra får tillskrivas de svenska översättarna:

II C. Belägg i bearbetade psalmer

(bearbetaren/bearbetarna namngiven/namngivna)

	A		B		C	
	antal	%	antal	%	antal	%
I ps vars första sv version tillkommit före 1900	2		4		3	
I ps vars första sv version tillkommit 1900—	3		3		0	
Totalt	5	(33)	7	(47)	3	(20)

När det gäller de psalmer som uppges vara bearbetade, är svårigheterna att avgöra vem beläggen av typ *det vida hav* egentligen skall tillskrivas stora, eftersom

Väl ingen i världen, trång och låg,
har skymtat *de strålände salar,*

(Ps 575: 4)

Jfr Johnson:

Vel intet øie fra jordens egn
har skimtet dets [dvs fadershusets]
skinnende sale,

(Den hellige ild s 238)

I svenskan har här genitivpronomenet *dess* inte kunnat användas, eftersom det skulle syfta på *världen* i stället för det avsedda *fadershuset*.

Andra 1900-talsförfattare än de hittills nämnda som uppvisar "originaluttryck" av typen *det vida hav* i 1937 års psalmbok är Olof Bergqvist och Natanael Beskow, som svarar för ett belägg vardera.

I den första av de två beläggsgrupperna hämtade ur bearbetade psalmer har de tre jämförda konstruktionerna dessa proportioner:

i flera fall mer än en bearbetare anges. Det är dessutom i alla de förekommande fallen fråga om översättningar. Jag anser att en utredning av förhållandena i detalj

knappast skulle löna mödan. Det har dock enkelt låtit sig konstatera att J. A. Eklund är upphovsman till ett uttryck av typen *det vida hav* (ps 576: 6), som sedan fått kvarstå vid en omarbetning av Elof Åkeson. Vidare har ytterligare ett par belägg kunnat föras till ursprungskällan. Det uttryck av typen *det vida hav* som återfinns i en Eklund-bearbetning

Vad skadar mig *den bittra död*?
(Ps 79: 8)

kan tillskrivas C. D. af Wirsén. Raden är nämligen direkt övertagen från dennes version av psalmen sådan den föreligger i Förslag till psalmbok (Sthlm 1889).

I psalmen "Stilla natt . . ." lyder två rader i andra strofen:

II D. Belägg i bearbetade psalmer
(bearbetaren/bearbetarna inte namngiven/namngivna)

	A		B		C	
	antal	%	antal	%	antal	%
I ps vars första sv version tillkommit före 1900	8	33	7	29	9	38
I ps vars första sv version tillkommit 1900—	1	(7)	11	(79)	2	(14)
Totalt	9	24	18	47	11	29

Även om det här lika lite som för grupp II C varit möjligt att i detalj bestämma vem som skall tillskrivas uttrycken av typ *det vida hav*, ger dock deras tämligen stora andel en fingervisning om att bearbetarna inte direkt varit motståndare till konstruktionen utan slutartikel. Revisionen har säkerligen skett inom någon psalmkommitté (de flesta beläggen i gruppen ovan står i psalmer som anges ha bearbe-

Änglars här slår sin rund
kring *de vaktande herdars* hjord,
(Ps 52: 2)

Uttrycket *de vaktande herdars* kan tillskrivas Mannström, som dock har *vakande* i stället för *vaktande*. Artikellösheten hos substantivet har inte valts på grund av anslutning till det tyska originalet, som på motsvarande ställe lyder:

Hirten erst
kundgemacht,
durch der Engel Halleluja,
(citerad efter Lövgren Våra psalm-
och sångdiktare 2 s 147)

Beläggen i de psalmer i psalmboken 1937 som anges vara bearbetade utan att för den skull bearbetaren namnges fördelar sig på följande sätt:

tats 1936—37 och i något fall har omarbetningen skett 1911; i ett fåtal fall saknas årtalsuppgift).

Några enstaka uttryck av typen *det vida hav* i grupp II D vars ursprung kunnat fastställas skall anföras:

de osedda dagar
vi möta med tröst,
(Ps 304: 1)

Dessa rader återfinns i Rosenius psalm sådan den utformats i Ahnfelts sånger 1851.

*De fagra blommors myckenhet
med större prakt och härlighet
än Salomos dig gläder.*

(Ps 475: 2)

lyder i sin första svenska version, en översättning från tyskan av von Düben:

*The täcka blommors menighet
J större pracht och härlighet
Än Salomo upträder.*

(Uthwalde Andelige Sånger
(Sthlm 1725) nr 229: 2)

Vid två följande bearbetningar av psalmen har konstruktionstypen *det vida hav* inte rensats ut.

I psalm 595 lyder andra strofen:

*Men på de vida vatten,
var finner jag dock väg?
Bland blinda skär
var vägen är
i storm och mörka natten
till hemmet, Herre, säg.
Ack, på de vida vatten
var finner jag dock väg?*

De båda uttrycken med artikellöst substantiv återfinns redan i den version av psalmen som meddelas i Ahnfelts sånger (häfte 5, 1859).

Det enda belägg av typen *det vida hav* som står i en bearbetad 1900-talspsalm

*O Jesu Krist, vår hjälp i nöd,
du känner bäst den bittra död,*

(Ps 573: 3)

står i en psalm som översatts från danskan av A. E. Friedlander, och som sedan om-

arbetats dels av Beskow och dels av icke namngiven person. Eftersom texten hos Grundtvig lyder

*O Jesus, Herre, Broder sød!
Du kjender bedst den bitre Død,
Du har den overvundet;*

(Salmer og aandelige Sange IV
(Khvn 1875) nr 276)

ligger det närmast till hands att tillskriva Friedlander uttrycket *den bittra död*.

Det har således inte i något av de undersökta fallen visat sig vara den icke namngivne bearbetaren som svarat för uttryck av typen *det vida hav*.

Följande sammanställning av uppgifter ur tabellerna II B, II C och II D visar vilka proportioner som råder mellan de tre undersökta artikelkonstruktionerna i alla psalmer vars första svenska version tillkommit efter 1900.

A		B		C	
antal belägg	%	antal belägg	%	antal belägg	%
18	32	29	51	10	18

Den hittills presenterade översikten över användningen av typen *det vida hav* i psalmboken 1937 kan kort sammanfattas på följande sätt. 1. Den största procentuella andelen har som väntat typen *det vida hav* av de belägg som återfinns redan i 1695 års psalmbok (den utgör drygt hälften av alla undersökta uttryck). 2. Wallin använder typen *det vida hav* i sina originalpsalmer ungefär i samma utsträckning som flera samtida profana diktare, dvs den upptar ca 1/4 av de jämförda konstruktionerna. När Wallin bearbetar äldre psal-

mer rensar han ut vissa uttryck utan slutartikel men sätter å andra sidan till nya. 3. Originalpsalmer från tiden 1819—1900 uppvisar inget brott med den äldre artikeltraditionen, utan i stället är det fråga om en ökad användning av typen *det vida hav* procentuellt sett. 4. 1900-talspsalmen visar en andel på ca 1/3 för konstruktionen utan slutartikel och dokumenterar sig därigenom som betydligt mera konservativ i sitt språkliga uttryckssätt än samtida profan diktning. Man kan anta att de psalmdiktare som under det sena 1800-talet och under 1900-talet använt typen *det vida hav* uppfattat den som värdig och passande, eftersom den har gammal hävd i genren. Samma bedömning kan givetvis också de ha gjort som under senare tid bearbetat äldre psalmer. Men därtill kommer de svårigheter som det metriska och det rimtekniska innebär när det gäller att ändra ett uttryck av typen *det vida hav*, speciellt om man vill ersätta det med den normala artikelkonstruktionen *det höga trädet*.

Uttrycken av typen *det vida hav* står i psalmboken 1937 till inte mindre än 76 % med substantivet som rimord. Ytterligare något exempel utöver de många som finns i den tidigare framställningen kan anföras:

Jag rädes ingen nöd
och ej *den bråda död*,
(Ps 446: 4)

Rimordet måste här utgöras av (eller sluta på) en betonad stavelse, varför man inte utan en mera genomgripande förändring av en eller flera rader kan utmönstra uttrycket utan slutartikel.

De fall där hela substantivuttrycket står inne i en versrad som i följande exempel

Som *den unga björk* i skogen
växer frisk i sommarregn,
(Ps 525: 4)

låter sig inte heller enkelt förändras. Om substantivet ges formen *björken* spolieras den trokeiska metern. Inte heller kan man göra ett utbyte mot *en ung björk*, eftersom också i detta fall meterns schema åsidosätts. Den metriskt tillfredsställande lösningen *din unga björk* är här otänkbar av innehållsliga skäl liksom i många andra fall. (Jfr dock ovan om ändringarna i två Lina Sandell-psalmer och om psalmer som bearbetats av Wallin.)

De ovan skisserade verstekniska problem som är förknippade med moderniseringen av ett numera föråldrat uttryckssätt kommer givetvis att möta dem som en gång eventuellt skall revidera 1937 års psalmbok.⁵¹ Det största problemet kommer väl dock att gälla avvägningen mellan önskan att ge psalmerna en tidsenlig form och önskan att bibehålla kända och älskade formuleringar. När det gäller typen *det vida hav* kan man hävda att den knappast bidrar till att göra psalmtexten svårförståelig och alltså av den anledningen till varje pris måste rensas ut. En utmönstring skulle väl därför främst grundas på stilistiska ståndpunktstaganden (jfr vidare i det följande).

⁵¹ Den psalmkommitté som tillsattes 1969 har endast till uppgift att utarbeta ett tillägghäfte till 1937 års psalmbok. Något beslut om eventuell revision av vår nuvarande psalmbok föreligger alltså inte ännu.

II

En blick på den produktion av psalm och andlig visa som härrör från tiden efter 1937 kan vara befogad för att man skall få en uppfattning om huruvida typen *det vida hav* alltså är en levande konstruktion i genren. De nya psalmer och sånger som tillkommit dels genom Hymnologiska institutets verksamhet och dels genom 1969 års psalmkommittés arbete ger inte en helt entydig bild av uttryckstypens ställning i modern andlig diktning.

Tre tryckta arbeten har undersökts, nämligen Kyrkovisor för barn (Sthlm 1960), "17 psalmer med koraler från Hymnologiska Institutet" (Sthlm 1965) och "71 psalmer och visor. Försökshäfte utgivet av 1969 års psalmbokskommitté" (Sthlm 1971).

I Kyrkovisor för barn ingår en del äldre psalmer och sånger, men huvuddelen av innehållet är nyskriven. Speciellt väl representerade är författarna Anders Frostenson och Britt G. Hallqvist. Två belägg av typen *det vida hav* ingår i denna sångbok. Det ena återfinns i en medeltida hymn men har trots det ett visst bevisvärde i detta sammanhang såtillvida som man inte ansett sig böra mönstra ut det. Det andra står i en sång av Frostenson:

Är Guds kärlek såsom stjärnan,
som på himmelen är satt?
Ja, Guds kärlek är som stjärnan,
leder i *den mörka natt*.

(s 6 f)

Mot dessa två belägg av typen *det vida hav* står 8 av typen *det höga trädet* och 11 av typen *gamle mannen*. Kanske de många exemplen på den sistnämnda kon-

struktionen skall ses som ett utslag av en strävan att ge visorna för barn en innerlig, enkel och vardagsnära ton (jfr ovan om Sions sånger).

I "17 psalmer" möter man ett belägg med utelämnad slutartikel (de övriga konstruktionstyperna är inte representerade):

Det helga bröd på altarbordet vilar
som Jesus själv en gång i Betlehem.

(s 12)

Psalmen är författad redan 1935 av Elis Erlandsson (jfr ovan om S. Gabrielssons psalmförslag).⁵² Den ingår också i "71 psalmer och visor", där uttryck av typen *det vida hav* i övrigt saknas. De flesta texterna i "71 psalmer..." är författade av Frostenson, men också Olov Hartman och Britt G. Hallqvist har lämnat ganska många bidrag. (Om Hartman se vidare nedan.)

Förutom de nämnda tryckta arbetena har jag haft tillfälle att undersöka opublicerade psalmtexter från Hymnologiska institutet.⁵³ Dessa texter är från 1960—65 och 1968—69.⁵⁴ Sammanlagt två exempel på konstruktionen utan slutartikel finns häri:

"Se bindlarna vari han låg
inlindad till *den tredje dag*"

(nr 15)

(Psalmen anges vara översatt från tyskan. Man tycker sig ana rimparet *lag-Tag* i originalet.)

⁵² Belägget av typen *det vida hav* i "17 psalmer" är ett annat än det i Gabrielssons psalmförslag.

⁵³ De psalmer som ingår i de tidigare behandlade tryckta arbetena förbigår jag här.

⁵⁴ Texterna har ställts till mitt förfogande genom fru Mary Larssons försorg.

Den långa natt så snabbt förgår.
En liten tid, och Jesus står
vid graven där vårt stoft sänkts ner.
(nr 74)

Jag har också fått tillgång till ett arbetshäfte där alla de psalmer samlats som 1969 års psalmskommitté preliminärt godkänt för ett tilläggshäfte till 1937 års psalmbok.⁵⁵ I detta häfte finns 4 uttryck av typen *det vida hav*.⁵⁶ Ett är det som finns både i "17 psalmer" och i "71 psalmer . . ." (citerat ovan). Ett står i en frånfrikyrkan övertagen psalm "Gå Sion din Konung att möta". Författare är E. Nyström (1893):

Han kommer ~~att~~ ett offer bringa
För dig på *den blodiga stam*,
Att dö för vårt syndiga släkte
Och bringa rättfärdighet fram.
(nr 431)

Det tredje lyder:

Han som på kullens krön
svärtad av skymningen
samlar *den tysta hjord*:
Skuggornas herde.
(nr 512)

Det fjärde ingår i en miljöpsalm författad av Olov Hartman:

Gud skapade *de klara vatten*
och tände liv med deras syre
och vindar blåste över havet.
(nr 301)

I en tryckt version av psalmen (i O. Hartman, B. Hallin: *Miljöesper*, mäsas och meditation. Sthlm 1971) står *de klara vattnen* (ur metrisk och rimteknisk synpunkt är det likgiltigt om den bestämda artikeln sätts ut eller inte). I brev meddelar dr Hartman att formen *vatten* troligen är ett tryckfel, som råkat stå kvar i psalmskommitténs arbetshäfte. Dr Hartman säger sig också personligen ogilla formuleringar av typen *det vida hav*. Han fortsätter: "De förefaller mig arkaiserande, ett stilmedel avsett att dels ge någon sorts lyrisk ton åt en strof, dels skänka den andaktskaraktär. I bakgrunden gammalt bibelspråk. Jag upplever detta stilmedel som pastisch. Psalmspråket bör undvika konster och krusiduller, det bör vara rakt och naturligt."

De belägg på typen *det vida hav* jag funnit i modern psalm och andlig visa är visserligen få, men de visar åtminstone att typen inte är helt död i genren. Det är inte alldeles obefogat att dra en parallell mellan dessa sena utlöpare av äldre poetiskt språk och dem man finner i en speciell genre av modern profan poesi, nämligen visan.⁵⁷ Där kan man också i våra dagar finna enstaka belägg på typen *det vida hav*, vilket säkert skall ses mot bakgrund av konstruktionens ymniga förekomst i medeltidsballad, i skillingtryck, i romantisk och efterromantisk poesi. I och med att modern andlig dikt till sin karaktär mycket påminner om visan skulle man kunna säga att två artikeltraditioner smält samman så att både balladens och psalmens bruk av typen *det vida hav* i våra dagar spåras i visdiktningen, den andliga och den profana.

⁵⁵ Docent Esbjörn Belfrage har gjort det möjligt för mig att få ta del av dessa psalmer.

⁵⁶ Texterna har inte fått någon definitiv form. Det är därför inte uteslutet att ytterligare ändringar utöver dem som redan gjorts kommer att göras.

⁵⁷ Se vidare härom Haskå 1972 exkurs 4.

Å andra sidan kan man inte bortse från de tecken som tyder på att konstruktionen utan slutartikel medvetet undviks i modern psalm och andlig visa. Att den praktiskt taget saknas helt i psalmkommitténs försökshäfte "71 psalmer och visor" är ett sådant tecken. Att flera medlemmar av psalmkommittén förhåller sig mer eller mindre negativa till typen *det vida hav* är ett annat tecken.⁵⁸ Man kan alltså knappast räkna med att denna konstruk-

tion kommer att vara representerad utom möjligen i undantagsfall i den slutliga versionen av det tilläggshäfte som så småningom skall fogas till 1937 års psalmbok. Så länge vår nuvarande psalmbok används kommer dock typen *det vida hav* att i psalmen få stå som exempel på ett ålderdomligt poetiskt uttryckssätt i levande bruk.⁵⁹

Inger Haskå

⁵⁸ Om Hartman se ovan. Anders Frostenson meddelar i brev att typen *det vida hav* förefaller honom nästan otänkbar i nutida språk (jfr dock formuleringen *den mörka natt* ur Kyrkvisor för barn). Docent Belfrage säger sig i princip vara motståndare till konstruktionen utan slutartikel, när den bär prägeln av från äldre psalmspråk övertagen formel, men menar att man måste ta hänsyn till psalmen eller visan som helhet. I miljöpsalmen som börjar "Gud

skapade *de klara vatten*" kan det artikellösa substantivet enligt Belfrage vara estetiskt motiverat.

⁵⁹ Jag tackar alla dem som på ett eller annat sätt hjälpt mig under arbetet med denna undersökning. Speciellt vill jag nämna docent Esbjörn Belfrage som har varit min rådgivare när det gällt psalmproduktionen efter 1937, och docent Folke Bohlin vars konstruktiva kritik inspirerat till försök till förbättringar på ett flertal punkter.

Per omnia humilis

Reflexioner kring en birgittinsk sångspegel

Vilken dygd är den fullkomligaste av dygder?

Enligt birgittinskt sätt att se: ödmjukheten, som är "alla dygdha wphoff" (E — här förkortning för Extravagant — I). Synsättet är ärvt. Det har uråldrig klosterhävd. I benediktinregeln, alla klosterreglers mall, hade ett av kärnkapitlen formats till en bred analys av den fullkomliga dygden. Där hade ödmjukhetens *gradus* — dess olika skikt eller trappsteg — frilagts. Det är med referens till och reverens för Sankt Benedikt som vadstenensisk klosterpedagogik knäsatte begreppet "ödhmiuktinna trappor" (E I, C — här förkortning för Constitutio — I).

En vingård grundas på terrasser. Som terrasser, grundvalar, i den heliga Birgittas nya vingård i Vadstena kan man se ödmjukhetens trappor. På varje särskilt arbetsområde inom anläggningen går de i dagen. Så på liturgins, den liturgiska koralsens. Ett krav framom andra krav ställs på Frälsarordens kultsång. Ytvacker behöver den inte vara, får det knappast. Men den måste vara *per omnia humilis*, "owir alt ödhmiuker" (E IV).

I

Hur går det till att sjunga ödmjukt? Ett birgittinskt svar på frågan antyds dels i den just citerade extravaganten och dels

också i C VI.* Här möter två olika texttyper: revelationstyp och författningstyp. I båda texterna sägs i grunden samma sak. Men C-stället utgör en glossering, en utvidgande bearbetning, av E-stället. Vad det i bägge fallen rör sig om är ett slags *sångspegel* (i åtskilliga korstadgar är didaktiska speglar av samma sort att finna). Hur det huvudkrav som nyss nämnts skall kunna fyllas, är det meningen att spegeln skall ge en vink om. Vägen går över en handfull delkrav: å ena sidan krävs närvaron av vissa positiva kvaliteter, å andra sidan frånvaron av vissa negativa. Detta ger oss en grupp 'plusuttryck' och en grupp 'minusuttryck' att arbeta med.

Därmed till texterna. E-stället meddelas enligt *Hollman*.¹ För C-stället går jag direkt till stockholmshandskriften KB A 22, fol. 99^v, spalt a (se härtill återgivningen i faksimil s. 00). I båda fallen ges i direkt följd jämte latinsk text även den i Vadstena kloster brukade översättningen till yngre fornsvenska, varvid jag utnyttjar *Klemmings edition*.² Vad beträffar

* C-partiet föreligger lätt varierat också i det senare *Lucidarium*, kap. 10. Latinsk version: *S. G. Elmgren*, Klosterreglor för nunnor (Historiallinen Arkisto 2, Helsinki 1868), s. 99. Yngre fornsvenska: *Klemmings* nedan a. a.

¹ *L. Hollman*, Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes, Uppsala 1956, s. 118, r. 13.

² *G. E. Klemming*, Heliga Birgittas Uppenbarelser [nedan förkort. B + delnummer] (Svenska Fornskriftsällskapetets samlingar 14). E-stället återfinns vi i B 4, s. 54, med början rad 9. C-

de olika plus- och minusuttrycken, skvallrar de rätt skiftande översättningsbud som föreligger om att det näppeligen handlar om helt oomtvistlig klartext. För mina egna tolkningsförslag redogör jag nedan, efter det att textställena meddelats.

Först E IV:s version.

De konkreta stilkraven utfälls här ur en allegorisk framställning med fäste i 2 Mos. 15: 20 (berättelsen om profetissan Mirjams och de israelitiska kvinnornas lovsång till Herren efter tåget genom Röda havet). Kristus talar. På hans moders systersång — märk väl, att det blott är nunnesången som speglas i E IV — ställs det kravet, att den

psalmsjungning borde en kartusian fjärma särskilt två störande element. Det ena är 'röstbrytningen' (*fractio vocis*), det andra 'röstöversvämningen' (*inundatio vocis*). Dessa minusuttryck anger två ytterligheter. I stället skulle man söka måttan, enkelheten och det mot sorggränsen vettande allvaret. Sann kartusiankoral 'doftar salighet'. Ungefär ett sådant omdöme fälls om den i E IV: den andas mer av inre finhet — av ödmjukhet och av ödmjukhetens särskilda kultiska tillämpning, devotionen — än av skrytsamt och tillgjort framhävande av yttre företräden (*[Cartusienses] quorum psalmodia plus redolet suavitatem mentis humilitatemque et deuocionem*

[—] *non sit remissus, non fractus,
non dissolutus*

”skal ey wara dwl ällir doffuen, ey brwten, ey löslatogher

[+] *sed honestus
et grauis
et uniformis*

wtan höffwitzkir
oc laagher
oc samdräktogher

[huvudkrav:] *et per omnia humilis*

Oc owir alt ödhmiuiker”

Till yttermera visso utpekats som förebild en klostermiljö i vilken det eftersträvansvärda sångidealet förverkligats. Det är *kartusianernas* sångmanér som systrarna blir rådda att ta efter (*Imitentur illorum cantum, qui Cartusienses vocantur*). Hur lät den liturgiska koralen inom denna den strängaste av ordnar? Hos bl.a. *Klein* får vi upplysning härom.³ Från sin psaltar-

quam aliquam ostentacionem). Sista ordet ligger farligt nära vad som enligt medeltida dygdekanon räknades som själva motpolen till ödmjukheten, nämligen högfärden, som är ”alra synda vphof”.⁴

Därpå utformningen i C VI.

I konstitutionerna kommer vi in på texter som innebär tillägg till, förtydligande av eller förklaring över revelations- eller regelställen. Här blir källfrågorna mer komplicerade. Tiden från 1380-talet till 1420 är försöksredaktionernas tid. En så-

stället: *ibid*, s. 20, r. 23. Interpunktionen är här normaliserad. Vidare är förkortningen *mz* upplöst.

³ *J. P. Klein*, *Der Choralgesang der Kartäuser*, Berlin 1910, särskilt s. 31 ff. Härtill också *A. A. King*, *Liturgies of the religious orders*, London etc. 1955, s. 32 ff.

⁴ Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne. Utg. af *G. E. Klemming*, Stockholm 1859—60, s. 33.

tionell. Enligt Nyberg⁵ är det sannolikt, att pikturen i konstitutionsavsnittet (foll. 98^v—106) får tillskrivas ingen ringare än prior Petrus själv. Huvudparten av sångspegelstexterna står på rasur, dvs. ovanpå en bortskrapad ursprunglig formulering (härtill bilden: rasuren sträcker sig från ordet *more*[*m*] vid marginalbokstaven *s* till ordet *fratres* fyra rader längre ned). Den fornsvenska översättningen utgår från 1420 års reviderade textform — den motsvarar därför inte alltigenom A 22-fattningen. Detta är dock fallet vad beträffar räckan av plus- och minusuttryck.

I C uppträder sångspegeln i glosserad

form. Dess verkningskrets har vidgats. Kravlistan angår hädanefter också bröderna. I meningen före sångspegeln (bokstaven *l* på bilden) har *sustrarna* bjudits att sjunga 'med allvar och ödmjukhet' (*cum gravitate et humilitate*). Helt logiskt följer så utvidgningen (jag börjar min läsning med ordet *Verumptamen*, trots att det i handskriften saknar stor begynnelsebokstav): 'Men förresten' — inte bara *sustrarna* utan *i lika mån bröderna* bör forma sin sång enligt kartusianmodell; den bör alltså vara *modestus* osv. Plus- och minusuttrycken lyder här i fullständighet:

[+] *modestus,*
gravis,
simplex,

[—] *non fractis vocibus,*
non cum discantu

[huvudkrav:] *sed omni humilitate*
et deuocione plenus

”mathelikin,
stadugher
oc enfallir,

Ey meth bruthne röst,
ey meth discant

wtan fullir meth alle ödhmiukt
oc gudhelighet”

För jämförelses skull sammanför jag nu E- och C-ställena i parallelltryck.

Här räcker det med de latinska versionerna. För att få minusgruppen överst i båda spalterna tillåter jag mig att kasta om C:s ursprungliga gruppering. Som re-

dan framgått föredrar jag i återgivningen av E:s text att hålla ihop uttrycken *non remissus* och *non fractus* till ett storuttryck. Det sker av skäl som strax skall redovisas. Därav följer, att fem särskilda punkter föreligger till tolkning.

⁵ T. Nyberg, Skriftföljder och lägg. Undersökningar i C-handskrifter i Uppsala Universitetsbibliotek (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, 58, 1971), s. 22. En närmare utredning om skrivarfrågan gör Nyberg i Revue Bénédictine 1973, häfte 2. Han belyser problemet också i Dokumente und Untersuchungen zur

inneren Geschichte der drei Birgittenklöster Bayerns 1420—1570 (Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, Neue Folge, 26), vilket arbete beräknats utkomma 1973. För muntliga upplysningar rörande A 22-versionen av C VI tackar jag varmt fil. dr Tore Nyberg, Odense.

E IV

1. [—] *non remissus/ non fractus*
2. *non dissolutus*
3. [+]
4. *honestus*
gravis
5. *uniformis*

Som en inledning till tolkningsavsnittet låter sig fyra konstateranden göra.

(a) Några i vadstenasammanhang nyuppfunna, för sångspegeln egna formuleringar är det här inte fråga om. De har varit i säck, innan de kom i påse. De är topoi, fasta ordbrickor, som ärvts från korstadga till korstadga.

(b) Men topiken kan lokaliseras. Den är myntad i ett konstvänligt och musikkyligt klimat. Den hör hemma i liturgimiljöer med sträng observans.

(c) I första hand går tankarna då till kartusianska och cisterciensiska stoffkällor. Till kartusianeremiternas sångskick har f.ö. sångspegeln själv hänvisat. Vi kan också erinra oss, att vad just C-partiet i A 22 beträffar, alvastrapriorn Petrus Olovsson utpekats som sannolik skriptor. Konstitutionerna går ju över huvud taget i hans namn. Sångspegelns uttryck tillhör direkt en cistercienspriors referenssystem.

(d) Det är här nödvändigt att nämna, att både kartusianer och cistercienser i sin korlagstiftning hyllar en och samma bjudande personliga auktoritet, nämligen den helige *Bernhard av Clairvaux*. Av Stefan Harding hade denne fått i uppdrag att dra upp riktlinjerna för all cisterciensisk korsång. I författningar, brev och *sermones* — andliga utläggningar — föreligger det bernhardinska sångidealet fixerat. I sina bestämmelser om psaltarpsalmsjungningen stöder sig de kartusianska ordensreglerna väsentligen på ett ställe i den fyrtiosjunde av Sankt Bernhards många sermones över Canticum Canticorum, Höga Visan. Till sin senare del handlar denna sermo just om devotionen i korbönen (*de devotione habenda circa divinum officium*).⁶

⁶ J. P. Migne, *Patriologiae cursus completus*.

C VI (A 22)

- non fractis vocibus*
non cum discantu
modestus
gravis
simplex

Med sikte på betydelsefrågorna dryftas nu sångspegelns kravlista punkt för punkt. Numreringen är bibehållen från jämförelsetabellen. Såväl latiniteten som den fornsvenska översättningen observeras.

1. *non remissus/non fractus* (E) — *non fractis vocibus* (C). I sak överensstämmer här de bägge sångspegelversionerna. Först *fractus* med böjning. Verbet *frangere* har ett brett semantiskt register. Men grundbetydelsen är 'bryta'. Våra fornsvenska källor översätter ordagrant: "ey brwten" får sången vara, "ey meth bruthne röst" får den utföras.

Det säger oss föga i dag. Man frågar sig: på vilket sätt bruten? Diverse förslag har framkastats. Ett par må nämnas.

Den nyans av 'bryta' som *Söderwall*⁷ finner mest tillämplig är 'förändra'. Han söker ytterligare precisera förändringens art. Det bör, menar han, vara en 'konstlad' eller — detta med tvekan — 'modulerande' röst som befaras i C-texten (med det senare uttrycket avser han måhända det liturgividrigt glappa vibratot, chevroteringen). Med rätta talar *Söderwall* uteslutande om *röstkvaliteter*.

Ser. latina, band 183, sp. 1008 ff. Det här åberopade stället börjar sp. 1011, r. 33 (*Unde vos moneo, dilectissimi, pure semper ac strenue . . .*). Sermo 47 är en utläggning av Höga V. 2: 1, "Jag är ett ringa blomster i Saron, en lilja i dalen".

⁷ K. F. *Söderwall*, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, Lund 1884 ff. Se nyans nr 9 av "bryta".

Icke så Höjer⁸ och efter honom Moberg.⁹ De talar om *satsart*. Den tekniska term *canti-fractus* (*cantus fractus*) som de för in i diskussionen förutsätter mensurallära och flerstämmighet. Tidigast påträffas den hos en engelsk teoretiker på 1300-talet.¹⁰ Under de båda följande seklerna betecknar den — särskilt i England och då med folkspråkssynonymen *prykked song* (*prick-song*) — en i notation fastlagd polyfon musik till skillnad mot en improviserad.¹¹ En nedan i ett annat sammanhang återopad medeltidsengelsk översättning av C-spegeln tycks med sitt *withe out brekyng* (*breaking*) of notes möjligen favorisera samma satsartstolkning, någonting som vore fullt förklarligt med tanke på källans proveniens.

Satsartstänkandet är emellertid inte hållbart som förklaring till vårt minusuttryck. Ursprunget är ett annat. Uttrycket hade varit i bruk i kartusiansk och cisterciensisk korstatuttext drygt ett par hundra år innan mensuralteknik och polyfon knyplingskonst blev faktorer att räkna med.

Om dess ursprungliga innebörd ger oss Sankt Bernhard besked. Detta har tidigare inte observerats. Källan är hans nämnda utläggning av Höga Visan.¹² Utläggningen slutar med, att en sångspegel ställs fram. Det sker med plus- och minusuttryckens metod. Den som liturgiskt träder inför Herren måste sjunga *pure* och *strenue*. Med *pure* — 'andligen rent' — menas, att man i sin sångtjänst inte får tänka på någonting annat än på den heliga text som

sjungs (*ut nihil aliud, dumt psallitis, quam quod psallitis cogitetis*). Med sitt *strenue* — 'modigt', 'beslutsamt', 'rejält' — vill Sankt Bernhard ha sagt, att man måste sjunga med helig iver och eldig håg (*alacriter*), om än städse i from ödmjukhet (*reverenter*). Minusgruppen är diger. Sist kommer: *non fractis et remissis vocibus*. Men Sankt Bernhard låter inte dessa uttryck tala för sig själva. Han förklarar dem. Resultatet av det sångsätt han här fördömer blir drastiskt beskrivet. Det låter 'kvinnligt', 'omanligt', 'vekligt' — 'ungefär som ett gnällande eller jollrande i näsan' (*muliebre quiddam balba de nare*). Vad den värtalige clairvaux-abboten därmed tecknat, är en elak men träffande karikatyr av *falsettsjungning*, eller rättare sagt av ett visst slags *falsettsjungning*. Det finns två sådana. I båda 'bryts' stämman, dvs. stämbanden hindras med vilje från att svänga i hela sin längd. Blott en del, ett randregister, kommer med i spelet, svängningsfrekvensen blir desto högre, klangfärgen desto ljusare. Man kan erinra sig, att falsett kommer av *falsus*, 'förfalskad', 'osann'. Den 'ljugstämma' som speglas i karikatyren är inte av typen bröstfalsett. Där kan man genom att koppla på bröstresonans göra huvud- eller näsklangen relativt starktonig. Sankt Bernhards måltavla är den

⁸ T. Höjer, Studier i Vadstena klosterns och birgittinordens historia intill midten af 1400-talet, Upsala 1905, s. 46 ("figurerad").

⁹ C.-A. Moberg, Om flerstämmig musik i Sverige under medeltiden (Svensk tidskrift f. musikkforskning, 10, 1928), s. 36. Se också samme författares uppsats Den heliga Birgitta och musiken (Svenskt gudstjänstliv. Årsbok f. liturgi, kyrkonkonst, kyrkomusik och homiletik, 40, 1963), s. 12.

¹⁰ E. de Coussemaker, Scriptorum de musica medii aevi, I, Paris 1864, s. 402 b, r. 11 (*Roberto de Handlo*).

¹¹ F. L. Harrison, Music in medieval Britain, London 1958, ss. 163, 168, 176, 186 m.fl. Se även W. Apel, Harvard Dictionary of music, Cambridge (Mass.) 1970, s. 693 b (*prick song*).

¹² Se ovan fotnot 6. Vårt minusuttryck står på r. 18 nedifrån i sp. 1011.

s.k. *fistelstämman* (namnet av *fistula*, en romersk vissel- eller skalmejpipa).¹³ Det är den hörsvaga typen: ett falsetterat *sotto voce*, en sorts visksång med enbart huvud- eller näsklang. Minusuttrycket ger själva motsatsen till plusordet *strenue*. Att det måste vara fistelsång som avses, framgår dels av kontexten, dels särskilt också av det med *fractis* samordnade ordet *remissis*. *Remissus* betyder i detta sammanhang 'dämpad', 'som har låg hörstyrka'.

Den understuckna kritiken i sermo 47:s sångspegel har, obesagt, en adress. Hela cisterciensreformen har en adress. Cluny. Maktens, härlighetens och världslighetens Cluny. Den cluniacensiska liturgin hade förvärldsligats och övermusikaliserats. Här möter vi fistelrösten. Dels är den slöhetens röst, den andliga lättjans. Dels framstår den i vissa brevkällor som en ängsligt ommånad *l'art pour l'art* — det verkar nästan som om 'finrösten', 'klenrösten', 'gracilstämman' varit föremål för kult i kulturen. Mot sådant dundrar Sankt Bernhard sitt *pure*.

I bernhardinsk tid börjar gränserna mellan kyrkligt och världsligt att allt snålare bevakas. Att cisterciensisk koralreform ser snett på falsetten överhuvud, beror på sångartens antecedentia. Falsetten var av ålder världens, diabolus'

¹³ Härtill bl.a. *E. Thiel*, Sachwörterbuch der Musik, Stuttgart 1962, s. 148 a (*Fistelstimme*). Ofta sätts likhetstecken mellan falsett och fistelröst. De bör dock hållas i sär. Graden av bröstresonans avgör benämningen. Jfr även *Klein* (ovan i fotnot 3 nämnt arbete), s. 33, r. 20. Om användningen av termerna *vox remissa* och *vox fracta* hos den klassiske värtalighetsläraren och röstpedagogen M. Fabius Quintilianus ges här relevanta upplysningar i *U. Müller*, Zur musikalischen Terminologie der antiken Rhetorik (Archiv für Musikwissenschaft, 26, 1969), ss. 42 ff. och 46 f. Resultatet av *vox fracta* jämföras hos Quintilianus med en 'klämd' eller överblåst *tibia*-ton (tibian var liksom fistulan ett romerskt blåsinstrument).

och köttets röst. På den 'gol' lekaren, gycklaren, histrionen — och allt vad de hette, dessa medeltida 'pop'-artister — sina plumpjt jordnära slagdängor. Alltså kunde det omöjliga få låta så inom korstallarnas helgd. Därom ordas redan i den första cisterciensiska författningssamlingen, den s.k. *Collectio Rainardi* av år 1134. Man må aldrig korsjunga 'på kvinnoaktigt manér' (*more femineo*) med 'bjällrande', 'ljüst glimmande' (det ljudhärmande adjektivet är *tinnulus*) röster. Manéret karakteriseras också med adjektivet *falsus* (se ovan). Det vore nämligen detsamma som att 'apa efter lekarlipprigheten' (*histrionicam imitari lasciviam*).¹⁴

Också i nunnemiljö påträffas bernhardinska falsettförbud. Det sker långt innan vi möter sådana i vår birgittinska sångspegel. Uppsala-handskriften UUB C 802 är här givande. Den rymmer bl.a. en samling dubbelspråkiga (latin och medeltidslågtyska) konstitutioner över benedikтинregeln. Utan att fastna för en bestämd proveniens kan man konstatera, att den används av en nordtysk systrakommunitet.¹⁵ Ett ställe handlar om att sjunga 'förvetet' (*curiose*), i detta fall med nervöst ompysslad 'finröst', fistelröst: *voce non frangere (medel-lågt): dyne stemme nicht breken) curiose cantando*.¹⁶ En brodering över samma passus har hittat vägen till den svenska medeltida översättningslitteraturen: 'ofta bröt (*fregi*) iak mina röst at iak skulde sötelika sionga'.¹⁷

¹⁴ *King* (i fotnot 3 nämnt arbete), s. 95. Härtill också *H. Johansson*, Ritus Cisterciensis (Bibliotheca theologiae practicae, 18), Lund 1964, s. 38 ff.

¹⁵ *T. Ahldén*, Nonnenspiegel und Mönschvorschriften. Mittelniederdeutsche Lebensregeln der Danziger Birgittenkonvente. Ein Beitrag zur Geschichte der mittelniederdeutschen Sprache und Kultur auf Grund der Handschrift C. 802 Uppsala (Göteborgs Högskolas årsskrift, 58, 1952: 2), Göteborg 1952. Proveniensen är Ahldéns hypotes.

¹⁶ *Ahldén* (se förra fotnoten), ss. 229 och 244.
¹⁷ Helige Bernhards skrifter i svensk översättning från medeltiden. Utg. af *H. Wieselgren*, Stockholm 1864—66, s. 270. Den till grund lig-

Den ursprungliga samordningen av *fractus/remissus* tar jag fasta på i min läsning av vår birgittinska sångspegelstext. Dess första minusuttryck anspelar på fistelrösten. Visserligen konserveras *remissus* blott i E. Men den C-version som börjar ta form på rasuren i A 22 utgör en omstuvning av E-versionen; därav följer, att *remissus* med ganska hög grad av sannolikhet kan mistänkas dölja sig under rasuren. Översättaren till yngre fornsvenska har för *remissus* gripit till det på gammalt lagspråksvis allittererade ordparet "dwl ällir doffuen" ('dol' eller 'duven'). Samma ramsa används för att täcka ordet *tepidus* i Joh. uppenbarelse 3: 16: "thet är then som dol oc dufwin är"^{17a} (1917 års Bibel har 'ljum'). För "dol" anger Söderwall som en av utgångsnyanserna 'domnad'. "Dufwin" liksom dess a-omljudda sidoform "doffuen" betyder bl.a. 'dämpad' och 'beslöjad'.

2. *non dissolutus* (E) — *non cum discantu* (C). Här överensstämmer de båda versionerna inte.

Vi börjar med E. Det bakomliggande verbet är här *dissolvere*, bl.a. 'lösa upp', 'släppa lös'. I fornsvenskan har *dissolutus* blivit "löslatogher" ('löslätig'). Man brukar framhålla nyanser kring 'lättfärdig', 'lättsinnig', såsom i vårt fall tillämpliga. Men jag menar, att man gör rätt i att hålla sig närmare det till grund liggande "lata ('låta') lös".¹⁸ Sången får inte vara 'frisläppt' på det sättet, att det får vara

gande handskriften stammar från 1400-talets mitt.

^{17b} Ovan i fotnot 4 a. a., s. 138.

¹⁸ Härtill Söderwall (se fotnot 7). Till 'löslätig' hos Laurentius Petri se F. A. Dahlgren, *Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och*

fritt fram för röstresurserna. *Fractus* och *dissolutus* formar nämligen ett motsatspar. Orden uttrycker två ytterligheter. De två ovan nämnda kartusianska minusuttrycken *fractio vocis* och *inundatio vocis* äger direkta paralleller i de båda birgittinska. Å ena sidan visas på någonting — i förhållande till det allmänna medeltida liturgiska sångidealet *vox mediocris* el. *modesta*, 'lagomrösten' — alltför sprött: fistelrösten. Å andra sidan ges exempel på någonting alltför braskande: 'röstöversvämning', en frisläppt syndafloed av röstljud.

Så fortsätter vid med C. *Discantus* — som inlån 'diskant' — står för flerstämmighet av olika schatteringar.¹⁹ Vi får lämna därhän vilka. Intressantare är här frågan om ordets birgittinska hävd. Det tycks vara på A 22-rasuren som det debuterar. Vi ser skrivaren på ryggen: vi tar honom nästan på bar gärning, när han raderar och förbättrar. Ordet kommer för att stanna. I och med biskop Knuts prototyp är det stadfast som birgittinsk norm för evärdelig tid.

Av vad utgör det en förändring? Vad stod det här under rasuren? Än så länge har det inte gått att tyda på mekanisk väg. Men vi har en grund för ett antagande. Det är möjligt, att ljuset i denna fråga kommer från väster. Från Vadstena dotterkloster Syon Abbey är en översättning till medeltidsengelska av det här aktuella stället känd.²⁰

talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde, Lund 1914—16.

¹⁹ Se I. Milveden, *Mensuralmusik* (Kulturhist. lexikon f. nordisk medeltid, nedan förkortat

²⁰ The Bridgettine Breviary of Syon Abbey, ed. by A. Jefferief Collins, Worcester 1969 (Henry Bradshaw Society 96), s. XVI.

Syon grundades 1415. Då låg C-texten ännu i stöpsleven. A 22 med sin rasur existerade i Vadstena. Men vid sidan om A 22-versionen bör en annan ha kunnat vara i omlopp, den nämligen varav A 22:s avfattning utgör en korrigering. Den engelska översättningen ger

[+] *sadde*
sober
ande symple

[—] *white out brekyng of notes*
and gay relesynge

[huvudkrav:] *withe alle mekenes*
and devocion

vid handen, att en kopia av denna försvunna version kan ha legat på översättarpaterns skrivpulpet.

Syontexten lyder som följer (till jämförelse bifogas A 22-texten):

modestus
gravis
simplex

non fractis vocibus
non cum discantu

sed omni humilitate
et deuocione plenus

Märk allitterationen i den engelska formuleringen. Det är pedagogik. Det har underlättat inläringen. Antagligen för att undslippa hiatus mellan *sadde* och *ande* har man ruckat på den ursprungliga ordningen.

Hur kan den engelska översättningen ge oss en grund för ett antagande rörande vad som stått under rasuren i A 22? Det är genom ordet *relesynge*. Det är samma ord som nuengelskans *releasing*, och som betydelsebestämmande verb har det *release*, 'slippa fri'. Därmed är vi tillbaka i *dissolvere*-sfären. Att på ordet *relesynge* fota en hypotes, att det i A 22 ursprungligen laborerats med någon form av *dissolutio* tycks möjligt och knappast djärvt. Ordet *relesynge* har en bestämning. Det är *gay*, 'munter', 'obekymrad' — i pejorativ mening också 'lättfärdig'.

Ovan nämndes, att uppbyggnaden av E:s minusavdelning sker medelst ett — ursprungligen kartusianskt — motsatspar; sådana motsatspar är gängse inte minst i skolastisk dialektik. Men klichéer slits i tjänsten, uttunnas innehållsligt. Motsatsförhållandet i E har sannolikt småningom tappat i skärpa. De folkspråkiga översätt-

ningarna tycks gynna en sådan tanke. Det blir mindre för braskande röstöversvämning, odisciplinerad hörstyrka, det varnas än för odeciderad lättfärdighet och fåfänga. Hur ter sig sjungen lättfärdighet? Just i C:s textupppfriskning *discantus* ges en vink om hur man tänkt. Flerstämmiga manövrer — allsköns 'diskant' — var enligt konservativ klerksyn mest sådant som skymde ordet och Ordet. Det var ingenting annat än fåfängt och tomt gyckelspel, lättsinnigt tidsfördriv. Den som lånade sig till sådant 'leikarskap' hade antagligen lärt sig hanteringen 'genom att ge sig i lag med hin onde' (*diabole cooperante*).²¹ A 22-skrivaren har helt enkelt löpt sin associationslina ut, när han förbättrat en *dissolutio*-tanke till en *discantus*-tanke.

Därmed är minusuttrycken genomgångna. De är pekpinna, som pekar ut sångliga brott mot den benediktinska dygden måttan. För två slags överdrifter varnar de: för det alltför njugga och det alltför myckna. Återstår plusuttrycken. De hjälps

²¹ J. Milveden, *Organum* (KLN M, 12, Malmö 1967), sp. 688.

åt att precisera det koraliska lagom-ideal mot vilket de med minusuttrycken exemplifierade sångöverdrifterna var och en på sitt sätt bjärt skär sig.

3. *honestus* (E) — *modestus* (C). I sak råder överensstämmelsen mellan versionerna. De båda orden har starkt synonymtycke. Uttryck 3 är överordnat de båda följande; dessa bidrar egentligen närmast med särbelysningar av uttryck 3. Vad som fastslås i *honestus/modestus* är just *vox mediocris*-idealet, 'lagomröst'-idealet. I C-versionen sker det bokstavligen: (*cantus*) *modestus*, varvid fornsvenskan håller kort distans till latinet: "mathelikin". En sjungning som är måttfull och försynt är därmed också 'ärbar', 'sober' (det senare ordet är inlån i många språk; se ovan den engelska versionen), dvs. den är *honestus* (E). Den andas något av den stramhet, knapphet i nyanser och sparsamhet med åthävor som man lade vikt vid i ridderlig och hovmässig uppfostran, en uppfostran som i hög grad tillhörde fru Birgittas egen referensvärld. Denna nyans framskymtar mer i E:s "höffwitzskir", 'hövisk', ett i *Lucidarium*, systrarnas fornsvenska 'soldatinstruktion', ofta återkommande uttryck.²²

4. *gravis* (E + C). Här råder identitet mellan de latinska sångspegelsversionerna. Men de fornsvenska divergerar.

E: "laagher". Det latinska ordet kan förvisso betyda 'låg', både tonhöjdmässigt (till frekvensen) och tonstyrkemässigt (till amplituden) låg. I föreliggande fall syftar

översättningen kanske främst på den tonhöjdmässiga sidan. Här kan ligga en gliring åt den pipiga falsettklangen. Emellertid tycks 'låg' inte vara den bästa eller i varje fall inte den helt täckande glosan.

C: "stadugher", 'fast', 'bärig'. Även här går vi miste om en nödvändig delnyans.

I *gravis* ligger det i översättningarna sagda. Men det räcker inte. Därtill kommer någonting som fr. a. kartusiansk spiritualitet betonat. Allvaret, i detta fall allvaret i den mot sorggränsen vettande formen. Syonramsans ovan är upplysande. Den bjuder *sadde*, dvs. nuengelskans *sad*, 'sorgsen'. Det är ett allvar på kartusianskt vis som vi får tänka in i sångspegelns *gravis*.

5. *uniformis* (E) — *simplex* (C). Saklig överensstämmelse i stort sett kan sägas råda. De fornsvenska översättningsförsöken drar kanske något mer i sär. E uppger "samdräktogher", C åter "enfallir".

Vad vi i uttryck 5 först och främst förs till är den bernhardinska *pure*-sfär som vi minns från sermo 47. Det är bernhardinskt 'rent' som sångspegeln manar birgittinerna att sjunga, dvs. 'enkelt' i meningen 'icke tvehåget' utan med sinnet inställt på det ena nödvändiga, dvs. ordet, som i dessa sammanhang alltid betyder Ordet. Ett exempel på *pure* och *simpliciter* samordnade lämnas oss i den tyska spegeln i UUB C 802: "Om du vill sjunga Gudi behagligt, sjung då *purius et simplicius*", råds de klostersistrar spegeln vederbör.²³

I ordvalet "enfallir" (C) kommer den bernhardinsk-cisterciensiska nyansen fint fram — däri känner vi igen ett led som finns i vårt nusvenska 'fäll', (mekanisk)

²² Man kan t.ex. studera åttonde kapitlet (B 5, s. 67 f.): "Huru systrana skulu haffua sik i faghrom oc höffuidzskom sidhom".

²³ *Ahldén* (se fotnot 15), s. 229.

'dubbelhet'. Det är inte ur vägen att här erinra sig en passus ur Frälsarregelns klädrådsnotis om systrarnas gråa vadmalskappa. Denna skall vara "enfallir wm somaren Oc wm wintrin fodradher" (R 4). Det latinska *uniformis* utsäger, kanske något mera svärfångat, att sjungandet inte får vara brokigt, mångskiftande, mångformigt, utan att det i stället måste vara *av en form*, och det är väl i första hand vid den andliga dimensionen vi skall dröja i denna allegoriska text (E): sången skall vara *av ren, oblandad typ* evad det gäller inriktningen. Så långt ett nedslag av bern-

hardinsk *pure-* och *simpliciter*-tanke. Sedan kan det naturligtvis också hävdas, att fornsvenskan med sitt "samdräktogher" här manar fram en lekamlig körsocial dimension: inom körkroppen skall man 'samdraga', vara sams, vara ens till sångs och sinnes. Systrarnas betydligt senare Lucidarium talar på ett *uniformitas*-ställe (det gäller psalmodin) om "endräktoghet", 'endräkt' (L 4).²⁵

Jag sammanfattar sångspegelns innehåll i en uppställning:

Minussidan

(som handlar om det som icke är 'lagom-sång')

Ytterlighet a (alltför mycket av ängslig sprödhet): *Sjung aldrig med fistelstämma!*

Ytterlighet b (alltför mycket av braskande yvighet).

Ursprungligen, enligt kartusiansk modell: *Spendera inte odisciplinerat allt vad du äger av röstresurser! Frisläpp inte ett otämjt tonflöde!*

Enligt något yngre birgittinsk exegetik: *Förfall aldrig till fåfäng diskant-underrättning!*

Plussidan

(som handlar om 'lagom-sång')

Lagomidealet: *Sjung med tuktad 'lagom-röst' kartusianskt allvarligt och på bernhardinskt sätt med odelad håg!*

II

Vi har undersökt ett liturgiskt sångideal. Hur var den liturgi beskaffad i vars koral det var avsett att ta mark?

Den var inte en. I Frälsarordens medeltida kyrkorum — moderhusets såväl som dotterklostrens — samspelade två skilda liturgier.

Den ena var systrarnas. Denna var en egenliturgi — i alla birgittinmiljöer var den sig lik. Den andra var brödernas, och

²⁴ B 4, s. 10, r. 19.

²⁵ B 5, s. 62, r. 20.

den var en låneliturgi. Långgivare: biskopskyrkan i klostrets hemstift (E XVIII, C V). Långgodset genomgick i klostermiljön en lätt birgittiniseringsprocess.²⁶

Men tillsammansedda uppgick de i en högre enhet. De bildade en storliturgi.

Genom brödraliturgiernas närhet till lokaliturgierna skiftade storliturgin karaktär från kloster till kloster. Man nämner den därför lämpligen med klostrets namn, inte med ordens.²⁷ Gäller det Vadstena vallfartskyrka, talar man om den vadstenensiska storliturgin, som alltså är lika med summan av den birgittinska egenliturgin och den försiktigt birgittiniserade linköpingsritus. Gäller det t.ex. det medeltida engelska dotterklostret: den syonensiska storliturgin, dvs. egenliturgin jämte en något anpassad londonliturgi (vilket *de facto* betydde Salisburys katedralritus, den s.k. *Sarum use*).

Systrarnas och brödernas särlyturgier inom denna överliturgi utspelades i var sitt kor. Skeendet var successivt, inte simultant — ett liturgiskt sambruk i gemensamt kor hade varit otänkbart. Sådant var förbjudet alltsedan andra Laterankonciliet 1139.

Två tidegärdsserier med var sin dagliga solennmässa genomfördes. Dels var det den allmänna tidegården, de kanoniska tiderna (man sjöng *de die*). Dels var det också en helt på Guds Moder inriktad tidegärd, de marianska tiderna (man sjöng *de BMV = de Beata Maria Virgine*). Någonting i och för sig nytt och anmärkningsvärt var inte detta med tidegärdfirande i

dubbel skål. Så var kutymen. Också inom andra ordnar och i världsstiftens större kyrkor firade man utöver dagens allmänna officium även tillägsofficier, vanligen Guds Moders s.k. lilla tidegärd.²⁸

Nej, det som är nytt och anmärkningsvärt är *förhållandet mellan de bägge tidegärdsserierna*. Det gäller först förhållandet i fråga om högtidsgrad.

Ett nyckelord till förståelsen av detta förhållandet står att läsa i C VI. Vi finner det vid marginalbokstaven *l* (som i liturgityp) på bilden s. 37. Det är ordet *sollempniter*. Det gäller sättet på vilket systrarnas dagliga sång skall försiggå. Termen betyder 'högtidligen'. Men den har en bestämd liturgisk nyans. Därmed är fastslaget, att systrarna skulle sjunga

- (1) med full sångton (härrpå fick sedan ödmjukhetsidealet appliceras),
- (2) i gemenskap i koret, inte privat,
- (3) långsamt (detta utsäges dessutom i klartext i andra föreskrifter).

Men för vilken av tidegärdsserierna var det systrarna hade att svara? Det var den marianska, den som enligt vanligt bruk räknades som tillsatstidegärd. Mariasjungningen ägde alltså i birgittinkyrkorna sin särskilda personal.

Utmärkande för tillsatsofficiernas utförande var emellertid av ålder att de begicks

- (1) med låg röst,
- (2) enskilt, inte i korgemenskap,
- (3) utan iakttagande av den — fr. a. enligt konservativt sätt att se — för höjd högtidlighetsgrad utmärkande långdragenheten; helrösten, samlingen till kor-

²⁶ B. Strömberg, Ett Vadstenabreviarium (Svenskt gudstjänstliv. Årsbok f. liturgi, kyrkonst, kyrkomusik och homiletik, 32, 1957), s. 28.

²⁷ Namnet 'birgittinliturgin' brukar vara förbehållet den konstanta nunneliturgin.

²⁸ J. A. Jungmann, Kyrkans liturgi, Malmö 1968, s. 128 f.

stallarna och allt efter omständigheterna ytterligare tecken på förhöjd solennitet sparade man till de kanoniska tiderna.

Se där den första väsentliga skillnaden mellan storliturgin inom Frälsarorden och andra liturgier.

Den andra väsentliga skillnaden mot det allmänna bruket ligger i den ordningsföljd i vilken de båda tidegärdsérierna spelas ut.

Då är att märka, att i alla andra liturgiska miljöer tillsatsofficiet är placerat först. Detta nämns i E III. Det behagar Kristus, läser vi där, att "i androm kirkiom oc mönstrom" först läses hans Moders tider och därefter "dagxsins tidher".

Icke så inom Frälsarordens storliturgier. De går stick i stäv mot det allmänt vedertagna. I samma E III — och annorstädes i författningstext — står det fastslaget: "först (min kurs.) skulu brödhrene sionga sine tidher . . . , Ther äpther systrana".

Därmed kan *de die*-delen av storliturgin sägas ha fått överta uppgiften som inledningsritual. Nu blev *de BMV*-delen målet. I detta fastställdes klart, att Mariasjungningen skulle betraktas som huvudsak. Det hela blev så stadgat, uppenbarar Kristus för sin Sponsa i E III, därför att de okristna skulle fatta i hur hög grad Gud ville hedra sin Moder, Jungfru Maria. Den birgittinska spiritualiteten är mariocentrisk. Hela den medeltida klosterkyrkan, hela liturgin, var vänd till Guds Moder. Vid högaltaret liksom vid alla de andra västaltarena celebrerade klerkerna *versus populum* och därmed åt öster och Jungfru Marias altare. Varför detta? Allt detta sker som en gård av ödmjukhet och devotion.

Därav följer, att systrarnas sång inte gärna kunde utgöras av det 'lilla' *officium*

de BMW som annars var i svang. Systrarna hade som bekant — och har; det är ju allfort en högst levande liturgi i de numera enkelliturgiska birgittinkyrkorna — sju särskilda hystorior, ett för varje veckodag och vart och ett centrerat kring sitt bestämda tema ur Jungfru Marias liv. Det är detta pärlband av psaltarpsalmer, tonläsningar ur 'Ängelns tal' (*Sermo Angelicus*), av psalmrefränger (antifoner) och sångsvar på tonläsningar (responso-rier), som sammanfattningsvis benämnes helt enkelt 'Systrarnas Sång' (*Cantus Sororum*) eller också 'Jungfru Marie Örtagård' (*Celeste Viridarium Beate Marie Virginis*).²⁹ Är detta en originell och självständig skapelse? Det var aldrig meningen att den så skulle vara. En sådan ambition hade skurit sig mot ödmjukhetsidealet. I första hand är 'Systrarnas Sång' — precis som brödernas — en ödmjuk koralisk kompilation enligt av Kyrkan knä-satt mönster. Man får vara försiktig med att självständigförklara medeltida litur-

²⁹ G. Bucht, Vadstenanunnornas veckoritual (Institutionen för musikvetenskap, Uppsala, otryckt lic.-avhandl.); C.-A. Moberg, Die liturgischen Hymnen in Schweden, Kopenhagen 1947, s. 256 ff.; T. Norlind, Vadstena klostres veckoritual (Samlaren 1907); Den heliga Birgitta och Vadstena. Ett sexhundraårsminne (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien), Stockholm 1970, s. 37 ff. I det senare arbetet återges utdrag ur *Cantus Sororum* gjorda i klostret Marie Refugie i Uden i Holland (latinsk text med svensk översättning av T. Lundén). — Beträffande brödernas liturgi se S. Helander, Ordinarius Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder (Bibliotheca theologiae practicae, 4), Uppsala 1957. *Sermo angelicus* utgavs 1972 av S. Eklund (*Sancta Birgitta: Opera minora II* (Kungl. Vitterhets och Antikvitets Akademien), Stockholm 1972).

giska alster. De hänger ihop i en mystisk enhet — på den tiden var det rättare att komponera rätt, dvs. mitt inne i den nedärvda formelskatten, än fritt.

Emellertid är det just i sin karaktär av till ett helt sammanhållen veckosvit av

marianska prosahistorior som 'Systrarnas Sång' är någonting för sig, om än själva byggmaterialet i högre grad än man tidigare varit böjd för att erkänna, har visat sig vara hämtat från Kyrkans stora formellmänning.

Ingmar Milveden

Om Högandskriftens tidsättning

För liturgihistoriker och musikkforskare har ortnamnet Hög en särskild klang. Det är ju i Högs kyrkoarkiv som Högandskriften har sitt hemvist. Det är den ena av de två berömda huvudkällorna till den svenska reformationstidens tidigare liturgisk-musikaliska traditioner. Den andra är den till innehåll och utförande snarlika systerhandskriften i Bjuråker.

Denna senare återupptäcktes först. Man kunde dra nytta av dess melodifattningar i det stora mässbokstrycket 1897. Det var genom Järlås kyrkoherden E. Fredlunds lyckliga finnargåva som sedan Högsångboken kom i dagen i början av detta sekel. Nu har vi tack vare A. Adell och Laurentius Petri sällskapet sedan 1941 bägge handskrifterna tillgängliga i en ståtlig faksimilutgåva. Originalen slipper att nötas sönder av forskarhänder. Många är de forskare som behandlat dessa bägge *libri cantus*. Ur högst skilda synpunkter har deras innehåll skärskådats: teologiska, liturgiska, musikaliska, språkliga. Här har för första gången svenskt språk fått fotfäste i de heliga sångtexterna. Märkligt är bl.a. att möta gamla latinska *tropes*, mera subjektiva tillskarvningar i de liturgiska texterna, i svensk omdiktning. Den vitt spridda kyrietropen *Fons bonitatis* lyder t.ex. i Högbooken: "Kyrie gudh fadher alzom högste

tröst: tu äst vår glägdie och löst: spaar oss älende, beuar oss frå synd: förbarma tigh öffuer oss." Kvadratnotationen på fyra linjer förmedlar i första hand den traditionella gregorianska koralen. Ett par tropartade visor, bland dem "O rene gudz lamb" är noterade på ett sätt som antyder rytmen.

Det är närmast vid frågan om Högbooken datering som nedan skall dröjas något.

Att bokens tillkomst är att söka i upsaliensisk teologmiljö råder knappast tvivel om. Domkyrkans skrivarstuga är med hög grad av sannolikhet själva tillkomstplatsen. Samma skrivarskolas typiska egenheter visar också systerhandskriften i Bjuråker. Tesen att en och samma präntarhand varit verksam i båda böckerna är efter detaljstudier numera svår att upprätthålla. Att det i båda fallen är Bartolomeus Bokbindares verkstad som stått för läderbanden med de typiska blindstämplarna har påpekats — dock ger detta inte så starkt stöd för en avgränsad tidfästning som man tidigare ville mena. Att böckerna hamnade i Hälsingland har vi djäknegången och djäknesången att tacka för.

Först med att söka ge en vetenskapligt motiverad tidsättning av Högandskriften var E. Rodhe (1917). Vad han fastställde var en *terminus ante quem*, alltså en tidsgräns *före vilken* boken borde ha tillkommit, nämligen början av 1550-talet. Till ett något senare tidsskikt gick N. Franséns

Denna undersökning har tidigare varit publicerad i Julhälsning till Forsa och Högs församlingar 1970.

funderingar (1936). Han menade att Hög- och Bjuråkerböckerna var "gradualia", mässångböcker, till Johan III:s Röda bok 1576. Så kom Adells grundligt förberedda utgåva med tillhörande avhandling (1941). Adell ger den snäva dateringen 1540—41. Den är väl underbyggd. Författaren lägger vikt vid textliga överensstämmelser mellan Hög- och Bjuråkerböckerna och bibel, handböcker och mässböcker sådana de förelåg i tryck just 1540—41. Å andra sidan finner han textvarianter i något senare tryck som inte avspeglas i handskrifterna. I allmänhet har man hållit sig till Adell i dateringsfrågan (Moberg, Glahn, Kjällerström, Jacobsson). Dock inte så S. Kroon (1953). Det Adell fixerade var, menar Kroon, inte en tidsättning utan en *terminus post*, en bakre tidströskel. Själv

föredrar han att ange det försvarliga tids-
gapet från c:a 1530 till 1579 som antaglig
tillkomstperiod. Senare har även F. Bohlin
opponerat sig mot Adell (1965). Men Boh-
lin vill närmast slå ned på själva *metoden*.
Han finner det principiellt ohållbart att
betrakta en handskrifts bristande överens-
stämmelse med den eller den tryckta boken
som *terminus ante*, främre tidsgräns. Det
visar sig emellertid att Bohlin på inre kri-
terier — det rör sig fr.a. om psalmtext-
analyser — kommer fram till en datering
som närmar sig Adells.

Vid tidsättning av pappershandskrifter
har man i våra dagar allt bättre förstått
och utnyttjat hjälpmedel, vattenmärket el-
ler, som man sade förr, vattenstämpeln.
Vattenmärket är för kodikologen, hand-
skriftsforskaren, ungefär vad fingeravtryc-
ket är för kriminologen. I all yttre käll-
kritik gäller som första regel att man måste
börja med det som är minst anfrätbart av
subjektiva faktorer: alltså först skrivstoffet,
det på vilket skrives, sedan skriften. Ett
pappers vattenmärke är ett minne från
papperets tillblivelsestund. Det utgör ett
avtryck av bottenkonstruktionen i ös-"for-
men" som den vattniga massan östes upp
ur karet med. Själva nätmönstret i form-
botten framträder i det torkade papperet,
men mest i ögonen fallande är avtrycket
av det av metalltråd tillböjda "varumär-
ket", själva vattenmärket i snävare mening
— ett oxhuvud, en bokstav, en vapensköld
el. dyl. Massan lagrade sig tunnare över
metallmärket varav följer att papperet blev
genomskinligare här. Vid varje kar, eller
"kyp" som det kallades, hade man för det
mesta två stycken formar i gång. Form-
parets trådfigurer försökte man modellera
så lika varandra som möjligt. Men de små

fina skillnaderna är ytterst viktiga i vattenmärkesforskningen. Nyare vattenmärkesstudier, sådana som t.ex. bedrivs inom IPH (Internationale Arbeitsgemeinschaft der Papierhistoriker) med män som G. Piccard, Stuttgart, och T. Gerardy, Hannover, i förgrunden, har kunnat fastställa att ett med ett visst formpar framställt parti papper till största delen förbrukades på tre till fyra år. Den gamla 15-årsregeln som lanserades av C. M. Briquet har länge sedan övergivits. Kan man belägga ett odatat pappers vattenmärke i daterade papper, så står stora möjligheter till buds vad beträffar gott tidsättningsresultat. Med skärpa måste dock påpekas att det måste röra sig om *identiska* belägg. Högre eller lägre grad av likhet är i regel ganska värdelösa observationer.

Höghandskriftens vattenmärken har hittills föranlett endast en forskare till noggrannare studier i dateringssyfte. Denne är J. Jacobsson (1958). Han konstaterar att ett av märkena i Högboken ”närmast motsvarar” avbildning nr 1050 i den ovan nämnde C. M. Briqueus mångbandiga och tyvärr inte alltigenom betryggande vattenmärkesatlas för 1923. Jacobsson arbetar inte med absolut identitet. Därigenom sjunker iakttagelsen starkt i värde.

Vattenmärket i fråga visar en vapensköld. Nedtill läses initialerna IP. Det

sitter mellan kedjelinjerna i formnätet (se fig.). För min räkning har G. Piccard vid Hauptstaatsarchiv i Stuttgart haft märket till granskning. Först tar han upp förhållandet till Briquet nr 1050. Detta senare har som tillsats en blomma som saknas på vårt märke. För övrigt är dateringen här mycket oklar. Märket har förekommit både på 1530- och 40-talen.

På vårt vattenmärke har Piccard ett vad han menar vara identiskt belägg. Det föreligger i en skrivelse som förvaras i *Staatl. Archivlager, Göttingen*, under signum H. B. A.-F och som är dagtecknad i Köpenhamn juni 1540. I Högbokens vattenmärke har emellertid den vapenskölden krönande överdelen fallit bort. Formarna förslets och trådfigurerna blev deformerade under produktionens gång. Piccard har i sitt vattenmärkeskartotek i Stuttgart ett belägg på det aktuella märket, där både initialer och kröning saknas. Datum: november 1540. Han är därför böjd att för Högboken sätta *terminus post quem* till slutet av år 1540. Enligt vattenmärkesmetoden skulle en *terminus ante* nu med hög grad av sannolikhet kunna fixeras till 1543—44. Med andra ord: Adells tidsättning av Höghandskriften till 1540—41 får här ett starkt stöd. Kanske gör man på grundval av dessa nya rön rätt i att lägga särskild tyngd på året 1541.

Ingmar Milveden

Det danske Antifonale – och det svenska

Det danske Antifonale är i första hand resultatet av en mångårig intensiv forskarmöda parad med ett minst lika intensivt arbete med den musikaliskt-konstnärliga utgestaltningen av materialet — och i båda avseendena är det Finn Viderø som i en ganska exklusiv mening är 'mannen bakom verket'. Det är han som svarar för de konstnärligt-musikaliskt intressantaste inslagen, nämligen antifon- och hymn-melodier. I detta omdöme vet jag att även hans närmaste medarbetare instämmer. Samtidigt finns det anledning att framhäva också dessas viktiga insatser. Ethan Rosenkilde-Larsen svarar för textunderläggningen i psalmodin, Dag Monrad-Møller för sammanställningen av textmaterialet och Harald Vilstrup för många av hymnöversättningarna. De sistnämndas insatser känner vi redan genom den sedan flera år föreliggande textupplagan av Den danske Tidegærd.

Den nu föreliggande första delen av antifonalet innehåller musiken till veckans tideböner och kan sägas utgöra en pendang till Adell-Peters' utgåva från 1949. Det svenska antifonalet I, varav när detta läses delar har kommit ut i en ny, reviderad utgåva (Veckans completorier resp. Veckans middagsböner). Liksom den svenska motsvarigheten kommer Det danske Antifonale att omfatta också en andra del, med material för kyrkoårets olika tider. Planeringen av denna senare del befinner sig i ett framskridet stadium.

Finn Viderø har själv i kommentarer till sitt arbete pekat på inspirationen från Adell och Peters och särskilt framhållit gångna års studiekonvent i Laurentius Petri sällskapets regi med deras utbyte både av forskningsresultat och av arbete med textunderläggningsproblem. Den nuvarande generationen i Laurentius Petri sällskapets styrelse, som fått överta ansvaret att förvalta och vidareföra tidegärdstraditionen i Sverige, känner sig för sin del stå i dubbel

tacksamhetsskuld till å ena sidan Adell-Peters, å andra sidan det danska arbetslaget med Viderø i spetsen. I våra nyeditioner finns också ett inflytande från Viderø. Det har dock aldrig strävats efter att få till stånd en enhetlig tradition. Den ömsesidiga inspirationen är påtaglig, men de slutliga produkterna skiljer sig åt. Mest beror det kanske på att text- och psalmurvalet i den danska och den svenska tidegården inte är detsamma. Men även i de fall då t.ex. antifonierna är identiska kan det finnas musikaliska differenser. Ibland kan det sammanhånga med olikheter mellan språken, ibland med att de slutliga musikaliska övervägandena utfallit olika.

Jag tror inte man begår någon orätt mot de svenska pionjärerna om man faller omdömet — vilket jag avgjort vill göra — att Det danske Antifonale I av 1971 är en från musikaliskt-konstnärlig synpunkt betydligt lödigare och framför allt jämnare produkt än Det svenska antifonalet I från 1949. Det finns lödigt material också i denna pionjärutgåva — se t.ex. hur söndagscompletoriet står sig och så gott som oförändrat återges både i den danska utgåvan och i den svenska nyutgåvan från i år — men där finns också material av mindre hållfast kvalitet. En inte så ovanlig svaghet är t.ex. att man sökt klara underläggning av en text med större stavelseantal än melodin egentligen tillåter genom att sätta in flera extratoner på samma tonhöjd; melodin blir då hackig och osmidig. Jag tror inte man kan hitta något enda exempel på detta i Det danske Antifonale. Antifonmelodierna har liv, också de allra enklaste har en klar melodisk-rytmisk struktur. Men när man gör denna jämförelse måste man komma ihåg just den svenska utgåvans karaktär av pionjärarbete och de år av forskning från Adells sida som ligger *efter* 1949 och som syftade fram emot en nyutgåva. I det tryckta och otryckta mate-

rial till reviderat antifonale som arbetats fram inom LPS, till stor del av Adell själv, är svagheterna i utgåvan från 1949 naturligtvis avlägsnade. Det utgör därför ett adekvatare jämförelsematerial till den danska utgåvan än det 25 år gamla antifonalet (men det är t.v. endast till begränsad del tillgängligt för sådan jämförelse).

Mina minnesbilder från gångna studiekonvents diskussioner mellan Viderø och Adell kan sammanfattas i att det rådde en grundläggande överensstämmelse mellan deras arbetssätt men också en viss differens. En för båda gemensam utgångspunkt — som i och för sig inte alls är självklar — var att de i sin överflyttning av det gregorianska musikmaterialet till de nordiska språken ville även i ganska små detaljer vara trogna mot dettas egna principer. Fria bearbetningar ville de inte godkänna, än mindre ett nykomponerat inspirerat av men i sak obundet av det klassiska materialet. Samtidigt var de ense om att man i textunderläggningsarbetet inte kunde arbeta enbart med individuella melodier utan måste systematisera materialet för att därigenom få ett grepp om principerna och om återkommande särdrag i olika tonarter o s v. Båda lade stor vikt vid upptäckten att det inom alla tonarterna finns vissa återkommande formler och vissa metoder att anpassa en och samma melodifamilj till olika texters krav med hänsyn till stavelseantal, accentförhållanden o s v.

Men en differens var det såtillvida som Adell i huvudsak i varje särskilt fall ville hålla sig till *en* given melodi, som alltså skulle kunna uppges som källa, medan Viderø kunde tillåta sig att med utgångspunkt i olika inom resp. tonart givna musikaliska formler — vilka samtliga skulle vara belagda i materialet — konstruera en ny helhet. Jag tror att det i Det danske Antifonale — som saknar källhänvisningar — finns ganska många melodier som har tillkommit på det viset och för vilka det alltså inte skulle gå att uppe någon källa. Också i vårt nya svenska material finns det en del melodier av "Viderø-typ" — men de fall då man inte kan peka på en bestämd melodi som gälla är dock jämförelsevis mycket få. Delvis hänger nog denna olikhet samman med

att Adell som teolog parallellt arbetade med melodier och texter — ofta inspirerades han av en given melodi och sökte finna en lämplig text till den — medan Viderø fått dela tonsättarens vanliga villkor att söka musikaliskt gestalta en given text. Då mitt eget arbetssätt och mina egna arbetsvillkor på denna punkt varit mer lika Adells än Viderøs, har detta naturligtvis bidragit till att dessa differenser stått kvar också i det fortsatta arbetet efter Adells bortgång.

Ytterligare en differens mellan danskt och svenskt arbete ligger i valet av källmaterial. Det svenska antifonalet I bygger i stor utsträckning på svenska 1500-talskällor — främst Aspöboken — och i övrigt mest på Antiphonale romanum. För Det danske Antifonale har Antiphonale monasticum utgjort huvudkällan (dock utan sträng bindning till denna källa). Det är ingen tvekan om att Viderø valt en mycket pålitlig huvudkälla; Antiphonale romanum är i flera avseenden mindre tillförlitligt. I det fortsatta svenska arbetet, där vi till skillnad från Viderø inte startat från noll utan haft Det svenska antifonalet I som given utgångspunkt, har vi sökt behålla allt material i detta som tett sig musikaliskt lödigt; därav fortfarande dominans för ovan angivna källor men större källspridning i nytillkommet material. Adell samlade under sina sista år ett omfattande melodimaterial ur de bästa äldre kontinentala och brittiska källorna; ur detta har en del material flutit in i vårt nuvarande publicerade och opublicerade material till veckoofficiet, dessutom fick vi här ett kritiskt instrument med vars hjälp man kan värdera både det romerska antifonalet och det svenska reformationsmaterialet (det senare har f.ö. visat sig i huvudsak representera en mycket god tradition).

Viderøs val av Antiphonale monasticum som huvudkälla innefattar inte minst val av stilideal. Detta innebär bl.a. att åtskilliga av särskilt de kortare antifonerna har upptagits i en äldre, mer autentisk form kännetecknad av viss återhållsamhet med den melismatiska utbroderingen. Det finns därför i Det danske antifonale åtskilliga nästan helt syllabiska antifon melodier. I flera fall har Viderø även

bearbetat givna förlagor i förenklande riktning; det bör då observeras att det inte rör sig om godtyckliga bearbetningar av det slag som ofta möter i mindre insiktsfulla försök att tillrätalägga gregorianskt musikmaterial, ty som redan sagts vill Viderø strikt hålla sig till inom källmaterialet som helhet givna variationsmöjligheter. Helhetsresultatet av Viderø's arbete är oerhört övertygande och utgör i sig ett mycket starkt bevis för att gregoriansk sång på danska språket inte bara är möjligt utan känns utomordentligt naturligt och riktigt. Omsorgen om det danska språket och om möjligheterna att i det musikaliska uttrycket låta dess naturliga rytm- och accentförhållanden komma till sin rätt är mycket långt driven — och driven med finess och säker smak.

En fin känsla för det danska språket ligger också bakom Rosenkilde-Larsens arbete med textunderläggningen till psalmodin. Men här är jag ganska tveksam av principiella skäl: medan det måste vara i princip riktigt och nödvändigt att i de "fria" gregorianska musikformerna forma musiken individuellt för varje given text måste det i de "bundna" formerna råda bestämda restriktioner. Lika litet som en kyrkovisa kan ges varierande rytmiska former i olika verser för att neutralisera eventuella metriska ojämnheter i texten kan psalmodins rytmiska accenter förskjutas eller negligeras i vilken utsträckning som helst. Men det skulle föra för långt att i denna artikel utveckla denna stora fråga; jag hänvisar till min artikel i förra årgången av Svenskt gudstjänstliv, där jag med hjälp av många exempel både från latinet och från de nordiska språken diskuterar frågan.

Men åter till antifonmaterialet. Jag nämnde att svensk och dansk tidegärd i stor utsträckning skiljer sig i texturvalet. Men gemensam texttradition förekommer exempelvis i completoriernas antifoner till Simeons lovsång, och musikaliskt går här både Det danske Antifonale I (DA I) och den svenska nyutgåvan Veckans completorier (SA C) tillbaka på Det svenska antifonalalet I (SA I). Här finns alltså ett intressant material för direkta jämförelser. Melodiformerna i söndagens antifon överensstämmer helt. Fredagens och lördagens anti-

foner utgör exempel på att DA I föredrar i huvudsak syllabiska melodiformer; de är i förhållande både till SA I och SA C starkt förenklade men i sig mycket övertygande och sångbara (men är inte förskjutningen av höjdpunkten i fredagens antifon från 'Sejren' till 'giver' litet onaturlig?). SA C har dock inte velat släppa de utomordentligt sköna, litet mer utsirade originalen utan har bara tillåtit sig en lätt förenkling i lördagens antifon (ett ändringsförslag som jag f.ö. vill minnas gå tillbaka på Viderø, som alltså på tidigare stadium övervägt denna variant). Ändringen i tisdagens antifon i DA I kan ha textliga orsaker (tvåstaviga Aften i st. f. svenskans aftonen resp. det latinska originalets *fi'eri*). Också här är den danska varianten övertygande, men det är förvisso även den svenska (den lätta textförändringen i SA C skapar här förbättrad underläggning samtidigt som den ansluter bättre till bibeltexten). På torsdagen har både DA I och SA C frångått SA I:s litet "oäkta" originalmelodi ur Antiphonale romanum men skiljer sig åt i valet av melodivariant — båda förefaller mig övertygande. På måndagen har DA I avlägsnat den pregnanta tonföljden g-e-c-d'-g ur förlagan i SA I. Denna melodiform är utomordentligt rikligt belagd i källmaterialet till denna vanliga förekommande melodi, och det drag av naiv förtröstan med vilket denna melodiform kommer att omvittna att 'Herren är min starkhet och min lovsång' tycker jag går förlorat i DA I:s mer färglösa variant enligt Antiphonale monasticum. SA I framhäver onaturligt ordet 'är', men den egenheten är avlägsnad i SA C.

Den längsta av completoriets antifonmelodier är onsdagens: ett fint melodival i SA I, men både DA I och SA C har tydligen funnit att inledningsfrasen står och stampar utan att komma ur fläcken; ordet "går" blir också onaturligt framhävt i förhållande till "framför" (i texten "Herren är den som går framför dig"). Genom förändringen av inledningsfrasen i DA I får man fram en verklig progression i melodin, men enligt min mening är det ett misstag att redan här föra melodin upp till tonen b; fortsättningen "han skall vara med dig" kommer härigenom musikaliskt att sna-

rare få karaktären av upprepning än av stegring. SA C söker på en gång uppnå progression i första frasen och stegring i andra frasen; jag tycker också att denna variant bäst framhäver de viktiga prepositionerna "framför" och "med", medan de båda övriga varianterna tenderar att skjuta hela tyngden över till ordet "dig". — Ovanstående kommentarer är naturligtvis partiska, eftersom jag själv är medansvarig för versionerna i SA C. Jag har här närmast velat visa på ett intressant jämförelsematerial för den läsare som är intresserad av att studera arbetet med textunderläggning, och denne läsare inviteras att självständigt ta ställning i de intrikata frågorna och gärna motsäga mina omdömen ovan.

Jag har utförligt uppehållit mig vid antifonmaterialet, som är det från textunderläggningssynpunkt mest spännande i ett antifonale. Det kan tilläggas att det är ett mycket smakfullt urval av hymmelodier man möter i Det danske Antifonale I, och de förefaller att i allmänhet väl anpassa sig till de i många fall förnämliga texterna (till stor del översättningar av Harald Vilstrup). Man har undvikit rikt melismatiska melodier av ett slag som delvis är representerat i SA I. På likartat sätt har vi förfarit i de nya svenska utgåvorna.

I flera avseenden där de svenska nyeditionerna frångår SA I:s principer har dessa däremot bevarats i DA I. En sådan punkt gäller

tolkningen av de tre divisiotecknen som innebärande 1/8-dels, 1/4-dels resp. 3/8-delars pausvärde. Detta är en absurd tolkning, som skulle leda till idel orimligheter om man tog den på allvar. Man tänkte sig att t.ex. utföra den ståtliga completorieantifonen Hil dig, o Dronning! med inläggande av 2 1/8-dels, 10(!) 1/4-dels och 4 3/8-dels pauser! SA I:s återhållsamhet med att redovisa de rytmiska särdragen i den gregorianska sången har likaså övertagits av DA I, medan de svenska nyutgåvorna praktiserar det system som utarbetats inom Svenska Kyrkans liturgiska nämnds musiksektion under arbetet med mässmusiken. Den responsoriala, mer församlingsmässiga utförandetyper av psalmodin, som vi tagit upp i våra nyutgåvor, förekommer inte i DA I, fastän åtskilligt av det melodimaterial som där finns lätt kan omarrangeras till responsorialt utförande.

Jag vill sluta med en varm lyckönskan till det danska arbetslaget för den kvalitetsprodukt det har lagt fram. Måtte denna sång bli vida spridd, till fromma för gudstjänst- och bönelivet i Danmarks kristenhet!

Recenserad bok: Det danske Antifonale. I. Ugens tidebønner. Tilrettelagt af Dag Monrad Møller, Finn Viderø og Harald Vilstrup under Medvirken af Ethan Rosenkilde Larsen. Engstrøm & Sødring Musikforlag, København 1971. 318 s.

Kyrktagning

Kyrktagningen, "barnkvinnors kyrkogång", behandlas i 1686 års kyrkolag som en obligatorisk akt. Kyrkohandbokens ritual härför, i 1942 års handbok benämnt "En moders tacksägelse", har undergått förändringar under seklernas lopp, liksom de folkliga bruken och föreställningarna i samband med kyrktagningen skiftat.

Möjligheten att vidmakthålla obligatoriet försvann genom ett kungligt brev 1850. Under 1800-talets senare hälft skedde också den successiva upplösningen av seden, något som får ses i samband med den gamla kyrkosedens upplösning överhuvud. Medan dop, konfirmation, vigsel och begravning såsom allmänt förekommande seder förblivit i stort oförändrade fram till nutiden, eftersom dessa akter kunnat motiveras även utifrån icke-religiösa föreställningar, har kyrktagningen nästan helt försvunnit ur kyrkolivet. År 1948 ändrades också kyrkolagen så, att bestämmelserna angående kyrktagningen upphävdes

En ingående liturgihistorisk studie av kyrktagningen saknas alltjämt men skulle nu otvivelaktigt vara värdefull, sedan vi fått en etnologisk undersökning av kyrktagningssedens form, funktion och förändring. Docent *Anders Gustavssons* gradualavhandling *Kyrktagnings-seden i Sverige* (diss. Lund 1972; Skrifter från Folkliksarkivet i Lund 13) hör närmast hemma inom den s.k. kyrkliga folklivsforskningen men är av stort intresse även ur praktisk-teologisk och kyrkohistorisk synpunkt. Basmaterial utgörs av Kyrkohistoriska Arkivets i Lund (LUKA) c:a 5600 uppteckningar angående gammal kyrklig sed, vartill kommer traditions-uppteckningar av skilda slag, svar på frågelistor om nutida kyrklig sed m.m. Med hänsyn till källmaterialets omfattning och karaktär har författaren i sin strävan att göra en så total inventering som möjligt utfört ett imponerande arbete och nått många intressanta

resultat. Avhandlingens titel är emellertid något missvisande, eftersom framställningen främst avser seden i Syd- och i viss mån Mellansverige under senare delen av 1800-talet och början av detta sekel. En mera avgränsad titel hade därför kunnat väl motiveras.

Inledningsvis redogör författaren för tidigare forskning, arbetets uppläggning, källmaterial och materialbehandling samt terminologiska frågor. I detta sammanhang kunde förvisso ha givits ytterligare utrymme åt en ingående diskussion om uppteckningarnas källvärde, detta inte minst som avhandlingen i hög grad angår en läsekrets av icke-etnologer. Hänvisningar till tidigare arbeten hjälper föga. — I det följande behandlas olika seder och föreställningar kring kyrktagningen under rubrikerna Tidpunkt, Plats, Form, Följe, Dräkt, Utskylder, Bjudningar och Innebörd. Kapitlet om innebörden, tacksägelse- och reningsmotiven och spelet dem emellan, har sitt givna intresse ur liturgihistorisk synpunkt.

Före den avslutande "syntesen" ges en utförlig analys av sedens upplösning samt redovisas försök i senare tid att återinföra kyrktagningen. Bakom sedens försvinnande ligger, menar författaren, frikyrkligheten med dess kyrkokritik, industrialiseringen med åtföljande befolkningsomflyttning och sociala differentiering, kyrkotuktens försvagade ställning och slutligen också den förändrade inställningen till äldre folketro och till fruktsamhet och barnbegränsning. Längst har seden kunnat fortleva i de områden som präglats av "den gammalkyrkliga eller gammelpietistiska väckelsen", d.v.s. i delar av Göteborgs, Skara och Växjö stift. I socknar där kyrktagningen bibehållits har också frikyrkligheten varit obetydlig. Som den gemensamma faktorn bakom sedens upplösning ser författaren "den brutna religiösa strukturen".

Även i gammalkyrkliga bygder är kyrktag-

ningen numera mycket sällsynt. Kanske finns där ändå de bästa förutsättningarna för att ett eventuellt återinförande skall vinna gehör. De exempel på sedens återupplivande som redovisas är intressanta, dels p.g.a. kyrktagningens närmare anknytning till dopet, ofta så att de båda akterna helt sammanförts, dels p.g.a. förändringar i ordval och beteenden, varigenom akten tillförts nya värden. Huruvida genom dessa försök kyrktagningen — åtminstone för de aktivt kyrkokristna — kan bli en oftare förekommande akt återstår att se. 1968 års kyrkohandbokskommitté, som torde få anledning att i sitt pågående revisionsarbete taga ställning också till frågan om kyrktagningens framtida ställning i svenska kyrkans gudstjänstliv, kommer kanske att i detta sammanhang spela en avgörande roll.

Bakom Anders Gustavssons avhandling ligger en arbetsprestation av betydande mått. Genom en noggrann kartläggning av kyrktagningsseden har kunnat bekräftas tidigare forskning om kyrkosedens nedbrytande under 1800- och 1900-talet liksom har presenterats ett stort material kring en för de flesta okänd företeelse i kyrkolivet. För studiet av växel- och samspel mellan folkligt och kyrkligt har kyrktagningsseden förvisso visat sig vara ett givande forskningsobjekt.

Lars Aldén

Anders Gustavsson, Kyrktagningsseden i Sverige (Skrifter från Folkklivsarkivet i Lund 13; CWK Gleerup i distr.). Diss. Lund 1972. 338 sid.

Nytt på den liturgiska fronten

Gudstjänstens motiv

De liturgiska förnyelsesträvandena i världens kyrkor har också satt sina spår i svenskt gudstjänstliv, tvärs över samfundsgränser. Ofta är steget mycket kort mellan uppslag och experiment med mer eller mindre okonventionella former och uttrycksmedel. Det tycks inte finnas några tabun, och numera kan också nattvardsliturgin dras in i försöken. Tecken tyder på att de många praktiska försöken leder över till och reser en fråga, som skenbart endast har teoretiskt intresse: vad är gudstjänst egentligen? När man bryter upp de traditionella mönstren, tvingas man att formulera vad som varit en självklar och därför sällan diskuterad förutsättning. Vad är det konstitutiva och art-egna, det som skall gestaltas på ett idag adekvat sätt vare sig formerna och medlen är traditionella eller nya?

Det är värdefullt att Pehr Edwall i sin prästmötesavhandling *Gudstjänstens motiv* till svensk läsekrets förmedlat kontakten med internationell och ekumenisk gudstjänstteori. I och för sig är åtskilligt känt och tillämpat här. Det är emellertid nyttigt med en samlad presentation, där Edwall lärt men lättfattligt fixerar och kortfattat diskuterar grundtanken i olika principiella uppfattningar. Kanske kan invändas att analysen bitvis kan förefalla alltför komprimerad, t.ex. den schleiermacherska typen som spelat en viktig roll i svensk gudstjänstdebatt, bl.a. för så olika liturgiker som U. L. Ullman och Em. Linderholm. Förutom denna tar Edwall upp den pedagogiska — lutherdomens älsklingsidé — och den bekännelsemässiga aspekten på gudstjänsten, vilka båda väl utnyttjats i svensk debatt; traditionsaspekten åter har kanske tidigare haft större praktisk än teoretisk betydelse. En femte nyckel, gudstjänsten som trons heliga lek, torde i Sverige ha aktualiserats först på 1950-talet genom Olov Hartman. Till skillnad från de

tidigare nämnda syftar den slagrutan till att utmärka gudstjänstens egenvärde och "egenlaglighet". Den har enligt min mening stark släktskap med den fr.a. i ekumenisk gudstjänsteologi framhävda sakramentala grundsynen, som i boken ägnas lika stort utrymme som de övriga tillsammans. Skälet är uppenbarligen att Edwall här funnit "den övergripande motivering, som svarar mot gudstjänsten som helhet" (s 35). Det är tvivelsutan också en här mindre känd och utnyttjad motivering, trots att den ligger i huvudfåran av traditionell luthersk teologi. Sannolikt är det denna sakramentala grundsyn som för närvarande med eller omedvetet arbetar sig fram i arbetet på gudstjänstförnyelsen i världens kyrkor. Det är tacknämligt att Edwall här inte bara nöjt sig med att fixera det grundläggande teologiska mönstret utan ingående analyserar elementen i det, t.ex. innebörden i termer som sakrament eller offer.

Som påpekades är framställningen av gudstjänstens motiv inte bara strikt redovisande; resultaten diskuteras och värderas. Som en fyllig kommentar kan man också se bokens andra huvuddel, "Gudstjänsten i en ny tid". De principiella aspekterna på gudstjänsten utnyttjas här för att fixera punkter som särskilt borde uppmärksammas vid gudstjänstens gestaltning. Personligen beklagar jag att "lek-kategorin" inte här tagits upp. Den bör vara ett viktigt komplement fr.a. till undervisnings- och gemenskapsaspekterna för att motverka sentimentalitet och intellektualisering. Värdefullt är att slagordet "församlingsaktivitet" fördjupats och fått substans genom att det förts in i den sakramentala kategorin.

Boken avslutas med en "hemmaekumenisk utblick" med en intressant inventering av gudstjänstmotiv i några frikyrkors och den romerska kyrkans huvudgudstjänster. Som förf. påpekar är materialet begränsat. Det är möj-

ligt att en fördjupad undersökning kan nyansera resultaten. Påfallande är att den liturgiska utvecklingen i samfunden varit konvergerande, men det är också tydligt att det finns olikheter liturgiskt och teologiskt. Beror detta på traditionens makt, eller avslöjar skillnaderna alltjämt aktuella olikheter samfunden emellan? Det skulle också vara intressant att undersöka huruvida det friare, icke-agendariska materialet ter sig på samma sätt, eller om där skönjbara eventuella skiljelinjer betingas av annat än samfundsgränser. Det är några av de många reflektioner boken ger anledning till. Den är väl värd ett studium.

Pehr Edwall: Gudstjänstens motiv. Prästmötesavhandling, Gleerups, Lund 1972. 144 s.

Svensk mässa

innehåller ett relativt stort utbud av alternativtexter för mässan med inledning och kommentar av utgivaren. Titeln ger den liturgihistoriskt något bevandrade associationer, som sannolikt är avsedda. En av sina mest betydande reformatoriska propagandaskrifter kallade Olavus Petri Den svenska mässan och undertiteln hänvisade till praxis i Stockholm. I kompletterad form utgjorde denna liturgi ett decennium senare den enda tillåtna i landet, Mässan på svenska. Beteckningen utnyttjade Johan III på sin Liturgia svecana/ Then Swenska Messeordningen, vars undertitel till skillnad från Olavus Petris underströk liturgins allmänkyrkliga karaktär. Titeln har sedan återkommit i programliturgier; såväl Em. Linderholm som Sam. Stadener använde den t.ex. för sina utformningar av den "rätta" liturgin. När namnet nu återkommer och när bestämd form föredragits framför bestämd, ligger däri nyckeln till den grundsyn och det program som kortfattat anges i bokens Prolog, prologen till en ny era i svenskt gudstjänstliv. Programmet udd är riktad mot den i Svenska kyrkan officiellt rådande liturgiska uniformiteten med kravet att endast de antagna kyrkliga böckerna skall brukas i den allmänna gudstjänsten.

Alltifrån Mässan på svenska har uniformiteten varit en grundläggande princip, låt vara att det inom de uppdragna gränserna har fun-

nits större eller mindre mått av frihet. 1900-talssträvanden att tillgodose önskemål om omväxling och ta hänsyn till skilda regionala och lokala behov har i de nuvarande gudstjänstböckerna lett till alternativa möjligheter, men utvecklingen har samtidigt ironiskt nog lett till en dittills aldrig skådad reglering in i detaljer. Detta i sin tur bör ha bidragit till att "handbokstrohet" betraktas med skepsis. Uniformitetsidealet, som Ekenberg egendomligt nog anser sakna "närmare motiveringar", är enligt honom inte bara olämpligt utan direkt farligt, eftersom det lett till "en ganska legalistisk uppfattning av gudstjänstfirandet". "Vi bör alltså övervinna idén om uniformitet och en handbok därefter" (s 6). En gudstjänstfirande församling skall inte följa ett ritual utan själv gesalta liturgin. Programmet leder emellertid alls inte till någon församlingens liturgiska oavhängighet utan till ett annat slags uniformitet, som har stark släktskap såväl med den svenska reformationstidens som t.ex. den romerska kyrkans efter Vaticanum II, låt vara att konsekvenserna dras längre och djävare av Ekenberg.

Handboken — uppenbarligen liksom musik- och sångmaterial auktoriserad på något sätt — bör enligt författaren uppfattas som ett hjälpmedel, när liturgin gestaltas i en "mångfald av pastorala situationer", på högst olika gudstjänstrum och -tider. Texterna bör utgöras av en rad alternativa modeller, också i fråga om "de fastare partierna", t.ex. nattvardsbönen. Ritualens och modellernas funktion är snarast att ange mässans förlopp och konkret demonstrera de enskilda momentens innebörd och "grundläggande strukturer". Närhet till "världskristenhetens liturgiska tradition", "teologisk katolicitet och ekumenisk bredd" är avgörande krav, ett annat krav är mässans adekvata gestaltning vid varje tillfälle. Kraven kan förenas, om det fixerade utgörs inte av texter utan av strukturer. Uniformitet i strukturen lämnar varje gudstjänstmenighet det nödvändiga fria spelrummet. Kanske bör påpekas att författaren kompletterar med kravet på församlingens liturgiska fostran för att den skall kunna handla liturgiskt ansvarigt.

Det är mot denna bakgrund Ekenberg för

praktiskt bruk utger och kommenterar en mäs­sa med texter som spänner alltifrån fornkyrkan till nutiden, och med stor alternativrikedom — för nattvardsbö­nen inte mindre än 15 modeller. Uppenbarligen har texterna varierande grad av modellkaraktär, låt vara att den principiellt gäller samtliga. För t.ex. nattvardsbö­nen antyds inte karaktären, i andra fall så­som slutvälsignelsen anges den direkt och för kyrkobö­nen presenteras inte ens en modell utan utformningen lämnas helt fri, om än allmänna råd ges i kommentaren. Redigeringen ger ytterligare belysning åt programmets liturgiska frihet/bundenhet.

Det presenterade programmet och materialet är intressant. Den för framtiden kanske intressantaste aspekten är kanske ändå att boken vuxit fram inom Kyrklig förnyelse. Om boken är representativ för rörelsens nuvarande liturgiska grundsyn, förefaller den markera en ny fas inte bara inom den rörelsen utan också för den inomkyrkliga och överhuvud hemmaekumeniska situationen. Möjligheterna till samtal och samförstånd är betydligt större, då inte längre en viss liturgi med vissa texter är avgörande utan perspektivet på en gång fördjupas till bärande linjer och vidgas till öppenhet för skilda gestaltningar därav.

Svensk mäs­sa. Material från Arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelses kommission för pastorala och liturgiska frågor. Utg. Anders Ekenberg. Pro Veritate, Uppsala 1971. 100 s + bilaga.

Gudstjänst för människan har en intresant tillkomsthistoria. Boken är resultatet av dels författarnas gudstjänstarbete i Stockholms Gustav Vasakyrka, dels deras seminarieuppsats på St Lukasstiftelsen med temat "terapeutiska synpunkter på gudstjänsten". Kombinationen har varit fruktbar för framställningen. Med energi drivs det psykoterapeutiskt och teologiskt begrundade kravet på en gudstjänst, som inte tvingar människan in i en förgången värld eller till en religiös sfär, utan avpassas för nutidens människor i dagens verklighet. Boken kan ses som en upp­görelse med traditionell liturgi — Svenska kyrkans högmäs­sa — som symptom på en

snedvriden, negativ människosyn, som, om den överhuvud fungerar, verkar nedbrytande istället för frigörande. Samtidigt som kritiken levereras anges också grunden för ett nytt gudstjänstarbete för att gudstjänsten skall fungera helande för hela människan i hennes existentiella situation. I denna erbjuds de temata som enligt förf. bör forma gudstjänsten och styra valet av uttrycksmedel. Kriterier som "kyrkligt värdig" eller andra estetiska måttstockar är ointressanta, det avgörande är om medlen just då för just den gudstjänsten är lämpliga. Syftet skulle med ett Ramsay-citat kunna anges så, att gudstjänstarbetet måste "ta sikte på nya möjligheter till visionära ögonblick". Boken avslutas med några kapitel med kommentarer till arbetet i Gustav Vasakyrkan — några temagudstjänster bifogas som exempel och för användning — och med förslag för liknande arbete på andra håll.

Inledningsvis betecknas boken som ett debattinlägg (s 9) och som sådant är det stimulerande och givande. Nyanser hör inte hemma i genren och man tar gärna på köpet överdrifter eller mindre genomtänkta formuleringar. Till debattinläggets karaktär hör väl också att den principiella framställningen så helt inriktas mot å ena sidan kyrkohandbokens högmäs­sa och å den andra Gustav Vasakyrkans temagudstjänster. Bokens mer allmän­giltiga värde ligger enligt min mening i "det terapeutiska greppet" författarna tagit på gudstjänstfrågorna. Däri ligger förtjänsten men samtidigt också begränsningen. Energiskt reses kravet på gudstjänstarbete för nutidsmänniskan, men det är nödvändigt att också närmare diskutera innebörden i "för människan". Det behövs korrektiv för att inte "människan" — eller en viss typ människor? — skall bli alltings mått och "budskapet" förvandlas till ett av medlen. Den risken finns i varje psykologiskt anlagd gudstjänsteori. Tas den inte på allvar, kan följden bli att man helt förbi­går kravet på en "gudstjänst för människan".

Lars Eckerdal

Ingeborg Lundberg — Lars Åke Lundberg — Ragnar Wittgren: *Gudstjänst för människan*, Håkan Ohlssons, Lund 1972. 152 s.

Nytt på den hymnologiska fronten

Svensk hymnologi under en treårsperiod

Till allt det mångskiftande och lärrika innehållet i Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, som utkommer sedan 1956, hittills med ett band årligen, såsom internationellt publikationsorgan för Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie, "IAH", hör också regelbundet i varje band en litteraturredogörelse från olika länder beträffande vad som utkommit i ämnena liturgik och hymnologi. Det omedelbara intrycket inför dessa redogörelser är att de visar en stor och mångsidig aktivitet inom dessa båda forskningsgrenar i olika länder. Som forskningsgren och självständigt ämne arbetar hymnologien under olika förhållanden i olika länder, samtidigt som den i hög grad är ett ämne med internationella perspektiv. Den sysslar med kyrkans sång, med dess texter och melodier. I stor utsträckning rör det sig om historiska undersökningar, som i sin tur också, som det många gånger har framhållits, återspeglar ett stycke kyrkohistoria. Här är det nu, i denna lilla redogörelse, närmast något om hymnologien från vårt eget land under treårsperioden 1970—72 som skulle få komma i blickpunkten. Från dessa år skall alltså något nämnas, i form av några exempel bland det som här har skrivits och som berör psalm och sång.

Mycket av det som har utkommit handlar om nya initiativ. Ett intressant initiativ utgör samlingen Psalmer över gränserna, brödrakyrkans hymner och lovsånger tolkade till svenska av Åke Ohlmarks, med förord av Gunnar Dahmén. Den är utgiven på Sveriges Radios förlag och har motiv och förhistoria, som förordet redogör för. En undersökning visade att det är förvånande litet som kyrkorna i olika länder har gemensamt av psalm och sång. Även våra egna mest kända psalmer når inte mycket utöver gränserna. Och inte många svenskar känner till danskarnas älskade jul-

sång, Brorsons "Den yndigste rose er funden", vars melodi, av oss känd till vår psalm 571, varje dag spelas på klockspelet i Brorsons domkyrka i Ribe. Denna bok innehåller nu översättningar av några i olika länder mycket uppskattade psalmer, ett gott initiativ att ta vara på. Vidare kan nämnas den nya upplagan av Sionstener 1972, som skiljer sig avsevärt från den föregående 1935, inte minst beträffande nyinförda sånger. Bland dessa nyutgåvor ingår också 71 psalmer och visor, det försökshäfte som 1969 års psalmkommitté har utgivit. Det är tacknämligt att melodierna också följer med, liksom i den nämnda nya Sionstener av 1972. Samlingen 71 psalmer och visor behandlas i en artikel i Lunds stifts julbok 1971 av Elisabet Wentz-Janacek, Psalmer i vår tid. Här redogöres också för den konferens, som IAH höll i Vadstena 1971.

Värmländsk kyrkosång under reformationstiden har utgjort ämne för en artikel av Jacob Jacobsson i Karlstads stifts bok 1972. Författaren redogör för ett nyfunnet manuskript från tiden omkring 1570, som bland mycket annat innehåller en version, i alla händelser en av de äldsta, av psalmen 254 i 1937 års psalmbok, "En syndig man, som låg i syndens dvala." Den har tillskrivits Laurentius Petris svärson och efterträdare som ärkebiskop, den humanistiskt bildade Laurentius Petri Gothus. De fyra elvastaviga versraderna som sådana i var strof antyder släktskap med klassisk vers.

Monografier över enskilda psalmförfattare är ett vanligt område för studier. F. Hyltén-Cavallius redogör i Växjö stifts hembygds-kalender 1972 för Smålänningar i psalmboken. Ämnet är tacksamt, och redogörelsen kan uppvisa flera namn alltifrån Haquinus Magni Ausius till Viktor Rydberg. Och mellan dem finns i redogörelsen bland annat Samuel Ödmann och Lina Sandell. Oscar Lövgren har 1971 utgivit en tredje omarbetad upplaga av

sin monografi över solskensångaren J. A. Hultman. Gösta Hagelin har fortsatt sin redogörelse över "De som skrevo våra psalmer" och Arne Palmqvist har i Härnösandsboken Från ådalar och fjäll redogjort för diktaren och biskopen Franzén.

Ett viktigt inslag i hymnologisk litteratur utgör sådant som behandlar principiella frågor om psalm och psalmdiktning. Av det som på detta område finns att notera skall här endast nämnas ett arbete, den stora och ingående undersökning, som Olof Henricson framlade som avhandling vid prästmötet i Skara 1972, "Att färdas mot brunnar." Det rör sig här om en undersökning av stort intresse, i det författaren till denna omfångsrika bok, 542 sidor, först undersöker psalmdiktningens historia i Sverige från romantiken, sedan redogör för de religiösa motiven i nutida svensk lyrik. I bokens sista avsnitt framlägger författaren många synpunkter på det nutida psalmboksarbetet.

Den nya andliga visan behandlas i många sammanhang. Här skall endast nämnas den studiebok, som Jan Arvid Hellström och Lars Åke Lundberg har givit ut 1972. Den ger information över frågor sådana som vad som menas med andlig visa, vad som menas med andlig nutidsvisa, kyrkans nya sång. En av uppsatserna orienterar om andliga visor i andra länder.

Detta är endast några exempel på hos oss aktuella ämnen under en treårsperiod. Och hymnologisk forskning förutsätter en rätt balans mellan intresset för den grundläggande traditionen med dess varianter och det, som presenteras som en ny sång.

"Gemeinsame Kirchenlieder"

Att kyrkans sång är en enande faktor får anses höra till de mera självklara sanningarna, samtidigt som det också måste sägas, att en riktning, en rörelse eller en konfessions särpräglade art kan träda fram på ett särskilt sätt genom dess sång. Det enande momentet ligger bland annat redan däri att mycket av kyrkans äldsta sång med dess utgångspunkt framför allt i Psaltaren hör till det gemen-

samma i skilda kyrkor. Det ekumeniska mötet i Stockholm 1925 hade som något självklart en gemensam sångbok som ett av tecknen på gemenskap. Inte sällan har melodier och texter ändrats vid övergången från ett till ett annat konfessionsområde, utan att dock någon konfessionellt-teologisk grund motiverat avvikelsen. I en tid, då man söker efter allt som kan tänkas förena olika konfessioner och språkområden, måste sången komma i blickpunkten. Från sådana utgångspunkter togs i Tyskland 1969 initiativet att grunda "Die Arbeitsgemeinschaft für ökumenisches Liedgut im deutschen Sprachraum." ("AÖL"). Från dess verksamhet har kommit som ett första resultat "Gemeinsame Kirchenlieder. Gesänge der deutschsprachigen Christenheit". Förordet är daterat pingsten 1972. Samlingen innehåller 102 sånger med text och sångstämma. Den inledes med Fader Vår. Uppställningen följer därefter kyrkoåret till och med pingst, därefter följer psaltarparafraaser samt psalmer för olika förhållanden med morgonpsalmer och aftonpsalmer som de båda avslutande grupperna.

Samlingen är avsedd för det tyska språkområdet men är av stort intresse också hos oss, är användbar inte minst ur studiesynpunkt. I detta sammanhang har man särskild anledning att uppmärksamma uppgifterna under de enskilda sångerna angående ursprunget och i några fall beträffande innehållet. Som mål för arbetet har man ställt upp att finna den rätta medelvägen mellan troheten gentemot den ursprungliga textuella och musikaliska formen och iakttagande av de anspråk, som man måste ställa med nutida utgångspunkter i dessa båda fall. En kategori av dessa sånger anges vara sådana, som en konfession kan sägas ha att dela med sig åt andra. En grupp utgöres av sånger från vår egen tid.

I stor utsträckning bygger samlingen på kyrkans äldre sång, och det är symtomatiskt att den inledes med en adventssång, efter den nämnda ingressen med Fader Vår, som utgör en nutida bearbetning efter den ambrosianska "Veni redemptor gentium", "Komm, du Heiland aller Welt", alltså med den tyska ver-

sionens och grundtextens imperativ, inte perfekt. För övrigt återges här också den sjunde strofen om krubban som lyser, en strof, som föll bort redan vid den första kända svenska återgivningen 1536. Mot bakgrunden av denna äldre kyrkosång med hymner, sekvenser och leiser, i sistnämnda fall med alla de vanligaste medeltida leiserna, samt sånger från 1500- och 1600-talen framstår sånger från detta århundrade och särskilt dess sista decennier som komplement med tidens aktuella frågor. Den enkla poetiska formen erinrar om äldre kyrkovisa.

En samling som denna måste av olika skäl vara av stort värde. Vid konferensen i Dubrovnik omkring den 1 september i fjor med representanter från många olika länder för IAH (Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie) visade den sig mycket användbar. Att den endast hämtar innehållet från tyskt språkområde gör att man gärna ser den som en etapp i en vidare utveckling.

Den norska liturgikommissionens prøvehefte 1973

Det försökshäfte, som den norska liturgikommissionen har utgivit 1973, heter helt enkelt *Salmer 1973*. Det har en ganska lång förhistoria. En psalmboksnämnd tillsattes 1954, som 1967 framlade ett utkast till gemensam psalmbok för den norska kyrkan. Två år dessförinnan hade en underavdelning inom en liturgikommission fått i uppdrag att som en huvuduppgift syssla med psalmboks- och korallboksfrågan. Som ett resultat av dennas verksamhet föreligger nu detta *prøvehefte*.

Det är avsett att fungera i en övergångstid, innan en ny kyrkopsalmbok kan läggas fram.

Det som icke minst kännetecknar denna samling med dess 134 nummer och med sångstämman till varje text är dess mångsidiga innehåll med omväxlingen mellan klassiska kyrkopsalmer och psalmer från den senaste tiden. Både till form och innehåll ansluter sig förslaget till vad som är psalm i vedertagen mening. Liturgikommissionens ledare 1965—1972, biskop Johannes Smemo, har förut utgivit två samlingar psalmöversättningar, resp. åren 1964 och 1966, *Salmer fra søsterkirker og Gamle salmer og nye*. En av hans sånger, "Allmakts Gud, med visdom og med velde", förekommer i svensk översättning i den senaste upplagan av *Sionstoner*, 1972, i båda fallen har den f.ö. nummer 12. Dess budskap tar sikte på atomåldern. Av samme författare återges här också bl.a. tolkningar av kyrkans äldre sång (nr 3, 50). Bland texterna finns också "nynorska" representade. Några av sångerna, hämtade från Danmark och Sverige, har behållits i sin ursprungliga språkform. Initiativet som sådant är inte helt nytt. Det tillämpades i ett par fall av den söderblomska kommittén i dess förslag av 1920. I psalmboksmotionen i det svenska kyrkomötet 1968 antydde ett tillägg, där "psalmer från andra kyrkor kunna medtagas". Vad nu bidragen från Sverige beträffar, så finns här ett antal representanter även från den senaste psalmdiktningen. Sången "Guds kärlek är som stranden" förekommer på norska. Det föreliggande förslaget är av största värde och intresse, inte minst därför att det har ett väl avvägt innehåll med norsk och nordisk psalm.

Allan Arvastson

Axplock ur den nyaste kyrkomusikutgivningen

Vokalt från alla tider

Kännetecknande för vår tids kyrkomusik åtminstone här hemma är att inte någon viss stil eller epok upphöjs till normativ. Bara för några decennier sedan ansågs det att barocken var förebildlig för kyrkans musik. Runbäck-Åhléns postludiesamlingar är på sitt sätt talande vittnesbörd om detta. Tänk på alla träaktiga barockpastischer som skrevs! Saklig skulle musiken vara. Romantiken satt trångt. 1800-talet ansågs för en misslyckad tid. Carl Nielsen gick ännu längre ner i tiden när han ville visa vad god kyrkomusik var. Femtonhundralets vokalpolyfoni — det var tider det! Jämfört med sådant är Mozarts kyrkomusik betydelslös. Torsten Stenius hylade i en uppsats på 50-talet gregorianiken som Ordets ideala tjänarinna. ”Ju mer kyrkomusiken söker sin inspiration i canto gregoriano, desto närmare idealet för musica sacra befinner den sig.”

Visst kan det ligga en del i sådana omdömen fortfarande.

Ändå är det ytterst sällan man träffar på dylika svepande generaliseringar nuförtiden — kanske aldrig, förresten. Vår tid som är så stilistiskt osäker är mycket litet benägen för sådant tal. Det karakteristiska är den oerhörda bredden i den kyrkomusik som bjuds.

Förlagens utgivning av musikaliska ting visar denna stilistiska generositet hos dagens kyrkomusiker. Från alla tider hämtar man fram musik för den heliga tjänsten.

Gregorianiken sitter ju internationellt sett ganska trångt vilket inte hindrar de svenska förlagen från att satsa en hel del också på den.

Nyligen har ett nytt översatt och utvidgat häfte med *veckans completorier* kommit från *Gleerups*. Det verkligt nya är där de responsoriala psaltarpsalmerna som finns vid sidan av de antifonala för varje dag. Comple-

toriet sjunget med församlingsomkväde borde kunna bli ett starkt alternativ vid liturgiskt utformade aftonböner i församlingen. Det är ju här fråga om verkligt *folklig* gregorianik. Måtte många kyrkomusiker satsa på det här materialet! Man kommer ju aldrig ifrån gregorianiken som en oerhört slitstark musik samtidigt som den verkligen är ancilla Verbis.

Det andra stora lundaförlaget, *Håkan Ohlsons*, utger också gregorianik i det av Rudolf Löfgren sammanställda häftet *”Laudes och vesprar”*. Gregorianiken inger dock inte samma förtroende här och det verkar som om Löfgren arbetat en smula med vänsterhanden. Benedictusantifonen ”Herrens barmhärtighet” (jfr Antifonale I s.168) i VII:e kyrkotonarten har kombinerats med en psalmodi i VIII:e tonen — en oerhört ovanlig kombination, som har smak av nödlösning. (Fast — och det måste man naturligtvis medge — musiken fungerar också så här och få eller ingen torde känna tonartsbrytningen.) Antifonen ”Sjungen och spelen” verkar hemmagjord. Helt i stilen är inte heller magnificatantifonen ”Gud har inte skonat” som har ett mycket ovanligt kvartssprång i slutet. Detta är synd ty ”Laudes och vesprar” kunde ha blivit en ännu väsentligare bok än den redan är genom större omsorg om den gregorianska stilen. Musiken har dessutom en viss stilistisk bredd genom en rad psaltarpsalmer i anglikanskt utförande. J.Å. Hilleruds klangligt djärva psalmodi är ett friskt inslag. Gudstjänsterna i ”Laudes och vesprar” an knyter direkt till kyrkoåret och erbjuder rika variationsmöjligheter i fråga om körinslagen. I princip kan en enstämmig kör vara tillräckligt för genomförandet och allt efter resurserna kan formarna utvidgas till liturgiskt och musikaliskt sett mycket rika gudstjänster. Det sista är alldeles klart en stor fördel.

Nära nog alla tidsepoker finns med i den

av *Verbum* på uppdrag av SKS utgivna "Körantologi I" med musik från Advent till Kyndelmässodagen. Lars Blohm och Gustaf Sjökvist, som sammanställt materialet utlovar i företalet inte mindre än sex delar. Det borde kunna bli en rik källa för våra kyrkokörer att ösa ur inte minst genom den stilistiska omväxlingen. Samlingens 46 nummer spänner från Josquin över 16-, 17- och 1800-talet fram till modern tid som naturligt nog har en viss prioritet. Bland tonsättarna finns förutom en del mindre namnkunniga flera av de etablerade: Schütz, Bach, Händel m.fl. Intressanta är verken av Saint-Saëns, Reger, Kodály och Britten, som alla är mindre vanligt förekommande på det här området. En svit Christmas carols ger en föraning om den carolsvåg vi har att vänta över landet och se fram emot. Bland de svenska tonsättarna märks Söderholm, Thyrestam, Forsberg och Karkoff. Flera folkliga koralvarianter ökar bredden och gör samlingen än rikare.

Utgivarnas namn borgar för ett seriöst och högtstående urval och deras välskrivna musikologiska och körtekniska kommentarer borde göra boken begärlig för alla körledare.

På *Verbum* har också utgivits några separata körblad i olika stil av Strandsjö, Söderholm och Lindroth. Den förste av de tre har skrivit musik till en Frostenson-text, som verkar vara inspirerad av både Eggehorn och Carnedal, "Se kosmos i dans". Sången är skriven i en vårdad gospelstil och är typisk för sin upphovsman. Väl utförd kan kompositionen ha god verkan inte bara på ungt folk. Söderholms "Honom, som sitter på tronen" är gjord i en stil som vi känner igen honom på från Koralmusik. Den enkelt visartade "Din mor vid korset" har tonartsbyten i varje vers och en och annan kärv klang. De båda sättningarna till Liandersången "Det går från örtagården" resp. "O Gud, det är min glädje" i rikt harmoniska dräkter är oväntat traditionella för att vara Söderholm 1973. (En av satserna är visserligen odaterad och kan naturligtvis vara äldre.) Men vackert och konstfullt är det gjort. Lindroths "nu finns bara Gud och du" är skriven som jordfästningsmusik i en enkel och ren stil.

Den stilistiska mångfalden är påfallande också i *Wessmans* utgivning.

Konstnärligt sett fullvärdigast känns satserna av de gamle: Krieger, Weelkes och Purcell. Här har Lars Angerdahl och Gudrun Zethelius medverkat vid redigeringen. Niccolo Jommellis "Halleluja" i orgelsats av Rune Elmehed är säkert rolig att sjunga. Gounods arrangemang av "Betlehem" har stora förutsättningar att bli omtyckt inte minst genom sin oerhört enkla faktur. Några liturgiska satser av Sörenson och J. H. Åberg är förvisso värda att prövas i församlingen. Om man kan kalla det här för bruksmusik så gäller det än mer satserna av Robertson och Strandsjö, delvis skrivna för Ung Kyrkomusik. De är komponerade för särskilda söndagar (i regel) och för olika besättningar: bl. kör, unison kör, barnkör eller damkör. Musiken är förbluffande enkel ända till konstlöshet ibland. Men jag antar att sådant här material behövs, särskilt i församlingar med ringa musikaliska förutsättningar. För barnkör har Agnestig skrivit en smeksam tonsättning av "Hur härligt vittna land och sjö". Granstams kör-sats till "Kris leder till Kristus" (texten inspirerad av biskop Gärtners herdabrev) är hållen i en föga originell koralstil. Till det vackraste från *Wessmans* hör en folkvisa från Lappland som tyvärr störs av en svulstig text.

Wessmans är fr.a. ett bruksmusikförlag eller rättare ett av dem. Men ibland undrar man om inte en del av det som verkar mest tillfälligt hade mått bäst av att stanna på stencilplanet.

Cantate i Västerås har givit sin tribut åt vår tids vurm för folkmusik genom att trycka några sättningar av folkliga melodier. Sven-Eric Erlös satser till sju franska julvisor är värda att stifta bekantskap med mer för melodiernas skull än för sättningarnas, som är tämligen enahanda i not-mot-not-stil. Texterna av Bo Setterlind gör det lilla häftet särskilt attraktivt. Större konstnärliga ambitioner har Gustaf Bjarnegård som i två häften har arrangerat och utgivit sånger ur "Från Fädernas tid". Hans satser är ibland något kärvt torra men är tacksamma att sjunga. Kyrkoherden i Aby har gjort en stor insats bara

genom att rikta blickarna på detta rika material av gamla fina andliga sånger.

Två olika inriktningar hos de andliga sångernas upphovsmän i vår tid ska jag avslutningsvis stanna inför härtill föranledd dels av en skiva och dels av tre sångböcker.

Den första inriktningen representeras av *Aksentskivan* med Staffan Björklunds popmässa "*Såsom hjorten trängtar*". Mässan är ett av de många försöken just nu att "göra det kristna budskapet tillgängligt så att folk som lever i vår tid förstår vad saken gäller och tar ordet till sig", skriver Tore Littmark på skivmappen. Inriktningen tar alltså sin utgångspunkt i den stil som de flesta människor anses känna sig hemma i. Kompositörerna av det här slaget musik "tassar i svensktoppens utkanter", som någon skrev. Björklunds musik passar väl kanske bara delvis in på en sådan beskrivning, eftersom han försöker skriva jazzmusik, vilket han delvis också lyckas med enligt en jazzkunnig persons utsago. Vissa delar av musiken tycker jag känns äkta medan andra närmast ger ett litet löjligt intryck genom de banala rytmerna och ett enfaldigt trummande. Jag har frågat mig om det ens i ungdomssammanhang är rätt att presentera Mässan så här. Är det ändå inte riktigare att åtminstone när det gäller den *heliga* Nattvarden också musikaliskt markera att vi här sannerligen befinner oss på heligt rum och följaktligen hämta den musikaliska stilen någon annanstans ifrån än från en stil som ändå åtminstone för oss svenskar representerar "världen" i så hög grad? Jag kan själv visst tänka mig att använda andliga sånger av ett mer banalt slag i församlingen men då på rätt plats, när det t.ex. gäller att få murbräckor i ett evangelisatoriskt arbete. Mycket mer vore att säga om den här saken. Som ett debattinlägg kan man dock se positivt på Björklunds mässmusik. Genom sin blotta existens tar den upp viktiga principiella frågor för Kyrkans musik.

Som ett uttryck för samma inriktning som i popmässan men med mera medveten konstnärlig attityd kan man betrakta ett häfte med 17 visor till texter av Frostenson (vem anars?!) utgivet på *Verbum* under titeln "*Ja,*

jag vill sjunga". Lyckseleorganisten Kjell Bengtsson är redaktör och skriver i förordet att samlingen genom "sin stilistiska bredd skall medverka till vidgade perspektiv". Avsikten med den något vaga formuleringen torde vara att försöka formulera ett kyrkomusikaliskt program som värnar om kvaliteten men samtidigt inte är stilistiskt trångt. Här finns också en seriösare typ av visa (företrädd av fr.a. Albert Sjögren) och en folklig vistyp samt en sort som genom sin sensuella melodik och harmonik gränsar mot den lätta musiken men inte blir vulgär (företrädd av Hans Zimmergren och Staffan Björklund m. fl.). Just som ett försök att skriva andlig visa med större hantverksmässig och konstnärlig tyngd är samlingen väsentlig som ett debattinlägg mot de många andliga visor i vår tid som är alltför lättvindigt gjorda.

Ett uttryck för den andra inriktningen — försöket att skriva *moderna* andliga sånger i en seriös stil — är de båda häftena "Ställ dig vid hans kors" och "Tystnad, ljus". Det första är utgivet på Håkan Ohlssons av Anders Frostenson och Rudolf Löfgren och innehåller endast passionspsalmer. (Ett studiehäfte finns med anvisningar för utförandet samt meditationstankar av Martin Lönnebo). Den andra sångboken som har samma utgivare men har kommit på Proprius förlag liknar den första så tillvida som att sångerna också här har en klar meditatív karaktär. Bland bidragsgivarna i böckerna finns en rad ansedda tonsättare från Sverige och Norden och många känner vi tidigare som koralkomponister. Stilen växlar. En del av tonsättarna har verkligen mödat sig om att skriva en koral på nytt sätt och stundom är både melodik och harmonik mycket avancerade. Andra håller en mer traditionell koralton, ibland med anstrykning åt det folkmusikaliska hållet. Alla eftersträvar med växlande framgång ett seriöst tonspråk och i större eller mindre grad gäller om denna musik (lik som om texten) att den kräver en andlig ansträngning av åhöraren innan den öppnar sig.

Bland den första inriktningens företrädare (den konstlösa folklighetens) finns väl de som menar att detta sätt att tilltala vår tids

människor är dömt att misslyckas. I stället måste vi anpassa oss "till den nivå, dit alla redan har nått" och avskriva alla krav på konstfullhet.

Till detta kan man svara att en lättare och en seriösare stil inte behöver utesluta varandra om man — när det gäller den lätta stilen — ställer kravet på god smak och kvalitet högt. Att den seriösa sångstilen behöver en klok och rätt pedagogik när den presenteras är uppenbart. När vi vill satsa mest på konstmusiken i kyrkan kan det bero på att vi tror på människan och att hon kan utvecklas och växa. Alf Härdelin skriver kloka ord om detta i studiehäftet till "Ställ dig vid hans kors" och ett citat ur hans teckning av passionspalmernas liturgiska bakgrund får avsluta denna anmälan av de sista årens utgivning av musikaliska ting från alla tider: "De passionskoraler som här presenteras ställer krav, några ställer rent av stora krav. Man måste göra en andlig ansträngning, under stillhet och koncentration, för att de skall kunna börja att tala och kunna tjäna som uttryck för vårt eget inre. Många kommer att fråga: måste det vara så komplicerat och varför måste det i så fall vara det? — Vår erfarenhet som människor lär oss... att människan trots allt är öppen: öppen för nya insikter, nya horisonter, nya världar... D* är en förutsättning för att Gud skall kunna uppenbara sig och bli mottagen, bli förstådd av begränsade människor — begränsade men öppna. Med den öppenheten följer också möjligheten och förmågan att kunna växa och utvecklas andligen... gudstjänstlivets kris... kan övervinnas endast genom ett större mod, nämligen modet att inse, att människan i all sin ömklighet och begränsning *behöver* växa och *kan* växa utöver sin värld, genom liturgins värld, till Guds värld."

Innerlighetens orgelmusik

Det är möjligt att en och annan kommer att reagera negativt inför klangvärlden i Bernhard Lewkovitchs "65 orgelkoraler 1972" (Wilhelm Hansens edition 1973). Ofta är den bister om än ingalunda alltid. Men jag

tror att den som är öppen och fortsätter att lyssna kommer att upptäcka den sällsamma skönheten, konsekvensen och de strängt personliga tonfallen i koralerna. Och innerligheten

Själv hade jag redan tidigare den största respekt för Lewkovitch som tonkonstnär och har det än mer efter mötet med denna utsökta miniatyrkonst.

Lewkovitch är fr.a. körkomponist och antagligen inte organist av facket. Han tänker i varje fall inte särskilt orgelmässigt. Ändå tror jag att denna samling orgelkoraler representerar något av det finaste inom genren under de senaste decennierna.

Det finns en hel del som tyder på att tonsättaren endast i begränsad omfattning känner orgelns möjligheter. Basstämman är knappast utpräglat orgelmässigt behandlad. Anvisningarna för registrering och manualfördelning saknas nästan helt. Ett enda litet "ped." står i slutet av en koralerna — det är allt och det verkar nästan överflödigt. Roland Forsbergs förspelssamling är — för att ta en jämförelse — mycket mer orgelegen. Forsberg känner orgelns möjligheter och utnyttjar dem.

Lewkovitchs samling är ändå kongenial med instrumentet så långt den sträcker sig. Formrikedomen är inte så stor. Det är mest fråga om satser som lämpar sig för triospel eller för spel endast på manualen. Friska infallsvinklar saknas dock inte. Lewkovitch arbetar fr.a. med klangen och på att figurera melodistämman och andra stämmor. Cantus firmus ligger oftast i sopranen när den inte som i det första förspelet på ett fascinerande sätt vandrar genom stämmorna och bildar klanger med sig själv. Fakturen är övervägande homofon med små polyfona avsnitt. Upprepningen användes på ett verkningsfullt sätt. Frassluten är mycket personligt utformad. Varje förspel har ett eget ansikte. Stämbehandlingen är god och klangerna går naturligt över i varandra.

Den liturgiska användbarheten torde vara god även om inte slutkadenserna ofta inte ger församlingen koralens begynnelseton i överstämman. Nödvändigt på något absolut sätt

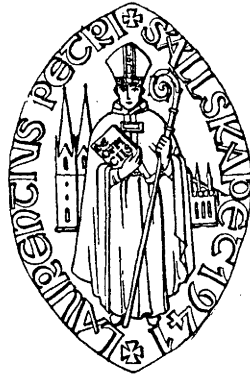
tycker jag inte detta är, särskilt inte om man ackompanjerar på orgel och har kör till förfogande. Å andra sidan har Lewkovitch inte bundit sig vid att samlingen endast skall användas till koralpreludiering. Intet sägs om koralernas användningsområde. Visst passar många som förspel men de går lika bra att använda som postludier eller alternativsatser. Lewkovitch har egentligen givit endast en enda rekommendation vid framförandet av

koralerna: *"At spille med störst mulig enkelhet och inderlighed"*.

Det ligger mycket i den satsen. Den som spelar koralerna må besinna den. Lyhördhet lönar sig. De är ömsint skrivna och öppnar sig endast för dem som ömsint spelar dem.

Orgelkoralerna bygger på danska koralboken men många av melodierna finns också i den svenska. Samlingen bör inte saknas i en nordisk organists notbibliotek.

Sören Bolander

Laurentius Petri Sällskapet

KORALVECKAN 1972

Efter att tre år i rad förlagt sin koralvecka till Geijersgården i Ransäter drog LPS sommaren 1972 norrut, till Lövånger i Västerbotten. LPS har redan en gång tidigare varit i Lövånger. Det var sommaren 1964, och man konstaterade då, att platsen var idealisk för "veckor" av det här slaget med goda inkvarteringsmöjligheter och samlingslokaler koncentrerade kring den vackra medeltidskyrkan. Om inkvarteringen hade varit god 1964, så var den nu, 1972, helt utmärkt. De gamla kyrkstugorna, som visserligen var fullt beboeliga 1964, hade nu ytterligare upprustats och försetts med alla de bekvämligheter som vi på 70talet anser oss inte kunna vara utan. En nackdel var kanske att denna norrländska bygd av många betraktas som en avkrok av världen, vilket, trots att avstånden tack vare förbättrade kommunikationer krympt avsevärt, ännu verkar avskräckande på folk i Mellan- och Sydsverige. Och detta var väl närmast orsaken till att antalet deltagare blev så litet, knappt 30 personer.

"Rytmen i gudstjänsten" hade valts som tema för veckan, och detta behandlades i fyra föredrag med efterföljande samtal. Det första föredraget hade rubriken "Gudstjänstens rytmik" och hölls av Ragnar Holte. Han berörde inledningsvis rytmens fundamentala betydelse i det mänskliga livet och det mänskliga hand-

landet och därmed också i gudstjänsten såväl i det talade som i de sjungna partierna. Han gick sedan in på de divergerande synsätt på gudstjänstens väsen och rytmik, som avsätter sig i olika gudstjänstformer, där det är ganska långt mellan ytterligheterna: i vissa fall en tendens att betona det andliga livet som något hinsides, något upphöjt och som leder till att gudstjänstlivet bör vara så olika andra uttrycksmedel som möjligt, och den motsatta ytterligheten, som består däri att man helt avvisar tanken på att det skulle kunna finnas en speciell andlighet och inte vill ha någon särskild sakral stil i gudstjänsten utan pläderar för hela den moderna kulturens uttrycksformer. En grundläggande kristen lära är den om inkarnationen, att Gud har blivit människa i Kristus. att den Evige möter oss här i det timliga mitt i människolivet. Gud mitt i vårt liv ter sig då som någonting, som går utöver vårt ordinarie liv, en evighetsbelysning. Har man inte med den dimensionen, blir gudstjänsten bara mänsklig självbelåtenhet. Man måste hålla i sikte: i världen men icke av världen, på en gång distans och närhet. Man kan då också tänka sig att olika gudstjänsttyper kan på olika sätt accentuera dessa skilda aspekter.

Om man ser på högmässan som en hela församlingens gemensamma gudstjänst, bör den inte vara extrem i någondera riktningen.

Den skall vara en sammanhållande gudstjänst, där båda aspekterna kommer till sin rätt.

I fortsättningen behandlade föredragshållaren huvudsakligen högmässan och anknöt till materialet för försöksverksamheten, som handboks-kommittén sänt ut med jämförelser med annat material, som kommit fram, såsom det förslag, som sammanstälts av den liturgiska kommittén i Västerås stift och "Svensk mässa" (Kyrklig förnyelse), utgiven av Anders Ekenberg.

Vad är det som högmässan skall gestalta? Man kan tänka sig olika gudstjänster, som tar fram olika moment; gudstjänster som koncentrerar sig på betraktelse av bibelordet eller gudstjänster som tar fram tillbedjansmomentet eller gudstjänster, där förbönsmomentet accentueras eller gudstjänster, som tar in hela världens problem och ställer dem i centrum. I högmässan måste alla dessa moment inrymmas och dessutom måltidsgemenskapen. Det är ganska mycket och samtidigt måste det finnas koncentration.

Föredragshållaren kom också in på tidebönen. Den är en tillbedjans och lovsångens gudstjänst. Den kan, särskilt om den sjunges i den gregorianska stilen, te sig främmande och svårtillgänglig men är någonting, som öppnar sig så småningom. Tidebönen borde få en öppnare funktion som församlingsgudstjänst — framför allt vespern. Inom LPS har det arbetats mycket med detta, men det har inte slagit igenom så övertygande. Det är viktigt att restaurera söndagseftermiddagsgudstjänsten. Den har framför allt blivit den moderna ungdomens gudstjänst, som står på den andra linjen med Gud mitt i vårt liv.

I samtalet i anslutning till detta föredrag behandlades särskilt predikotexterna. Ragnar Holte informerade om vad som på detta område skett inom den romerska kyrkan. Inom Lutherska Världsförbundet har perikopfrågan aktualiserats, och för närvarande är en nordisk kommitté sysselsatt med den. Den arbetar efter systemet att så långt möjligt bevara vårt kyrkoår men vi skulle inte längre ha tre årgångar utan två.

Bland andra frågor som dök upp var den

om hur gudstjänsten skall sluta. Skall postludiet åter bli utgångsmarsch eller skall det vara ett meditativt moment och skall klockringning följa på postludiet? Holte påpekade faran av att det kan bli för många lager. Slutpsalmen har antagligen från början varit en processionssång, sedan en avslutande psalm, varefter det blev ett orgelstycke, under vilket man tågade ut. Sedan satt man kvar under orgelstycket, och nu föreslås klockringning. Detta är något, som man bör tänka igenom.

"Rytmsk gudstjänst" var rubriken till det föredrag, som på onsdagskvällen hölls av Gudrun Zethelius. Hon började med att utreda begreppet rytm och gjorde sedan en snabbskiss av rytmsens historia. Kom sedan in på tempot och underströk att tempot inte kan förändra något i rytmen. Det är ett misstag att tro att koralerna blir mera rytmiska, om man ökar tempot. Rytm innebär alltid ett lugn, en säkerhet, en balans. Under 1800-talet retarderade tempot men den saken skall vi inte skylla på Haeffner. Han försåg varje meloditon med ett ackord och därigenom går melodins rytmiska liv förlorat. Märkligt är att harmoniseringen i vår koralbok och i koralbokstillägget fortfarande är detsamma som hos Haeffner: not för not. Förutom det musikaliskt rytmiska är det två väsentliga egenskaper vår gudstjänstssång måste ha: den måste vara kristocentrisk och den måste ha helighet. Den oerhörda massa av texter, som nu försas fram är farlig. Det är inte svårt att måla mänskligt elände i starka färger men att predika evangelium tycks vara det svåraste av allt. Vi behöver det heliga, heliga rum och heliga tider. Den bristande respekt för det heliga, som nu breder ut sig beror på en förvanskning av gudsbilden. Gud är inte längre den suveräne, för vilken människan är ett stoftkorn. Även musiken kan och bör helgas, och alla sorters rytm är inte tjänlig som gudstjänstmusik. Vi behöver mera andakt. Andakt medför stillhet, koncentration.

Gudrun Zethelius ville ingalunda plädера för att vi bara skall ha gamla och restaurerade koraler. Vi behöver också nya, men givetvis måste man nu pröva och sovra mycket hårt. Pröva betyder dock inte att man måste föra

ut en massa underhållig text och musik bland barn och ungdom. Det skall prövas av sakkunskap.

I koralmusiken är det viktigt att man musicerar i samband med församlingen. Att församlingen ibland bara får sjunga med i refrängen är ett stort steg bakåt. Solistväsendet är ett dödligt hot mot församlingssången, som är en livsform i den lutherska kyrkan, en förmån, som andra kyrkor sett med avund på.

Vi behöver en strategi för psalmsångens vård och förnyelse. Kyrkoråd, söndagsskollärare, syföreningar, diakonissor, ja, alla måste bli heltända på saken. Kyrkokören måste ägna mera tid åt församlingssången. Prästerna, som har det största inflytandet, måste här vara med, det måste bli obligatoriska dagar för församlingssång. Vi måste få fram en kyrkans egen pedagogik, när inte skolorna längre hjälper till.

Att tala om orgelspelet i gudstjänstens rytmik hade fallit på domkyrkoorganistens Albert Sjögrens lott. Han inledde med en kort historisk resumé om orgeln som kyrkans instrument och gick sedan in på dagens situation. Gudstjänsten är ett samspel och samtidigt en växling. Där finns det talade ordet och det sjungna ordet, växlingen mellan olika i gudstjänsten tjänande, sättet att på olika sätt vara och agera i gudstjänsten, den instrumentala funktionen lika väl som den vokala. Allt detta samverkande och är till för att hjälpa oss uppleva gudstjänsten och dess rätta innebörd: att vara ett möte mellan Gud och hans folk. Körsången har varit föremål för mycket arbete under de senast decennierna i vårt land, men betydligt mindre uppmärksamhet har ägnats orgeln. Man har intresserat sig för orgeln genom att bygga ut den men inte så mycket för dess funktion i gudstjänsten. Orgelns uppgift i gudstjänsten är tvåfaldig: den självständiga och det beledsagande. Till den självständiga uppgiften hör preludierna, som skall upplysa församlingen om tempo, tonart, melodi och i någon mån om karaktär. Det kan vara långt eller kort skrivet eller tryckt. Det kan vara fritt. Det är naturligt att preludiet anpassas efter dess placering i guds-

tjänstens rytmik. Men det måste inte alltid preludieras. Har man en gradualpsalm, där församlingen skall stå, kan man mycket väl avvara det. Detsamma gäller slutpsalmen. En annan av orgelns självständiga uppgifter är postludiet, som är under debatt i våra dagar. Det kan vara koralbundet eller ett fritt stycke.

När det gäller de beledsagande uppgifterna är det främst ackompanjemang till koralsång och mässa och vissa behövliga modulationer. Kan man utvidga orgelns liturgiska funktion? Albert Sjögren menade att orgeln skulle kunna användas mera i alternatimsång, kunna spela en vers i någon koralbearbetning, medan församlingen mediterar över denna vers. Eller t.ex. spela ett av leden i niofaldigt Kyrie. Eller att orgeln spelar Introitus eller Offertorium eller för att gå ännu längre: spelar Sanctus. I de flesta fall blir Sanctus ändå ingenting annat än orgelspel.

En stilla undran från undertecknad: ligger det inte en fara i att minska församlingens möjligheter att få sjunga. Om församlingen inte kan sjunga Sanctus, borde man då inte låta den få öva den?

Men åter till Albert Sjögren. Orgelns beledsagande uppgift är mycket förbisedd. Vi har här diskuterat möjligheterna att få en bättre församlingssång, och utan tvekan har orgeln en stor del i församlingssångens förfall. En för starkt registrerad orgel kan döda den bästa församlingssång. Orgeln skall ackompanjera. Albert Sjögren kom liksom Gudrun Zethelius in på koralboken, som han ansåg också hade sin skuld i den skrala församlingssången. Den är ingen spelbok utan en körbok. Det går inte att spela efter den på ett vettigt sätt. Även om koralboken är av Konungen gillad och stadfäst, kan man ta sig vissa friheter. Vilket sätt man än väljer, vinner man mycket på att släppa de fyrstämiga satserna och göra dem litet luftiga och tunnare. Detsamma gäller mässa boken, som är ännu värre.

Samtalet efter föredraget blev mycket livligt. Man diskuterade olika preludiers längd, om hur mycket man skall fästa sig vid det konstnärliga i preludierna. Albert Sjögren menade, att man skall förena det funktionella

med det konstnärliga men det funktionella måste komma i första hand. Postludiets vara eller icke-vara kom också upp. Kontraktsposten Agrell framförde en fundering om mera processionsmoment i kyrkan.

Det fjärde och sista föredraget hölls av stiftsadjunkten Hans Blennow, som liksom Gudrun Zethelius behandlade ämnet Rytmsk gudstjänstsång. Det blev mycket praktiskt musicerande i Hans Blennows föredrag. Han medförde notpackar med egna och andras visor, som delades ut och sjöngs av deltagarna — så gott det nu gick, ty alla var inte förtrogna med de stilar, som här brukades. Konfrontationen med denna nyproduktion blev nästan en chock för dem, som har sin förankring i gregoriansk sång, Palestrina och Bach. Till en början kunde man kanske tänka, att om GZ representerade tendensen att gestalta gudstjänstmedlen så olika de mänskliga medlen som möjligt, ville HB plädera för den motsatta tendensen, där man avvisar tanken på en särskild andlig sfär och en sakral stil i gudstjänsten. Men det var nog inte riktigt så. Motsättningen mellan dem bestod däri att GZ ville dra gränser för vissa musikstilar som otjänliga för gudstjänstbruk, medan HB inte vill ha någon gränslinje för vad slags musik, som kan brukas i vår kyrka annat än den, att texten skall vara klart kristocentrisk och leda till Kristus. Han ställde frågan, om det överhuvudtaget finns någonting som heter kyrklig stil, eller någonting som heter kyrkomusik. Musik före Bach lät inte som Bach. Det är italiensk operastil, som går igen i Bachs passioner. Kyrkan måste vara expanderande. Det finns inte psalmer och visor, det finns bara visor, ty när en visa blir tillräckligt gammal, blir den en psalm. I samtalet dagen därpå bröt sig meningarna helt naturligt. HB poängterade särskilt vikten av att inte sätta gränsen för högt upp, så att människor inte har för många att fatta vad det rör sig om. Pop och jazz är stilar, som är ett musikaliskt uttryck för människor i en viss kultursituation. Vi upplever dem som banala, men för dem är de inte det. Vi måste få människor att lyssna, och då måste vi också använda denna musik

utan att göra avkall på den sakrala. Det är resultatet som räknas.

I dagsprogrammet på LPS koralveckor brukar timmen före sexten ägnas åt bibelmeditation. I Lövvånger hade denna timme fått rubriken "Samtal kring tidegärdstexter". Sören Bolander, som ledde dessa samtal, hade till ämne valt några av de psalmer, som ingår i completorierna. Det blev dock inte bara samtal utan också meditation. Men även information, ty vi fick råd och vägledning om hur man skall bruka Psaltaren som bönbok, den främsta av alla bönböcker och en böneskola som ingen annan bok. Likaså gavs anvisning om lämplig litteratur om Psaltaren, lämplig för den som vill tränga djupare in i Psaltaren.

Men det var inte bara föredrag och samtal. Många timmar varje dag ägnades åt praktiskt musicerande både i gregoriansk sång och blandad körsång, vilket leddes av Gudrun Zethelius med lugn och säker hand. Övningarna inriktades på det som skulle förekomma vid tidegärder och mässor under veckan.

Varje dag samlades vi till laudes, sekt och completorium. Man trodde knappt sina ögon, när man den första morgonen infann sig i kyrkan, ty den var väl besatt, något som en mångårig deltagare i LPS koralveckor aldrig tidigare upplevt. Förklaringen var att Evangeliska Fosterlandsstiftelsen hade konferens i Lövvånger och i morgonbönerna gjorde gemensam sak med LPS — ett fint exempel på gemenskap över traditionsgränserna. Det kändes i den situationen riktigt att Laudes fick ett något annorlunda utförande: första psalmen sjöngs, den andra lästes och den tredje sjöngs av försångare med omkväde, i vilket församlingen instämde.

Completorerna föregicks av en halvtimmes orgelspel. Organister var Albert Sjögren, Ulf Sundman, Per Erik Agrell, Bengt-Arne Harlin, Christer Sundstrand, Sören Bolander. En nyhet för året var att man till dessa orgelstunder fick ett stencilrat program, ett efterföljansvärt exempel, som tacksamt noteras. Repertoaren spände över många århundraden — från slutet av 1400-talet fram till våra dagar. Detta var högtidsstunder, men sådana upplevde man många under veckan.

Mässa firades två gånger: fredag morgon enligt ett förslag i "Material för försöksverksamheten 3" och på söndagen, då vi upplevde stor glädje i gemenskapen med den gudstjänstfirande församlingen, som var talrik och i det närmaste fyllde kyrkan. Ändå var det enligt pastor loci "lite folk i kyrkan". Tänk om alla präster i vår kyrka kunde uttrycka sig så om antalet kyrkbesökare!

Den sedvanliga utflykten på söndagseftermiddagen gick till Munkviken, Luleå stifts ungdomsgård, skönt belägen med vid utsikt över skog och hav. Redogörelsen för dess tillkomst, som vi fick lyssna till, var ett vittnesbörd om människors offervilja och kärlek till Kristi kyrka. Det blev en underbar eftermiddag därute på Munkviken med bad, vila och umgänge. Ett annat tillfälle till rikt personligt umgänge var en afton i prostgården, där kontraktsprosten Olle Agrell och hans maka tog emot oss med öppen famn och undfagnade oss rikligen. Från den kvällen tänkar man också gärna tillbaka på vad Karin Peters berättade om de första försöken att åter göra tidegården levande i vår kyrka. Detta ligger nu mer än femtio år tillbaka i tiden.

Liksom de senaste årens koralveckor fick också denna i Löfvånger sin prägel av det pågående arbetet med gudstjänstlivets förnyelse i vår kyrka. Detta ställer många problem och ställer mycket under debatt — detta kom tydligt till uttryck i Löfvånger. Vad man väl nu önskar är att resultatet verkligen blir något som vänder strömmen, så att människor åter hittar vägen till kyrkan. Ty den stora glädje och tacksamhet man kände, när man bröt upp från Löfvånger och vände tillbaka hem, det var över att i tideböner och gudstjänster ha fått uppleva kyrkans egen sång — såsom Ragnar Holte uttryckte det i sitt föredrag — som en avslöjare av en högre verklighet och som bärare av det andliga livets egen puls. Det var detta som gjorde veckan så oändligt rik. Och den upplevelsen gör ju hela livet rikt.

Stina Källqvist

KORALVECKAN 1973

S:t Sigfrids Folkhögskola är verkligen den bästa tänkbara plats för sådana här veckor. Inte minst därför att trakten är så tilldragande om sommaren. Folkhögskolan ligger några kilometer utanför Växjö och så gott som vid Helgasjöns strand. Efter några minuters promenad över åkrarna når man skolans badplats, som flera av oss dagligen utnyttjade med största nöje — till allt annat bjöd också veckan på soligt väder. Och går man längs sjöstranden till höger så når man efter ytterligare några minuters promenad över prunkande ängsmarker och genom yppig lövskog ner till den gamla sköna vasaborgen Kronoborg. Platsen — nu talar jag om folkhögskolan — är dock idealisk ur en viktigare synpunkt. Allt som rimligen kan behövas för genomförandet av en sån här musikvecka finns nämligen samlat kring en gräsmatta: matsal, logement, föreläsningssal med instrument och stereoanläggning, grupprum och fr. a. ett intimt kapell byggt av ett gammalt sädesmagasin (numera alltså platsen för Livets bröd!) med en utmärkt Hammarberg-orgel.

Årets vecka hade temat "Sion, lova din Gud — den sjungande församlingen" och arrangerades i samarbete med SKS och stiftets kyrkosångsförbund. Dagens timmar fick en angenäm omväxling av sjungna tideböner, praktiskt musicerande, meditation, samtal, föredrag och samvaro. Varje kväll avslutades med en musikstund i kapellet i samband med aftonbönen där några av koralveckans deltagare medverkade som organister. En kväll besökte vi Smålands museum i Växjö där vi gladdes oss åt den sällsamma klangen hos Cahman-orgeln från 1600-talet.

Något om föredragen. Jan Redin talade väl och tankeväckande kring ämnet "Församlingens roll teologiskt belyst", som han menade vara felformulerat. Församlingen tilldelas ingen roll i gudstjänsten eftersom det är församlingen som helhet som utför gudstjänsten och m.a.o. gör hela det liturgiska dramat. Den korporativa aspekten på gudstjänsten underströks kraftigt. Gudstjänstens grammatiska person är VI — inte JAG eller NI.

Hans Rudolf Simoneit, den tyske tonsätta-

ren och kyrkomusikern, besökte oss och kunde (trots kroppslig indisposition) ge oss levande framställning av olika former av flerstämmig församlingssång, som vi också prövade vid en kvällsmässa. (Hans tankar och musikaliska idéer om detta finns i häftet "Flerstämmig församlingssång" /Wessman 1970/. Egendommeligt att inte dessa musikaliska ting kommer till större användning hos oss.)

Sven-Erik Johnsson, lärare på skolan, manade under ämnet "Församlingssångens förnyelse" till sångövningar före gudstjänsterna. Kyrkomusikern och några korister bör ta plats i koret vid dessa övningar, som ska ha en personlig och familjär ton. Övningar före gudstjänst är bättre än särskilda övningar, då inte så många kommer. Under Sven-Eriks ledning arbetade vi sedan i grupp med olika frågor kring nya andliga sånger.

Hans-Göran Lilja ledde det praktiska musicerandet tillsammans med mig, som stod för inövningen av det gregorianska. Lilja höll också ett föredrag om kyrkokören där han betonade att sångarna om möjligt genom dirigentens stillsamma undervisning bör uppfatta sig som en del av församlingen. Lilja delgav koralveckan sina erfarenheter från sin egen praktik som körledare.

Lördagens föredrag hölls av Ragnar Holte som presenterade gamla och nya försök att levandegöra Psaltaren som församlingssångsbok.

Meditationerna skulle ha hållits av den berömdaste av prostar, G. A. Danell. Dessvärre hindrades han ofta av en fotskada. Men vid Högmässan på Kristi Förklarings dag i Växjö domkyrka kunde han lyckligtvis tjänstgöra och så fick koralveckan en liturgisk höjdpunkt på dess sista dag.

Många minns nog också med glädje en utfärd vi gjorde på söndagseftermiddagen till några unika kyrkor i Växjö närhet samt kvällen avslutande samkväm med Sven-Eriks spel på spilåpipa och andra former av trivsamt och anspråkslöst musicerande kring pokalerna.

Kursledaren Karl-Erik Wallin hade inte så många deltagare att hålla reda på den här gången. Men den skara som kom och som bestod av musikstuderande, kyrkomusiker, hemmafruar, prostar, alldeles vanliga präster och andra vanliga människor blev på ett ovanligt sätt sammansvetsad. Vi kände oss som en familj till slut och det rådde vemod över upprottet.

Sören Bolander

Årsberättelse

över Laurentius Petri Sällskapets verksamhet, avgiven vid det 31:a årsmötet, den 12 aug. 1972

Laurentius Petri Sällskapets styrelse har under arbetsåret 1971—72 utgjorts av professor Ragnar Holte, Uppsala, ordf., kyrkoherde Karl-Erik Wallin, Backaryd, v. ord., musikkdirektör, teol. och fil. kand. Gudrun Zethelius, Burträsk, sekr., fil. mag. Vivi Andersson, Burträsk, kassaförvaltare, domkyrkoorganist Albert Sjögren, Visby, och docent Folke Bohlin, Lund.

Suppleanter i styrelsen har varit docent Lars Hartman, Uppsala, kyrkoadjunkt Sören Bolander, Växjö, och tonsättaren, docent Ingmar Milveden, Uppsala.

Adjungerade ledamöter i styrelsen har varit fru Karin Peters, kontraktsprost Pehr Edwall, disponent Sven-Håkan Ohlsson, domprost G. A. Danell, prof. Helge Nyman, Åbo, sogneprest Dag Monrad Møller, Oure, Fyen, organist, teol. dr. Finn Viderø, Köpenhamn, och domkyrkoorganist Gotthard Arnér.

Styrelsen har under arbetsåret sammanträtt i Ransäter 23—27 aug. och i Burträsk 24—26 jan. 1972.

Sällskapets medlemsantal uppgick den 31 dec. 1971 till ung. 255.

Sällskapets koralvecka 1971 var för tredje året i följd förlagd till Geijerskolan, Ransäter, och ägde rum 20—26 juli. Som föreläsare medverkade tonsättaren musikdir. Torsten Sörenson med Presentation av nya psalmer, kyrkoherde Karl-Erik Wallin med ämnet Med psalmodikonen och sifferkoralbok, kontraktsprost Jan Redin om Tidegården i hemförsamlingen, domkyrkoorganist Albert Sjögren om Kōrimprovisation. Meditationer över psaltartexter hölls av kontraktsprost Gunnar Olsson. Musikdir. Gudrun Zethelius ledde den gregorianska och den flerstämmiga sången. Laudes, sext och completorium sjöngs enligt försöksverksamhetens ordningar. En av kvällarna användes Torsten Sörensons mässmusik Ordinarium Missae.

Sällskapet stod som initiativtagare och medarrangör till ett gregorianskt symposium, som hölls på Geijerskolan 23—27 aug. 1971. Som föreläsare medverkade där professor Ragnar Holte, docent Folke Bohlin och musikdir. Harald Göransson. Symposiet enade sig om vissa principer angående notation och utförande av den gregorianska sången. Föreläsarna och domkyrkoorganist Albert Sjögren fick i uppdrag att utarbeta en handledning i gregoriansk sång.

Sällskapet har anslutit sig till Riksförbundet Svensk Kyrkomusik, RISK, vid dettas konstituerande föbundsstämma 3 jan. 1972. RISKs styrelse har vid sitt första sammanträde utsett LPSs styrelse jämte kyrkoherde Sten-Bertil Risberg att fungera som RISKs liturgiska och musikvetenskapliga sektion. Sällskapets ordf., professor Holte, har valts till ordf. i Kyrkomusikorganisationernas samarbetskommitté, KOSK, sällskapets sekreterare, musikdir. Gudrun Zethelius, till sekreterare i RISK, styrelseledamoten domorganist Albert Sjögren till ordf. i RISKs studiesektion, vari även Gudrun Zethelius ingår. Styrelseledamoten docent Folke Bohlin har invalts i redaktionskommittén för tidskriften Svensk Kyrkomusik.

1971 års publikationer, Veckans completorier av det reviderade Svenska Antifonalet jämte Te Deum, har tyvärr på grund av tekniska svårigheter inte kunnat utsändas till medlemmarna under 1971.

1972 års publikationer utgöres av Veckans middagsböner i det reviderade antifonalet. Samtidigt med ovannämnda utgåvor kommer årsboken Svenskt Gudstjänstliv för 1971 och 1972 att utsändas.

Löfvånger den 12 aug 1972

Ragnar Holte
ordf.

Gudrun Zethelius
sekr.

Årsberättelse

över Laurentius Petri Sällskapets verksamhet, avgiven i Kronoberg vid det 32 årsmötet, den 4 aug. 1973.

Laurentius Petri Sällskapets styrelse har under arbetsåret 1972—73 utgjorts av professor Ragnar Holte, Uppsala, ordf., kyrkoherde Karl-Erik Wallin, Backaryd, v. ordf., musikdir., teol. och fil. kand. Gudrun Zethelius, Burträsk, sekr., fil. mag. Vivi Andersson, Burträsk, kassaförvaltare, domkyrkoorganist Albert Sjögren, Visby, och docent Folke Bohlin, Lund.

Suppleanter i styrelsen har varit vik. professor Lars Hartman, Uppsala, kyrkoadjunkt Sören Bolander, Växjö, och tonsättaren, docent Ingmar Milveden, Uppsala.

Adjungerade ledamöter i styrelsen har varit fru Karin Peters, kontraktsprost Pehr Edwall, disponent Sven-Håkan Ohlsson, domprost G. A. Danell, professor Helge Nyman, Åbo, sogneprest Dag Monrad Møller, Oure, Fyn, och organist, teol. dr. Finn Viderø, Köpenhamn.

Styrelsen har under arbetsåret sammanträtt i Lövånger 12 aug. 1972 och i Burträsk 25 och 26 jan. 1973.

Sällskapets medlemsantal uppgick den 31 dec. 1972 till ung. 250.

Sällskapets koralvecka 1972 var förlagd till Lövånger och ägde rum 8—14 aug. Veckans tema, Rytmi i gudstjänsten, belystes av

följande föreläsare och ämnen: professor Ragnar Holte: Gudstjänstens rytmik, musikdir. Gudrun Zethelius: Rytmsk gudstjänst-sång I, domkyrkoorganist Albert Sjögren: Orgelspelet i gudstjänstens rytmik, stiftsadjunkt Hans Blennow: Rytmsk gudstjänst-sång II. Prof. Holte föreläste även över De nya utgåvorna av tidegårdens och mässans musik. Den gregorianska sången och körsången leddes av musikdir. Gudrun Zethelius. Som organister medverkade musikdirektörerna Ulf Sundman, Bengt Arne Harlin, Christer Sundstrand, domkyrkoorganist Albert Sjögren och kyrkoadj. Sören Bolander.

Styrelsen ligger tyvärr efter med utsändandet av årspublikationer beroende på tekniska svårigheter i samband med nyutgåvan av antifonalet. Veckans completorier, årspublikation för 1971, väntas dock bli klar september 1973 och Veckans middagsböner, årspublikation för 1972, senare under året, liksom 1972 års volym av Svenskt Gudstjänstliv.

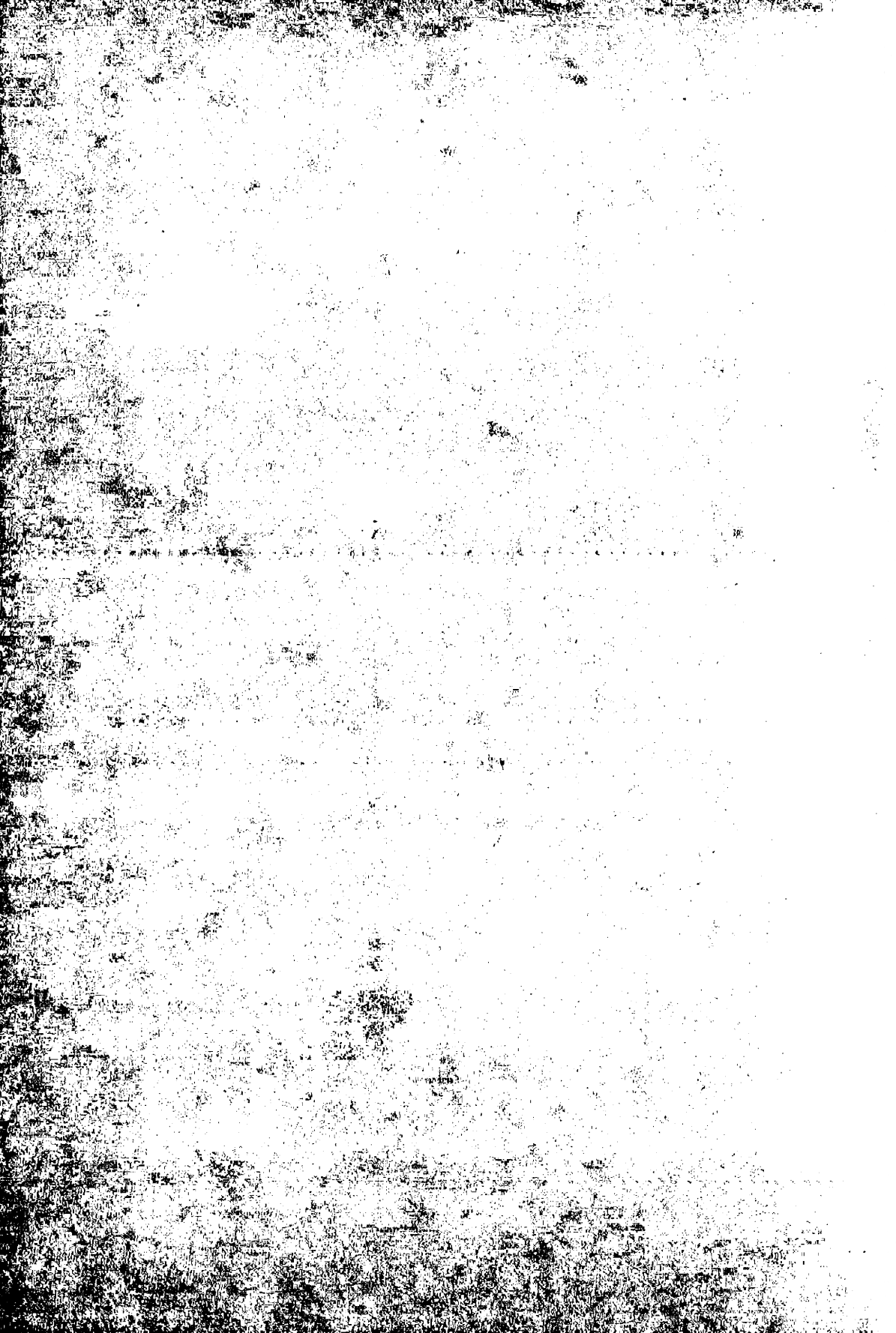
Årspublikation för 1973 utgöres av första delen av Een lijten Songbook 1541, utg. Folke Bohlin.

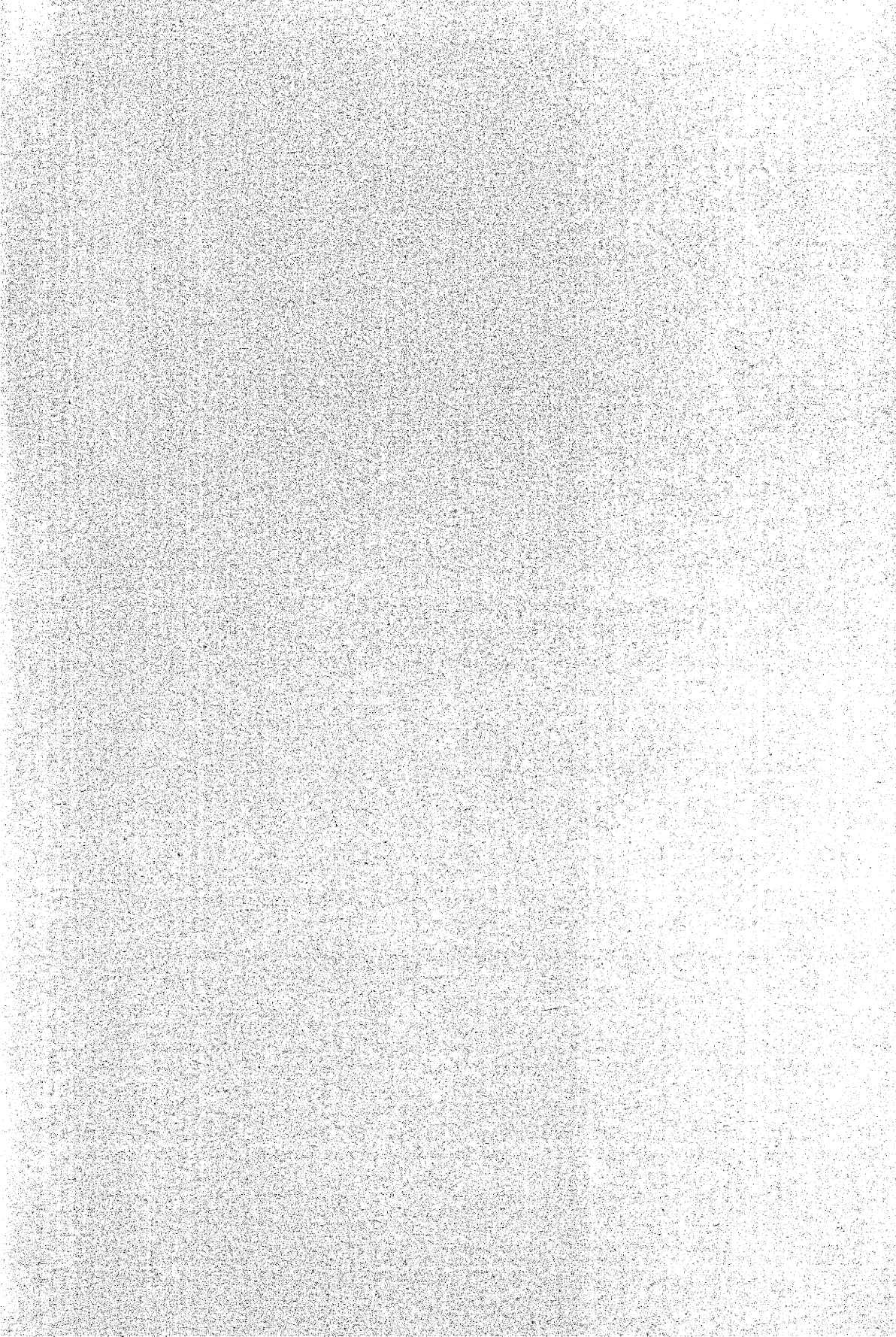
Kronoberg, Växjö den 4 aug. 1973

Ragnar Holte *Gudrun Zethelius*
ordf. sekr.

MISSALE

FÖR SVENSKA KYRKAN

*Innehållande ordningen vid
den offentliga gudstjänsten
jämfte kyrkoårets evangelier
och epistlar*

Tredje upplagan. I denna har en del ändringar vidtagits gentemot tidigare upplagor. Sålunda har alla notpartier gjorts om, varvid församlingens respektive kyrkokörens partier medtagits, vilket innebär uppfyllande av ett uttalat önskemål.

Vidare upprepas melodier i en del fall, där tidigare hänvisning skett mellan olika ritualer.

Pris i svart eller rött skinnband ca 267:— inkl. moms.

GLEERUPS

DET SVENSKA ANTIFONALET

Ia Veckans completorier hft ca 17:— inkl moms

Ib Veckans middagsböner hft ca 17:— inkl moms

Ytterligare delar under förberedelse.

II Antifonale till kyrkoårets tideböner. Inb ca 71:— inkl moms

Advent, jul, nyår, trettondag jul, septuagesima, fastan, påsk, Kristi himmelfärdsdag, pingst, heliga trefaldighet samt helgdagar och minnesdagar och tidegärder vid särskilda tillfällen: apostladag, martyrdag, kyrkmässa och de dödas minne.

GLEERUPS